ISSN 2709-7676

ДОНИШКАДАИ ТЕХНОЛОГИЯ ВА МЕНЕҶМЕНТИ
ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАҲРИ КӮЛОБ
МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ - ОММАВИИ
«Илм ва технологияи асри XXI»
2021/ № 2(6)

ИНСТИТУТ ТЕХНОЛОГИЙ И ИННОВАЦИОННОГО
МЕНЕДЖМЕНТА В ГОРОДЕ КУЛЯБ
НАУЧНО – ПОПУЛЯРНЫЙ ЖУРНАЛ
«Наука и технология XXI века»
2021/ №2 (6)

INSTITUTE OF TECHNOLOGY AND INNOVATION
MANAGEMENT IN KULOB CITY
POPULAR SCIENTIFIC JOURNAL
Science and technology of the XXI century
2021/ №2 (6)

КӮЛОБ -2021

МУАССИС:
Донишкадаи технология ва менеҷменти
инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб
маҷалла январи соли 2020 таъсис ёфтааст.
Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад.

САРМУҲАРРИР:
Кобулиев Зайналобудин Валиевич - Узви вобастаи АМ ИТ,
Доктори илмҳои техникӣ, профессор

МУОВИНОНИ САРМУҲАРРИР:
Васюкова Анна Тимофеевна – доктори илмҳои техникӣ, профессор
Шоев Алмосшо Наботович – номзади илмҳои техникӣ, дотсент
Мирсаидов Муҳаммаднаим – номзади илмҳои техникӣ, дотсент

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

13.00.01 – Илмҳои педагогӣ

1.	**Шоҳиён Нуралӣ Набот**	Доктори илмҳои педагогӣ, профессор
2.	**Иззатова Муҳаббат Иноятовна**	Доктори илмҳои педагогӣ, профессор
3.	**Ғуломов Ислом Назарович**	Доктори илмҳои педагогӣ, профессор
4.	**Ниёзӣ Акбар Мехридил**	Номзади илмҳои филологӣ, дотсент
5.	**Иброҳимов Грез**	Номзади илмҳои педагогӣ, профессор
6.	**Садулоев Мадисо**	Номзади илмҳои фалсафа, дотсент
7.	**Хидиров Худойқул Сатторович**	Номзади илмҳои физика-математика, дотсент

05.00.00 – Илмҳои техникӣ

1.	**Сафаров Хуҷавалӣ**	Доктори илмҳои техникӣ, профессор
2.	**Битус Евгений Иванович**	Доктори илмҳои техникӣ, профессор
3.	**Плеханов Алексей Фёдорович**	Доктори илмҳои техникӣ, профессор
4.	**Мурог Игор Александрович**	Доктори илмҳои техникӣ, профессор
5.	**Ярушкина Надежда Глебовна**	Доктори илмҳои техникӣ, профессор
6.	**Шоев Алмосшо Наботович**	Номзади илмҳои техникӣ, дотсент
7.	**Мамадризохонов Акбар Алихонович**	Доктори илмҳои биологӣ, профессор
8.	**Бобоев Мариё Тиллоевич**	Доктори илмҳои биологӣ, профессор
9.	**Суслов Анатолий Григорьевич**	Доктори илмҳои техникӣ, профессор
10.	**Разумеев Константин Эдуардович**	Доктори илмҳои техникӣ, профессор
11.	**Наврузшоев Довудшо**	Доктори илмҳои биологӣ, профессор
12.	**Сафаралиев Маҳмадалӣ Давлаталиевич**	Номзади илмҳои техникӣ, дотсент

08.00.00 – Илмҳои иқтисодӣ

1.	**Шарифов Зариф Раҳмонович**	Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
2.	**Пиризода Ҷалил Сафар**	Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
3.	**Ғаниев Таваралӣ Бобоевич**	Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
4.	**Раҷабов Исохуҷа Ҳамидович**	Номзади илмҳои кишоварзӣ, дотсент
5.	**Мирсаидов Муҳаммаднаим Негматович**	Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
6.	**Тағоев Ҷумахон Ҳамроевич**	Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
7.	**Комилов Низомуддин Бегаҳмадович**	Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

УЧРЕДИТЕЛЬ:
Институт технологии и инновационного
менеджмента в городе Куляб
Журнал издаётся с января 2020 года.
В году печатается 4 номера

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Кобулиев Зайналобудин Валиевич – Член корреспондент АН РТ,
Доктор технических наук, профессор

ЗАМЕСТИТЕЛИ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:
Васюкова Анна Тимофеевна – доктор технический наук, профессор
Шоев Алмосшо Наботович – кандидат технических наук, доцент
Мирсаидов Мухаммаднаим – кандидат экономических наук, доцент

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

13.00.01 – Педагогические науки

1.	**Шохиён Нурали Набот**	Доктори педагогических наук, профессор
2.	**Иззатова Мухаббат Иноятовна**	Доктори педагогических наук, профессор
3.	**Гуломов Ислом Назарович**	Доктори педагогических наук, профессор
4.	**Ниёзӣ Акбар Мехридил**	Кандидат филологических наук, доцент
5.	**Иброҳимов Грез**	Кандидат педагогических наук, доцент
6.	**Садулоев Мадисо**	Кандидат филологических наук, доцент
7.	**Хидиров Худойкул Саттоорвич**	Кандидат физико – математических наук, доцент

05.00.00 – Технические науки

1.	**Сафаров Худжавали**	Доктор технических наук, профессор
2.	**Битус Евгений Иванович**	Доктор технических наук, профессор
3.	**Плеханов Алексей Фёдорович**	Доктор технических наук, профессор
4.	**Мурог Игорь Александрович**	Доктор технических наук, профессор
5.	**Ярушкина Надежда Глебовна**	Доктор технических наук, профессор
6.	**Шоев Алмосшо Наботович**	Кандидат технических наук, доцент
7.	**Мамадризохонов Акбар Алихонович**	Доктор биологических наук, профессор
8.	**Бобоев Мариё Тиллоевич**	Доктор биологических наук, профессор
9.	**Суслов Анатолий Григорьевич**	Доктор технических наук, профессор
10.	**Разумеев Константин Эдуардович**	Доктор технических наук, профессор
11.	**Наврузшоев Довудшо**	Доктор биологических наук, профессор
12.	**Сафаралиев Махмадали Давлаталиевич**	Кандидат технических наук, доцент

08.00.00 – Экономические науки

1.	**Шарифов Зариф Рахмонович**	Доктор экономических наук, профессор
2.	**Пиризаде Джалил Сафар**	Доктор экономических наук, профессор
3.	**Ганиев Таварали Бобоевич**	Доктор экономических наук, профессор
4.	**Раджабов Исохуджа Хамидович**	Кандидат сельскохозяйственных наук, доцент
5.	**Мирсаидов Мухаммаднаим Негматович**	Кандидат экономических наук, доцент
6.	**Тагоев Джумахон Хамроевич**	Кандидат экономических наук, доцент
7.	**Комилов Низомуддин Бегахмадович**	Кандидат экономических наук, доцент

FOUNDER:
Institute of Technology and Innovation
Management in Kulob city.
The magazine is being published from January 2020.
Four issues are publishing per year.

CHIEF EDITORS:
Kobuliev Zainalobudin Valievich – Corresponding Member of the National Sciences Academy of Tajikistan, Doctor of Technical Sciences, Professor

DEPUTY CHIEF EDITORS:
Vasyukova Anna Timofeevna - Doctor of Technical Sciences, Professor
Shoev Almossho Nabotovich- Candidat of Technical Sciences, Associate Professor
Mirsaidov Muhammadnaim - Candidat of Economic Sciences, Associate Professor

EDITORIAL TEAM:

13.00.01- Pedagogical Sciences

1.	**Shohiyon Nurali Nabot**	Doctor of pedagogical Sciences, Professor
2.	**Izzatova Muhabbat Inoyatovna**	Doctor of pedagogical Sciences, AssociateProfessor
3.	**Gulomov Islam Nazarovich**	Doctor of pedagogical Sciences, Professor
4.	**Niazi Akbar Mehridil**	Candidat of philological Sciences, Associate Professor
5.	**Ibragimov Grez**	Candidat of pedagogical Sciences, Professor
6.	**Saduloev Madiso**	Candidat of philosophical Sciences, Associate Professor
7.	**Khidirov Khudoigul Sattorovich**	Candidat of physical and mathematical Sciences, Associate Professor

05.00.00 – Engineering Sciences

1.	**Safarov Khujavali**	Doctor of Technical Sciences, Professor
2.	**Bitus Evgeni Ivanovich**	Doctor of Technical Sciences, Professor
3.	**Plekhanov Alexey Fyodorovich**	Doctor of Technical Sciences, Professor
4.	**Murog Igor Alexandrovich**	Doctor of Technical Sciences, Professor
5.	**Yarushkina Nadezhda Glebovna**	Doctor of Technical Sciences, Professor
6.	**Shoev Almossho Nabotovich**	Candidate of Technical Sciences, Associate Professor
7.	**Mamadrizokhonov Akbar Alikhonovich**	Doctor of Biological Sciences, Professor
8.	**Boboev Mario Tilloevich**	Doctor of Biological Sciences, Professor
9.	**Suslov Anatoli Grigoryevich**	Doctor of Technical Sciences, Professor
10.	**Razumeev Konstantin Eduardovich**	Doctor of Technical Sciences, Professor
11.	**Navruzshoev Dovudsho**	Doctor of Biological Sciences, Professor
12.	**Safaraliev Mahmadali Davlatalievich**	Candidate of Technical Sciences, Associate Professor

08.00.00 – Economic Sciences

1.	**Sharipov Zarif Rahmonovich**	Doctor of Economic Sciences, Professor
2.	**Pirizoda Jalil Safar**	Doctor of Economic Sciences, Professor
3.	**Ganiev Tavarali Boboevich**	Doctor of Economic Sciences, Professor
4.	**Rajabov Isokhuja Hamidovich**	Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor
5.	**Mirsaidov Muhammadnaim**	Candidat of Economic Sciences, Associate Professor
6.	**Taghoev Jumakhon Hamroevich**	Candidat of Economic Sciences, Associate Professor
7.	**Komilov NizomiddinBegahmadovich**	Candidat of Economic Sciences, Associate Professor

ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

РУССКИЙ ЯЗЫК – СВЯЗУЮЩЕЕ ЗВЕНО МЕЖДУ ТАДЖИКИСТАНОМ И РОСИИИ В ПОДГОТОВКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Дусматова Ш. В., Ибрагимова Г. Х., Эркаев С. А., Эркаева Н. С.
Худжанского государственного университета имени академика Б. Гафурова

Как отметил в своём послание к Мачлиси Оли, Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон 28 декабря 2019 года «Для плодотворного сотрудничества в области образования с Российской Федерацией в 1996 году в Душанбе начал функционировать Российско-Таджикский (славянский) университет, в 2009 году – филиал МГУ им. М. В. Ломоносова, в 2010 году – филиал Московского Института стали и сплавов, в 2013 году – Московский энергетический институт» [1 с. 3].

Русский язык является, как связующее звено между Таджикистаном и России в подготовки профессиональных и конкурентоспособных специалистов рынка труда в рамках взаимовыгодного сотрудничества высших учебных заведений Таджикистана и России. Каждый образованный человек понимает, что русский язык предоставляет богатейшие возможности для его интеллектуального и культурного развития, карьерного и профессионального роста. Таджикский народ, нынешнее поколение Республики Таджикистана, несмотря на неурядицы первых лет обретения независимости, живёт в уникальный период – период

возрождения своей национальной государственности и являемся не только свидетелями важных и судьбоносных событий нашей новейшей истории, но и непосредственными и активными участниками масштабных политических и социально-экономических перемен. Таджикский народ, который сегодня уверенно идет к светлому будущему, уверен в том, что эти цели будут достигнуты, так как республику возглавляет талантливый Лидер нации, Президент РТ Эмомали Рахмон [2 с. 1].

В политическом становлении нового государства делающего первые шаги на арене мировой политики, одним из важнейших факторов для его сохранения и развития является выбор стратегических партнеров из числа мощных и доброжелательно настроенных государств. После распада СССР Таджикистан определил в качестве долгосрочного стратегического партнера Российскую Федерацию, с которой налажено качественно новое многоплановое сотрудничество на основе ранее имевшихся связей. Эмомали Рахмон, формируя внешнюю политику Республики Таджикистан, наряду с развитием стратегического партнерства с Российской Федерацией и приоритетных отношений со странами СНГ, уделяет серьезное внимание развитию сотрудничества и с другими странами мира. Он заявляет, что у нас открыты двери для всех стран, которые имеют с нами намерение доброжелательного сотрудничества. В современном мире, когда судьба народов и наций во многом зависят от столкновения интересов крупных политических сил, и иногда решаются вопреки принципам исторической справедливости, успехи, достигнутые Таджикистаном за короткий по историческим меркам срок можно назвать беспрецедентными, благодаря стратегическому партнерству с Российской Федерации, в том числи, в подготовки профессиональных и конкурентоспособных

специалистов рынка труда в рамках взаимовыгодного сотрудничества высших учебных заведений Таджикистана и России.

Стратегическое партнерство с Российской Федерацией всегда укрепляет мир в нашем регионе. В последние два десятилетия сильно развивается международный терроризм и экстремизм. Эта тенденция наблюдается вокруг республик Средней Азии, в таких странах как Пакистан, Афганистан, Иран, Ирак, Сирия, в странах Арабского мира, США, Франции, Англии и других государств. Этому свидетельствуют политические события 90-х годов в Таджикистане (1992-1997, 1998 и 2021гг.). В эти годы международный терроризм и экстремизм как опаснейший элемент, проникнув в светское независимое государство, стал угрозой в обеспечение мира и стабильности в регионе.

Борьба против чуждых элементов считается основной задачей международной мировой политики, любого цивилизованного государства и ООН. Эта сложная террористическая система обсуждались на Минском совещании участников – государства ОДКБ (30 ноября – 1 декабря 2017 года) в Белоруссии и на Сочинском совещание РФ участников-государства членов ШОС (декабря 2017 г.) и Заседании Совета глав государств-участников Содружества Независимых Государств (28 сентября 2018 г.). В своих обращениях к нации и на различных выступлениях Основоположник мира и национального согласия- Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон особо затрагивал эту болезненную проблему.

Сильная и независимая, со стабильной развивающейся экономикой Россия более чем отвечает жизненно важным интересам Таджикистана, так же как интересам других государств на евразийском пространстве. Встркчи глав двух государства в 2018-2021

годы. Слова В. В. Путина на встрече с Эмомали Рахмон 11 сентября 2014г.: «Мы относимся к Таджикистану как к своему очень близкому союзнику. Это не просто стратегические отношения - это союзнические отношения. Мы это высоко ценим и намерены и дальше работать именно в таком ключе». Таким образом, сохраняется активный политический диалог в этом русле [3 с. 4-5].

Русский язык является основным связующим звеном между государствами всех регионов бывшего Союза, особенно в подготовки профессиональных и конкурентоспособных специалистов рынка труда в рамках взаимовыгодного сотрудничества высших учебных заведений Таджикистана и России. Проведение регионального политического диалога между Россией и странами Центральной Азии имеет большое значение для дальнейшего развития отношений партнерства и сотрудничества между Евросоюзом и нашим регионам, а также практической реализацией новой стратегии ШОС для Евразии.

Таджикистан придает приоритетное значение развитию и расширению отношений с членами Шанхайской организация сотрудничества, которые на сегодняшний день находятся на высоком уровне, чему есть конкретные примеры. Среди членов ОДКБ, ШОС и БРИКС России отводится чёткое приоритетное место в системе интересов Таджикистана. И в последние время совместными усилиями удается обогатить эти отношения новым содержанием, реализацией достигнутых ранее ключевых договорённостей, особенно в торгово-экономической области, нарастить потенциал в учебно-культурной и гуманитарных сферах. Таджикистан среди государств ОДКБ, СНГ и ШОС, БРИКС в отличие от многих других государств, последовательно и неотступно являлся верным союзником Российской Федерации на внешней арене, как в своих декларациях, так и в практических действиях. Ключевой сферой двустороннего

сотрудничества является взаимодействие в военно-политической сфере, в вопросах безопасности Евразии. По этим вопросам практически нет никаких проблем, равно как их нет в области международной и региональной политики. Долговременный и прочный характер двустороннего сотрудничества определяется геополитическими факторами, сохранением существующих вызовов безопасности и стабильности в Евразии [4 с. 7].

В этом регионе вызывает общую обеспокоенность и заинтересованность решение проблем в Афганистане, связанных с незаконным оборотом наркотиков, искоренением экстремизма и терроризма. Общность видения и подходов в решении этих проблем выражается в конкретных действиях, декларациях и документах двух государств. Это связано и с необходимостью военного присутствия Российской Федерации в Таджикистане, закреплённое в межгосударственных договорах. В настоящее время ведутся двусторонние переговоры по новым форматам такого присутствия в данном регионе. Объективной реальностью является и сотрудничество в рамках многосторонних структур в области безопасности, таких как ОДКБ, усиливающееся военно-техническое взаимодействие. В военных ВУЗах России обучается таджики.

Имеет большое значение сотрудничество в экономической области. Например, крупные проекты в области гидроэнергетики, выгоду от которых следует рассматривать и в региональном измерении. Потенциал Республики Таджикистан в этой сфере огромен. Кроме того, в области высоких технологий Россия является одним из крупнейших инвесторов и владельцем активов в сфере телекоммуникации.

Известно, что в годы независимости заложена серьёзная институциональная и правовая база в межгосударственных и

межрегиональных связях. На современном этапе удалось придать серьёзный импульс и сотрудничеству в культурной и гуманитарной сферах. Дальнейшая реализация достигнутых договорённостей, как открытие культурных центров таджиков в России, и русских центров и центров других народов России в РТ, открытие филиалов ведущих российских вузов в РТ (в 2009 году – филиал МГУ им. М. В. Ломоносова, в 2010 году – филиал Московского Института стали и сплавов, в 2013 году – Московский энергетический институт), несомненно, обогащает и наращивает партнёрство между двумя государствами по обеспечению региональной безопасности, сближению и укреплению дружбы между народами.

Русский язык был и остается языком межгосударственных общений на территории СНГ, ШОС и в подготовки профессиональных и конкурентоспособных специалистов. Поочередное проведение саммитов глав государств Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) в Душанбе, Москве, Санкт-Петербурге, Астане, Ташкенте, Ашхабаде, Бишкеке, Екатеринбурге, в Уфе и др. имеет большое значение в обеспечение безопасности в Евразии.

В настоящее время появилась новая международная организация - БРИКС. В середине 2014, 2021 года в городе Душанбе состоялся саммит государств-членов ШОС, в котором приняли участие первые лица государств-членов, а также впервые присутствовали первые лица Ирана и Афганистана, были делегации из Индии, Монголии, Пакистана, представители международных региональных организаций, таких как ОДКБ, СНГ, а также представитель генерального секретаря Организации Объединённых Наций. В ходе заседания, проходившего в традиционной атмосфере дружбы, взаимопонимания и конструктивизма, были рассмотрены результаты

деятельности ШОС после Бишкекского саммита, определены приоритеты её развития на период до следующего заседания Совета глав государств и на более долгосрочную перспективу. Было принята Душанбинская декларации по обеспечению безопасности Средней Азии. Уполномоченными представителями государств-членов ШОС были подписаны Соглашение о порядке организации и проведения совместных антитеррористических учений государствами-членами ШОС и Соглашение о сотрудничестве между правительствами государств-членов ШОС в борьбе с незаконным оборотом оружия, боеприпасов и взрывчатых веществ. На каждом саммите ОДКБ и ШОС рассматривался вопрос о борьбе против терроризма и экстремизма. Также подписан Меморандум об основных партнёрских отношениях между Межбанковским объединением ШОС и Евразийским банком развития.

Русский язык сделал нас ближе друг к другу, открыл наши сердца для дружбы и взаимопонимания, в подготовки профессиональных и конкурентоспособных специалистов. Одной из объективной реальностью отношений Республики Таджикистан с Россией становится вопрос о трудовой миграции и подготовки специалистов.

Этому вопросу отводится значительное место на различных переговорах государственного уровня, так как это связано с событиями, несущими трагедию - с участившимися фактами насилия и гибели мигрантов РТ в России. Это является предметом обеспокоенности не только различных международных организаций, но и глав государств, о чём ими неоднократно обсуждались на различных переговорах, относительно развитию миграционных процессов в целом, особенно с учётом законодательства и подходов России в регулировании потоков мигрантов. Эта проблема не одного дня, так как таджиков-мигрантов часто ассоциируют с террористами,

наркотрафиками, насилием и в этом большая «заслуга» СМИ РФ, которые связывают мигрантов с подобными негативными явлениями. На наш взгляд наркотрафик, наркопреступность, терроризм и экстремизм не имеют национальности и границы. Утверждение, что «таджик-мигрант – террорист и наркопреступник» наносит большой ущерб дружеским отношениям между Россией и Таджикистаном, и потому идет последовательная работа в этой области. В этом русле русский язык выступает миссией сотрудничества и взаимопонимания, так как общеизвестно, что русский язык является одним из богатейших языков мира. Выучить его трудно, обучать ему сложно, но послы русского языка (т.е. учителя русского языка) перед трудностями не пасуют и стремятся к амбициозной цели – влюбить в русский язык весь мир.

На территории РТ с начала 90-х гг. базируется российский военный контингент и он имеет большое значение в обеспечении безопасности в Средней Азии. Роль 201 военной базы чётко определена в Концепции безопасности в Центрально-азиатском регионе, разработанной в рамках ОДКБ и в 2021 г. ПВО. Её роль также полностью соответствует букве и духу наших двусторонних соглашений с Россией и она продлена до 2049 г. В связи с тем, что потенциальная угроза Центрально-азиатскому континенту с южного направления продолжает сохраняться, размещение в РТ 201 РВБ не потеряла свою цель и одновременно ведётся обсуждение с российской стороной дальнейшего статуса и формы пребывания военной базы. Присутствие военной базы нужно и необходима в Таджикистане. Необходимо совместно работать над тем, чтобы её деятельность постоянно соответствовала современным вызовам, тем изменениям, которые происходят в мире и Средней Азии. Присутствие 201 военной базы в РТ и безопасность наших трудовых мигрантов в России – это

две «священные коровы», которых нельзя приносить в жертвоприношение [5 с. 8].

Правительство Республики Таджикистан придаёт огромное значение сохранению и развитию экономической интеграции и взаимовыгодному сотрудничеству в рамках ЕАЭС. Организация, созданная 19 лет назад, сегодня превращается в одну из весьма эффективных форм многостороннего сотрудничества и создаёт непосредственные предпосылки для вовлечения стран-участниц в общемировые хозяйственные связи с учетом интересов их национальных экономик [6 с.22].

Для обеспечения коллективной безопасности в данном регионе РТ активно принимает участие в Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) и исходит из того, что существуют многие проблемы глобального характера в области противодействия новым вызовом и угрозам.

Сегодня угроза террористических акций, контрабанда наркотиков стали реальностью нашей жизни. В этом направлении отмечаем, что ОДКБ не соперничает и не противодействует НАТО. Всесторонне, изучая проблемы афганского вектора, ключевым остается угроза безопасности Средней Азии и Южной Азии. В рамках данных угроз можно выделить ряд направлений, главными из которых, безусловно, является производство и распространение наркотиков, а также движение «талибан».

Актуальной остаётся и проблема региональной энергетической безопасности и подготовки специалистов. Правильное решение этой проблемы имеет большое стратегическое значение для обеспечения безопасности Средней Азии. Развитие экономики Таджикистана будет определять четыре стратегические цели: достижение энергетической безопасности; вывод страны из транспортного тупика, обеспечение

продовольственной безопасности, ускоренная индустриализации. На нынешнем этапе приоритетное значение обретает экономическое сотрудничество, подготовки профессиональных и конкурентоспособных специалистов, которое необходимо поднять на уровень политических отношений [7 с. 3].

Приоритетными направлениями председательства Российской Федерации в ОДКБ были: укрепление внешних границ ее стран-участниц, наращивание военного сотрудничества и потенциала миротворческих сил, усиление координации по вопросам международной и региональной безопасности. Предпринимались дальнейшие шаги в интересах совер-шенствования механизма управления силами и средствами системы коллективной безопасности ОДКБ, повышения эффективности Организации в поддержании стабильности и безопасности в регионе, противодействии разноплановым вызовам и угрозам, в том числе исходящим с территории Афганистана.

На современном этапе мирового социально-политического и культурно-экономического развития сообщества для поддержания мира и стабильности в Центрально-азиатском континенте и обеспечения безопасности в Евразии и странах ШОС большое стратегическое значение имеет многостороннее сотрудничество государств-членов ШОС, ОДКБ, ОБСЕ, ЕС, ЕАЭС, БРИКС и СНГ. Интересы собственной национальной безопасности требуют принципиально новых подходов. Эти вопросы и проблемы, в частности борьба против международного терроризма и экстремизма обсуждались на Минском саммите ОДКБ (ноябрь – декабрь 2017 г.) и Астане (2018 г.).

Студентам из разных вузов России выпала возможность стать посланцами русского языка в РТ, чтобы заинтересовать молодежь

зажечь в них искру, мотивировать их к изучения русского языка. Во внешней политике Республики Таджикистан расширение двусторонних устойчивых и долгосрочных связей с нашими традиционными партнерами – странами СНГ и РФ имеет стратегическое и первоначальное значение. Язык – это зеркало, в котором ярко отражается лицо нации, мы должны ценить это, и наряду с этим придавать первостепенное значение изучению русского и английского языков, как языков международного общения.

Созидательная региональная интеграция отражает интересы всех государств и народов СНГ. В вузах России обучается более 30 тысяч таджикских студентов. В Таджикистане функционируют филиалы российских вузов – РТСУ, МГУ имени М.В.Ломоносова и другие, большое значение в подготовке научных кадров для РТ играет ВАК России и многие другие. Одним из примеров этого сотрудничества является проведение международной научной конференции «Вклад российской науки в изучение уникального историко-культурного и природного богатства Таджикистана», посвященной 200-летию российского востоковедения, в Худжандском госуниверситете имени академика Б.Гафурова 23 ноября 2018 года при участии Российского центра науки и культуры в г.Худжанде, автономной некоммерческой организации по содействию в развитии сотрудничества стран СНГ «Содружество народов Евразии» и научно-исследовательского института истории и этнографии Южного Урала Оренбургского государственного университета.

28 сентября 2018 года во Дворце нации Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон встретился с Президентом Российской Федерации Владимиром Путиным. В ходе эти и других встречи были обсуждены состояние и перспективы стратегических партнёрских

отношений между двумя странами в сферах, представляющих взаимный интерес. Таджикистан заинтересован в расширении сотрудничества и интеграции с Российской Федерацией и признаёт эту страну в качестве ключевого и стратегического партнёра в международных отношениях. Основное внимание на встрече было уделено укреплению двухсторонних и многосторонних отношений в торгово-экономической сфере, сферах энергетики, горно-металлургической промышленности, сельского хозяйст-ва, науки, культуры и образования, подготовки профессиональных и конкурентоспособных специалистов.

Стороны выразили удовлетворение увеличением внешнеторгового оборота между двумя странами, обратили особое внимание на экономическое сотрудничество, т.е. на максимальное расширение торгово-экономических связей, увеличения объёма экспорта высококачественной сельхозпродукции из Таджикистана в Россию и реализации механизма финансирования работ по созданию транспортно-логических центров в Таджикистане.

Особое внимание было уделено научным и культурным связям двух государств. В своих выступлениях главы государств делали акцент на тесное сотрудничество, в частности на регулярное участие в различных совместных научных и культурных мероприятиях, открытие русскоязычных школ в Таджикистане, привлечение преподавателей и учителей из РФ в средние общеобразовательные учреждения РТ, подготовки профессиональных и конкурентоспособных специалистов. систематическое проведение Дней культуры РТ в России и РФ в Таджикистане.

На встрече главами государств были затронуты вопросы стратегического альянса в области обеспечения безопасности, в военной, военно-технической сферах, которые являются

приоритетными направлениями в совместной деятельности Таджикистана и России [8, 2].

Таким образом, за 29 лет Таджикистан во главе с Эмомали Рахмон, пройдя тяжелый путь независимости, омраченный кровопролитием и гражданской войной, обрел стабильность и порядок, получил возможность ускоренно развиваться со стратегическим партнёром – Россией, решая многие острые проблемы, которые в одиночку было бы решить трудно и тяжело.

В этом не малая заслуга двух великих лидеров - Э.Рахмон и В.Путина. в частности Э.Рахмон, опираясь на огромный потенциал и добрую волю народа, сумел добиться успешного выполнения этих исторических задач, основная из которых – обеспечить мир и стабильность в Таджикистане. Все эти достижения стали возможными потому, что в своей государственной политике он опирался на исконную мудрость своей нации. В этом есть немалая роль **стратегического партнерства** между Таджикистаном–Россией и подготовки профессиональных и конкурентоспособных специалистов [9 с. 4].

В данном аспекте русский язык –является связующим звеном между Таджикистаном и Российской Федерацией. Язык - это не только средство общения, но и инструмент для достижения целей. Сегодняшний день доказывает, что посетить незнакомые уголки планеты благодаря владению языком – возможно, научить кого-то своему языку и изменить его жизнь – вполне реально, познакомиться с новыми традициями, людьми, местами – без этого не обойтись. Русский язык – является не только связующим звеном между таджиками и русскими, изучение русского языка расширяет кругозор, складывается представление о русской истории, культуре и народных традициях России и подготовки профессиональных и конкурентоспособных специалистов.

Литература:

1. Народная газета №20 (20301) 26 мая 2021..Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмон Маджлиси Оли -«Согдийская правда» № 104 (16814) 28 декабря 2019 года.
2. История таджикская народа. Том. 6.-Душанбе, 2011.
3. Народная газета, 3 октября 2018 года.
4. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 26 января 2021 года.-Душанбе. Шарки озод. 2021.
5. Согдийская правда, 27 октября 2018 года.
6. Эркаев С.А. Независимость – это паспорт суверенного государства таджиков.-Худжанд, 2016.
7. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 24 апреля 2010 года.
8. Народная газета. 3 октября 2018 года. Согдийская правда №52(16970) 12.06.2021 г.
9. Народная газета № 51 (920229) 18 декабря 2019 года. №23 (20304) 16 июня 2021 г.

РУССКИЙ ЯЗЫК – СВЯЗУЮЩЕЕ ЗВЕНО МЕЖДУ ТАДЖИКИСТАНОМ И РОСИИИ В ПОДГОТОВКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация. В данной статье рассматривается русский язык как связующее звено между Таджикистаном и России в подготовки профессиональных и конкурентоспособных специалистов рынка труда

в рамках взаимовыгодного сотрудничества ВУЗах. После распада СССР Таджикистан определил в качестве долгосрочного стратегического партнера Российскую Федерацию, с которой налажено качественно новое многоплановое сотрудничество на основе ранее имевшихся связей. Партнёрство России и Таджикистана охватывает практически все сферы: военно-политическую, экономическую, просвещению, культурную, гуманитарную и международную. Продолжается преемственность внешнеполитической линии России в отношении Таджикистана и в последние время. Основным языком общения глав государства является русский язык.

Ключевые слова: русский язык, Таджикистан, Российская Федерация, стратегического партнера, военно-политический, экономический, учебный, культурный, гуманитарный, международный, государство, основной язык.

ЗАБОНИ РУСӢ- ҲАЛҚАИ ПАЙВАНДГАРИ БАЙНИ ТОҶИКИСТОН ВА РОССИЯ ДАР ТАЙЁР НАМУДАНИ МУТАХАССИСОНИ КАСБӢ ВА РАҚОБАТПАЗИР

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур забони русӣ ҳамчун халқаи пайвасткунандаи байни Тоҷикистон ва Россия дар тайёр намудани мутахассисони касбӣ ва рақобатпазири бозори меҳнат дар доираи ҳамкориҳои судманди МТОК, баъд аз пароканда шудании ИҶШС Тоҷикистон Федератсияи Россияро ҳамчун партнери стратегӣ интихоб карданаш, дар асоси алоқаи пештара ҳамкориҳои нави бисёртарафаи босифат ба вуҷуд омаданаш: ҳарбӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ, таҳсилотӣ, фарҳангӣ, гуманитарӧ и байналмилалӧ, давомноки муносибатҳои хориҷии Россия ва Тоҷикистон дар замони ҳозира ва забони русӧ

забони муошират роҳбарони давлатҳо мавриди муҳокима гардидааст.

Калидвожаҳо: забони русӣ Тоҷикистон, Федератсияи Россия, ҳамкории стратегӣ ҳарбӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ, таҳсилотӣ фарҳангӣ, гуманитарӣ, байналмилалӣ, давлат, забони асосӣ.

RUSSIAN LANGUAGE IS A LINK BETWEEN TAJIKISTAN AND RUSSIA IN TRAINING PROFESSIONAL AND COMPETITIVE SPECIALISTS

Resume. This article examines the Russian language as a link between Tajikistan and Russia in the training of professional and competitive specialists in the labor market in the framework of mutually beneficial cooperation between universities. After the collapse of the USSR, Tajikistan identified the Russian Federation as a long-term strategic partner, with which a qualitatively new, multifaceted cooperation was established on the basis of previously existing ties. The partnership between Russia and Tajikistan covers almost all spheres: military-political, economic, education, cultural, humanitarian and international. The continuity of Russia's foreign policy towards Tajikistan continues in recent times. The main language of communication between the heads of state is Russian.

Key words: Russian, Tajikistan, Russian Federation, strategic partner, military-political, economic, educational, cultural, humanitarian, international, state, main language.

Сведение об авторе:

Дусматова Шахло Валиевна, Ибрагимова Гулнора Хайдаровна, доценты, кандидаты филологических наук, факултета русской филологии ХГУ.

Эркаев Сафар Абдулхайрович-доцент кафедры истории родины и археология Худжанского государственного университета имени академика Б.Гафурова, кандидат исторических наук (г. Худжанд,

Республики Таджикистан). Телефон: мобил. 90 791 25 46, раб: 6-74-65. E-mail: safar.erkaev@mail.ru.

Эркаева Нигора Сафаровна- докторант Университета Восточного Мичигана (г.Ипсиланти, США).

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЦЕЛЯХ ОБОРОНЫ И В ВОЕННОМ ДЕЛЕ

Каримов Д.

Институт технологий и инновационного менеджмента в г. Куляб

Интеллект (от лат. intellectus — ощущение, восприятие, разумение, понимание, понятие, рассудок), или ум - качество психики, состоящее из способности приспосабливаться к новым ситуациям, способности к обучению и запоминанию на основе опыта, пониманию и применению абстрактных концепций и использованию своих знаний для управления окружающей средой. Интеллект - это общая способность к познанию и решению трудностей, которая объединяет все познавательные способности человека: ощущение, восприятие, память, представление, мышление, воображение.

Позже к ИИ стали относить ряд алгоритмов и программных систем, отличительным свойством которых является то, что они могут решать некоторые задачи так, как это делал бы размышляющий над их решением человек.

Существенную роль ИИ играет в реализации тактических систем дополненной реальности. Например, ИИ позволяет обеспечить классификацию и семантическую сегментацию изображений, локализацию и идентификацию мобильных объектов для эффективного целеуказания . Существенную роль применение ИИ играет в развитии боевых автономных

робототехнических систем (Lethal autonomous robotics - LAR), разработку которых, несмотря на запретительные рекомендации Совбеза ООН, ведут большинство технически развитых государств [1].

Кроме того, ИИ будет задействован при построении реальных боевых стратегий и создании военных симуляторов, которые используются для обучения военных. Искусственный интеллект применим и как потенциальный противник, и как советник, но его эффективность зависит от того, как и кто обучит нейросеть.

Технологическая возможность использовать ИИ для моделирования реального боя есть: у нейросети больше данных, чем у командира на поле боя, выше скорость принятия решений, есть возможность просчитывать миллионы комбинаций на несколько шагов вперед.

Эксперты отметили, что регулярные тренировки с помощью ИИ проводят военные США и Великобритании.

Наибольшее распространение ИИ получил в авиации — летчики симулируют различные ситуации, которые могут произойти в небе, на специальных тренажерах.

Стали известны успехи в использовании ИИ китайские вооруженные силами. Они тратят на это миллиарды. В конце октября 2021 года стало известно о том, что Народно-освободительная армия Китая (НОАК) тратит примерно столько же, сколько военные США, на искусственный интеллект (ИИ), и добилась "необычайного прогресса" в закупке умных систем для боевых и вспомогательных операций.

В апреле 2018 года стало известно о создании американской армией системы, распознающей лица в темноте и даже сквозь стены. Разработка использует технологию искусственного интеллекта.

По словам ученого Бенджамина Риггана (Benjamin Riggan) из ARL, при использовании тепловизионных камер для фиксации изображения лица в темноте основная проблема заключается в том, что полученное изображение должно сопоставляться с библиотекой, состоящей из фотографий, которые сделаны при нормальной видимости. В ARL решили эту проблему путем создания алгоритма распознавания лиц на тепловых картах при помощи машинного обучения.

Благодаря сверточной нейросети разработчики добились того, чтобы программа находила общие че рты лица на изображениях, сделанных обычной камерой и с помощью тепловизора распределения электромагнитного теплового излучения.

На тепловизионном изображении лица выделяются общие черты (например, контур лица) и отдельные (нос, рот и глаза), после чего сопоставляются с чертами из выборки, на которой обучена нейросеть, и составляются в видимые черты — уже на готовой фотографии лица. С использованием обученной модели, как утверждают ученые, удалось добиться точности распознавания лиц на уровне 85%.

Алгоритм позволял распознавать лица из маленькой базы данных, но в будущем планируется, что система сможет узнавать лица в реальном времени прямо в местах военных действий. Кроме того, разработку собираются интегрировать с тепловизором, способным видеть сквозь стены.

В американской армии ожидают, что новая технология поможет находить места военных действий и идентифицировать главарей банд и других лиц, за которыми охотятся власти.

В конце апреля 2021 года стало известно и о создании Министерством обороны России специального управления,

отвечающего за развитие искусственного интеллекта для беспилотных летательных аппаратов и наземной техники.

В настоящее время в России действует автоматизированная система боевого управления ответным ядерным ударом «Периметр». Система была разработана в СССР в 1970-х годах. Функциональные особенности системы засекречены; существует несколько версий о ее работе. По одной из версий, «Периметр» способен в полностью автоматическом режиме запустить баллистические ракеты по противнику в случае, если зафиксирует множественные ядерные удары по территории России и утратит связь с руководством страны и военным командованием.

По другой версии, система отвечает лишь за гарантированное доведение приказов об ответном ракетном ударе в условиях массированного ядерного удара. По этой версии, «Периметр» запускает командные ракеты, которые на некоторое время становятся своего рода ретрансляторами сигналов. Они обеспечивают связь с пунктами управления стратегическими комплексами в условиях ядерного загрязнения и радиоэлектронного подавления. За прием сигналов с ракет отвечают устройства, которыми оснащены все наземные ракетные комплексы, стратегические подводные ракетоносцы и бомбардировщики.

В июле 2016 года стало известно, что искусственный интеллект для управления истребителями ALPHA одержал уверенную победу над бывшим летчиком-асом американской армии в виртуальном воздушном бою, *сообщало агентство ТАСС Информационное агентство России* со ссылкой на японское издание Sankei Shimbun.

Искусственный интеллект ALPHA – совместная разработка Университета Цинциннати, промышленности и Военно-воздушных сил

(ВВС) США. Программа создана специально, чтобы превзойти профессиональных летчиков-истребителей в виртуальном поединке.

Одним из них стал опытный пилот-инструктор, отставной полковник ВВС США Джин Ли. Он окончил Школу по отработке боевого применения истребителей.

Во время виртуального боя, проходившего в крупном развлекательном центре, летчик не смог сделать ни одного удачного выстрела, поскольку интеллект ALPHA каждый раз делал это быстрее и точнее. ALPHA побеждал Ли, даже когда его «пересадили» на менее скоростной и маневренный самолет. Программа быстро переходила из атаки в оборону.

После поединка летчик признался, что из тех искусственных интеллектов, что он видел, ALPHA демонстрирует самую быструю реакцию, мощность и надежность.

В одном из виртуальных боев против ALPHA сражались два пилота на двух истребителях. Искусственный интеллект победил, одновременно управляя четырьмя самолетами. При этом для управления ALPHA использовался компьютер стоимостью всего $35.

В начале 2019 года Командование Армии США инициировало программу разработки виртуального помощника для экипажей танков и боевых машин, которые должны будут повысить эффективность их работы в условиях боя. Как пишет Breaking Defense[8], система, получившая название ATLAS (Advanced Targeting & Lethality Automated System, автоматизированная расширенная система прицеливания и повышения смертоносности), будет создаваться с использованием технологий машинного обучения [2,9].

Во время боя экипаж танка может не замечать некоторые дополнительные цели, а также в стрессовых условиях не достаточно быстро исполнять свои обязанности. Предполагается, что

виртуальный помощник ATLAS снизит нагрузку на экипаж. В частности, системе предполагается доверить обнаружение целей, которые пропустили люди, приоритизировать обнаруженные цели, а также наводить на них орудие. Военные полагают, что новая система позволит повысить скорость реакции боевых машин в бою.

Согласно требованиям военных, система ATLAS будет обрабатывать не только данные с собственных датчиков и устройств боевой машины, но также получать данные с такого оборудования на других танках. Благодаря этому точность обнаружения новых целей значительно увеличится. Кроме того, это позволит точно идентифицировать закамуфлированные цели. ATLAS не сможет самостоятельно принимать решение об открытии огня - соответствующую команду должен будет отдать командир боевой машины.

Согласно предварительному плану, после испытаний роботов и опционально управляемых машин в 2020 году военные составят список рекомендаций по их доработке. Усовершенствованные прототипы будут испытываться в 2022 году. В 2024 году пройдут заключительные испытания машин-финалистов. По итогам трех этапов испытаний специалисты Армии США намерены определить задачи, выполнение которых можно было бы доверить роботизированным боевым машинам.

Литература:

1. https://ru.wikipedia.org.
2. https://www.tadviser.ru/index.
3. Зайцев А. Тенденции в области искусственного интеллекта. Современные методы машинного обучения / А. Зайцев // Видеонаука: сетевой журн. - 2018. - №1(9). – URL: https://videonauka.ru.

4. Военно-техническая политика, д.т.н., профессор В.М.Буренок, д.т.н., дотсент Р.А.Дурнев, к.п.н., К.Ю.Крюков 2018 г.
5. Айдаркин Е.К., Пахомов Н.В., Шаклеин А.Ф. Некоторые вопросы использования методов искусственного интеллекта в системах обеспечения боевой деятельности воинослужащих низовых подразделений // Известия Раран-2017 Вып- 4.(99).
6. Искусственный интеллект в моде: эра алгоритмов началась [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://365-invest.com/iskusstvennyiy-intellekt-v-mode-era-algoritmov-nachalas

ИСТИФОДАИ ИНТЕЛЕКТИ СУНЪӢ БА МАҚСАДИ МУДОФИАИ ҲАРБӢ

Аннотатсия. Дар мақола имкони истифодаи технологияи зеҳни сунъӣ барои мудофиа ва корҳои низомӣ ҳамчун як тамоюли муҳим дар эҷоди системаҳои пешрафтаи майдони ҷанг ва назорати аслиҳа баррасӣ мешавад.

Бо ёрии зеҳни сунъӣ метавон интихоби оптималии маҷмӯи сенсорҳо ва силоҳро, ки ба таҳдидҳо мутобиқат мекунад, ҳамоҳангсозии фаъолияти муштараки онҳо, ошкор ва муайян кардани таҳдидҳо ва арзёбии ниятҳои душманро фароҳам оварад.

Калидвожаҳо: зеҳни сунъӣ, илми ҳарбӣ, шабакаи нейрон, технология, виртуалӣ, рақиб.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЦЕЛЯХОБОРОНЫ И В ВОЕННОМ ДЕЛЕ

Аннотация. В статье рассматривается возможности применения технологии использование искусственного интеллекта в целях

обороны и в военном деле - как важным трендом в создании перспективных систем управления поле боя и вооружение.

С помощью искусственного интеллекта возможно обеспечить оптимальный и адаптивный к угрозам выбор комбинации сенсоров и средств поражения, скоординировать их совместное функционирование, обнаруживать и идентифицировать угрозы, оценивать намерения противника.

Ключевые слова: искусственный интеллект, военное дело, нейросеть, технология, виртуальный, противник.

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR THE PURPOSES DEFENSE AND MILITARY

Annotation. The article discusses the possibility of using artificial intelligence technology for defense and military affairs as an important trend in the creation of advanced battlefield and armament control systems.

With the help of artificial intelligence, it is possible to provide an optimal choice of a combination of sensors and weapons that is adaptive to threats, coordinate their joint functioning, detect and identify threats, and evaluate enemy intentions.

Key words: artificial intelligence, military science, neural network, technology, virtual, adversary.

Информация об авторе:

Каримов Джамшед– майор, преподаватель кафедры «Машины, технологические оснастки и стандартизации » ИТИМК, тел : 918-53-40-80.

АНДЕШАҲОИ ВАТАНХОҲӢ ДАР ОСОРИ КӮДАКОНАИ АДИБОНИ ТОҶИК

Муродова Р.Ҷ.

Кӯдакистони №11 ба номи офтобаки ш.Кӯлоб

Миллати тоҷик аз қадим соҳибкитоб, бомаърифат, дорои урфу анъанаҳо ва соҳиб илм мебошад. Дар фарҳанги тоҷикон ахлоқ, тарбияи хуб ва худшиносӣ яке аз унсурҳои асосӣ мансуб меёбад.

Чун аз худшиносӣ ҳарф мезанем бояд донем, ки зери мафҳуми худшиносӣ чист. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста дар суханрониҳояшон иброз менамоянд, ки донистани таърих ва фарҳанги худ ин заминаест барои пайдо намудани ҳисси Ватандӯстӣ, хештаншиносӣ ва арҷ гузоштан ба урфу анъанаҳои ниёгон ва муқаддасоти миллӣ.

Ҷиҳати шинос шудан аз таърих ва фарҳанги гузаштаи худ бо ибтикори Президенти мамлакат китоби «Тоҷикон»-и аълома Бобоҷон Ғафуров бознашр гардида, ба тамоми аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дастрас гардид, ки ҳадаф гуфтаҳои боло мебошанд.

Ҳар як давлату миллат муқаддасот ва рамзҳои давлатии ба худ хосро доро мебошанд ва дар рӯҳияи арҷ гузоштан ба онҳо шаҳрвандонро аз давраи боғча то ба донишгоҳ тарбия менамоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки яке аз давлатҳои дорои фарҳанг ва таърихи куҳанбуда маҳсуб меёбад, дар арсаи ҷаҳонӣ бо далерӣ, якдилӣ ва арҷгузор будан бо арзишҳои миллӣ ва байналмилалӣ шинохта шудааст,

Дар фарҳанги мардуми тоҷик тарбия мақоми аввалро ишғол менамояд. Мардуми тоҷик аз қадимулайём барои тарбияи дурусти фарзандашон аввалан онҳоро дар муҳити оила ва баъдан дар назди ягон донишманд соҳиби илм ва маърифат мекарданд. Ин аст, ки шахсиятҳои чун Абӯабдуллаҳи Рӯдакӣ, Абуалӣ Ибни Сино, Умари Хайём, Абдураҳмони

Ҷомӣ ва садҳо фарзандони соҳибқалам ва соҳибкитоби ин миллат имрӯз дурдонаҳои илми ҷаҳонӣ маҳсуб меёбанд.

Мақсад дар мақолаи мазкур асосан ин арҷ гузоштан ба арзишҳои миллӣ ва дӯст дошани Ватан мебошад. Вале мо лозим донистем, ки каме аз гузашда ёдовар шуда, баъдан ба мафҳуми асосӣ ворид шавем.

Педагоги машҳури рус В.А.Сухомлинский мазмуни мафҳуми «Ватан»-ро ба мафҳумҳои инсон, маънои зиндагӣ, меҳнат, қарз, оила, забони модарӣ, муҳити табиат ва садоқат алоқаманд мепиндорад.

Ватан зодгоҳ, ҷоест, ки инсон онҷо дар ҳалқаи наздикон ва пайвандон ташаккул меёбад. Модарро ташбеҳи ватан гуфтан мумкин аст. Агар модар моро таваллуд кардаю бо шири сафед парвариш намуда, нахустин ҳарфу ҳиҷои забонро ёд додаю роҳрав карда, аслу насабамонро ба мо шиносонидаю нахустин сифатҳои неку асили одамиро дар сиришти мо омӯзонидаю парвариш дода бошад, пас Ватан ба сарамон дасти тавонои навозишкорашро гузошта, моро аз ҷамъи хавфу хатару офатҳо, аз ҳама гуна ҳамлаву таҷовузи аҷнабӣ эмин дошта, дар зери болҳои азимаш паноҳонида одамтар ва ба ҳайси фардои ҷамъият ва шаҳрванди суботкор тарбият мекунад [1 с. 9].

Чунончи Зуфархон Ҷавҳарӣ гуфтааст:

Ватан дар асл донӣ, модари мост,

Дарахти сояандози сари мост.

Ватан мебошадат, эй ѐр, модар,

Ба фарзандаш бувад ғамхор модар! [1 с.10].

Мақсад аз овардани ин мисраҳо дар он мебошад, ки чиқадаре, ки мо ба модари худ ғамхор бошем, ба Ватанро низ бояд шабеҳи модар дӯст дошт. Абдусалом Деҳотӣ низ дар шеъри, «Ба модар, ба Ватан» модару Ватанро ягона пиндоштагуфтааст:

Модари мушфиқ туйӣ бар насли заҳмат, эй Ватан,

Медиҳам бар ҳифзи ту гар лозим ояд ҷону тан [1 с. 10].

Шоири халқии Тоҷикистон Гулназар Келдӣ Ватанро айёми тантанаи Истиқлолият ва меҳру садоқати зодагони ин давронро тозабаҳори гулнисор, «дилбастаи равнақу баҳори Ватан» ва «Ҷони Ватан» -ро чунин зебо, самимӣ ва бо меҳру муҳаббати саршор ба қалам овардааст:

Мо тозабаҳори гулнисори Ватанем,

Дилбастаи равнақу баҳори Ватанем.

Ҳарчанд ба ҳар канор раҳ мечӯем,

Ҷони Ватанем, дар канори Ватанем.

***

Амри Ватан аст фарзи мо шому саҳар,

Роҳи Ватан аст тарзи мо шому саҳар.

Моро чу ҳаёти беназире додаст,

Пеши Ватан аст қарзи мо шому саҳар.

Ин ҷо Ватану фарзандон – ҳимоятгарони ояндаи Ватан дар ягонагию ваҳдат тасвир шудаанд, ки бисёр омӯзанда аст.

Камол Насрулло, ки яке аз ватансароёни мумтози даврони Истиқлолият дар шеъри имрӯзи тоҷик аст ва беҳтарини сурудҳои ватандӯстонаи солҳои Истиқлолият ба қалами ӯ мутааллиқанд, дар шеъри «Дар баҳои ҷон» ба тариқи савол ба ҳар фарди Ватан бо чунин усули дилчаспи «чист он?» ва саволу ҷавоб муомилаю муроҷиат карда, хонандаашро ба худ қарину мушфиқ гардонидааст:

Он чист, ки марзи шаъну шон аст? – Ватан!

Имону амони мо дар он аст? -Ватан!

Он чист, ки бе вай ҳама чизи олам,

Бе ҳусну таровату равон аст? - Ватан!...[4 с. 4].

Танҳо озодӣ ва Истиқлолияти миллӣ ба кӯдакони тоҷик имконият фароҳам овардааст, ки худро соҳиби ҳама сарватҳои моддию маънавию ахлоқӣ, таърихӣ, хоку обу рӯду дарё, кӯҳу паҳно, гулбоғу чаман ва имрӯзу фардои Ватан хонанду донанд ва аз ин дороӣ ифтихор кунанд.

Шеъри Юсуфҷон Аҳмадзода бо номи «Тоҷи дурахшон» низ яке аз беҳтарин сурудаҳои ватандӯстонаи шоирони тоҷик барои бачаҳост:

Эй Ватанам – ҷони ман,

Хори ту – бӯстони ман.

Бе ту куҷо навбаҳор-Қатраи борони ман?!

Эй Ватанам – ҷони ман,

Тоҷи дурахшони ман.

Зинда ба номи ту бод,

Давлати Сомони ман [2 с. 164].

Дар ин шеъри кӯдакона, ки муҳофизони ояндаи Ватану марзу буми он ҳастанд, силсилашеърҳо дар мавзуи ҳифзу ҳимоят, буду бош, кору зиндагӣ дар сафҳои артиши миллӣ, аз рӯзҳои шомил шудан ба артиш то рухсатӣ, ба захира иншо шудаанд, ки мо дар қатор аз чунин силсилашеъри Ҷӯра Ҳошимӣ ёд кардем.

«Тоҷикистон – модарам. Суруди аскарбачагони тоҷик» -и Наримон Бақозода низ аз ҳамин қабил силсила шеърҳои ҳарбӣ - ватандӯстӣ маҳсуб мешавад. Силсила шеърҳои шоири сермаҳсул ва то кунун нашинохтаи бачаҳо Раҳмони Бобо, ки дар маҷмӯаҳои ӯ таҳти унвонҳои «Рӯзи Ғалаба» (2010) ва «Аскари Ватан» (2013) ҷамъ омадаанд, комилан ба сарбозону наваскарон, ҳимоятгарони ҷавони Ватан, савганди аскарону афсарон, хизмати намуна ва шоиста дар сафҳои артиши миллии тоҷик ва дигар васоили хидмати аскарӣ бахшида шудаанд, ки барои наваскарон ва ҷавононе, ки минбаъд ба хидмат дар Қувваҳои мусаллаҳи Тоҷикистон шомил мешаванд, басо омӯзанда ва муфиду раҳнамо ҳастанд.

Дар шеъри нахустини китоби «Аскари Ватан», ки ҳамноми он аст, Раҳмони Бобо садои дили ин аскари Ватанро чунин баён кардааст:

Аскари содиқ манам,

Афсари лоиқ манам.

Ватан – модари худро,

Чашми ҳақоиқ манам...

Аскар – сипари Ватан,

Аскар – писари Ватан.

Хизмат – қарзи фарзандӣ,

Ҳамеша сарбаландӣ.

Қаҳрамони шоираи соҳибзавқу хушсалиқа Латофат Кенча Ватанаш – Тоҷикистонро «Пораи боғи биҳишт», «Ғунчае аз бӯстон», «Ёдгор аз бостон», «Осмони сар», «Машъали роҳи сафед» дониста, омодааст, ки дар ҳифзи обу хокаш ҷон нисор кунад:

Ғунчае аз бӯстонӣ,

Ёдгор аз бостонӣ.

Хонаи ман, остонам,

Бар сари ман осмонӣ.

Тоҷикистонам – умедам,

Машъали роҳи сафедам...

Чунон ки дида мешавад, дар солҳои Истиқлолият аз тарафи шоирони тоҷик дар мавзуи Ватану ватандорӣ, минҷумла силсилашеърҳое, ки дар онҳо зиндагии тоҷик, аскари фидоии Ватанро аз рӯзҳои омодагӣ ба хизмату шомил шудан ба сафҳои қуввaҳои мусаллаҳ то рухсатӣ ба ақибгоҳ фаро гирифтааст ва то кунун дар адабиёти мо собиқа надошт, силсилашеърҳое гуфтаю суруда шудаанд, ки сарвати маънавию ахлоқии моро ғанӣ гардонида, ҳисси ба Ватани миллӣ, Ватани аҷдодию аслӣ содиқона хидмат карданро афзунтару бештару ҷиддитар мегардонад. Вале, дар байни ин навиштаҳо андешаҳои такрор, забонзада, камаҳамият, норавону муғлақу завққӯш низ кам нестанд ва мо аз зикри онҳо ба хотири наафзудани ҳаҷми мақола худдорӣ кардем.

Дар тӯли 70-80 соли садаи бистум миллат ва халқи муаззами тоҷик ду бор аз сахттарину сангинтарин озмоиши нест шудан раҳо ёфт. Умед аст, ки минбаъд ва абадулабад ин хавфу хатар мо тоҷиконро, гиребонгир нахоҳад шуд ва миллати мо дар пешорӯйи асри умеду армонҳои нек қарор хоҳад

гирифт ва ин ҳадафу ормону орзуҳои наҷиби чандҳазорсолаи халқи мо дар «Суруди миллии Тоҷикистон» (матни Гулназар, оҳанги Сулаймон Юдаков) ба сурати зайл таҷассум ѐфтааст:

Диёри арҷманди мо!

Ба бахти мо сари азизи ту баланд бод!

Саодати ту, давлати ту бегазанд бод!

Зи дурии замонаҳо расидаем,

Ба зери парчами ту саф кашидаем , кашидаем!

Зинда бош, эй Ватан,

Тоҷикистони озоди ман!...

Ба андешаи мо ин нигошта дар назми кӯдакони тоҷик аз нахустин осори қаламист, ки дар ситоишу азиздошти суруди миллиамон гуфта шудааст ва он хеле самимӣ ба анҷом расидааст.

Ҳамин тавр, дар таркиби шеъри кӯдаки даврони Истиқлолият мафҳумҳои Ватан ва ватандустӣ хеле инкишоф ёфта, ба ҳайси яке аз муҳимтарин муқаддасот ва арзишҳои волои миллӣ амиқу маҳкам ҷой гирифта, тавассути эҷодиёти шоирони ҷавон Темур Султон, Раҳмони Бобо, Асрори Сомонӣ, Алиҷони Сарбандӣ, Сайида, Шарифи Маҳмадёр ва ғайраҳо дар ташаккули тафаккуру ҷаҳонбинӣ ва тарбияи ғоявию эстетикии кӯдакону наврасон ҷиддан ба кор омад, ки дар ин ҷода хидмат ва ҳиммати адибони давр бағоят арзишманд аст. Зеро талошу пайкорҳои онҳо дар роҳи таҷассуми бадеии мавзуи мавриди назар ба таҳкими эҳсоси худогоҳиву хештаншиносӣ, ифтихор ва нангу номуси миллии насли наврас зиёда мусоидат намудааст.

Овардани осори бачагонаи адибони тоҷик дар мақолаи мазкур дар он мебошад, ки насли наврасро аз даврони боғча бо аз бар намудани чунин мисраҳои шеърӣ меҳри ватан, ватандӯсти ва арҷ гузоштан ба урфу анъанаҳои миллӣ зиёд намуд.

Адабиёт:

1. Акбаров Ю. Меҳри Ватан / Ю. Акбаров. – Душанбе: Маориф, 1989.
2. Аҳмадзода Ю. Нақвои хӯшаҳо / Ю. Аҳмадзода. – Душанбе: Адиб, 2008.
3. Бақозода Н. Суруди Модар – Ватан / Н. Бақозода. - Анбоз, 2000. - №5.
4. Гулназар К. Дар канори Ватанем / Гулназар К. - Анбоз, 2010. - № 9.
5. Мусулмониён Р. Нигоҳи офтоб / Р. Мусулмониён. - Душанбе, 2011.
6. Назирӣ Н. Тӯҳфаи шоир / Назирӣ Н. – Душанбе: Шуҷоиён, 2010.
7. Насрулло К. Баҳои ҷон / Насрулло К. – Душанбе: ТҶБ «Истиқбол», 2012.
8. Насрулло К. Баҳои ҷон / Насрулло К. – Душанбе: ТҶБ «Истиқбол», 2012.
9. Ҳошимӣ Ҷ. Наврӯзӣ / Ҳошимӣ Ҷ. – Душанбе: Гул-гул, 2011.
10. Шералӣ Л. Куллиёт / Шералӣ Л. – Душанбе: Адиб, 2008. - Ҷ 1.

АНДЕШАҲОИ ВАТАНХОҲӢ ДАР ОСОРИ КӮДАКОНАИ АДИБОНИ ТОҶИК

Аннотатсия. Дар ин мақола муаллиф мушкилоти инъикоси ғояҳои ватандӯстиро дар ашъори бачагона дар асоси омӯзиши эҷодиёти нависандагон ва шоирони бачагонаи Тоҷикистон таҳқиқ кардааст.

Калидвожаҳо: Ватан, муҳаббат ба Ватан, ватандӯстӣ, ғояҳои ватандӯстӣ, адабиёти бачагона, мундариҷа, забони тоҷикӣ.

ПАТРИОТИЧЕСКИЕ ИДЕИ В ДЕТСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАДЖИКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

Аннотация. В данной статье автор рассматривает проблему отражения патриотических идей в детской поэзии на основе изучения творчества детских писателей и поэтов Таджикистана.

Ключевые слова: Родина, любовь к Родине, патриотизм, патриотические идеи, детская литература,содержание, таджикский язык.

PATRIOTICIDEAS IN CHILDRENS WORK OF TAJIK WRITERS

Abstract. In this article the author considers the problem of reflection of Patriotic ideas in children's poetry based on the study of creativity of children's writers and poets of Tajikistan.

Key words: homeland, love of country, patriotism, Patriotic ideas, children's literature, content, tajik language.

Маълумот дар бораи муаллиф:
Муродова Рухсора Ҷумахоновна – муррабияи дараҷаи якуми кӯдакистони ба номи офтобаки ш. Кӯлоб.

ТАҲЛИЛИ МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ИФРОТГАРОӢ

Ғайратова Ф. А., Боронова Р. А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш.Кӯлоб

Маъмулан истилоҳи ифротгароӣ, бо дарназардошти тарҷумаи таҳтуллафзии он (аз лотинии extremus – фавқуллода, ғайриоддӣ) чун «ҷонибдорӣ аз ақидаҳо ва амалҳои фавқулодда, қотеъона инкоркунандаи меъёрҳо ва қоидаҳои дар ҷомеа мавҷуда» маънидод мешавад.

Новобаста ба аниқ ва ба назар содда будани мундариҷаи мафҳуми ифротгароӣ дар доираи коршиносон фаҳмиш ё худ шарҳи гуногуни зуҳуроти мазкур вуҷуд дорад. Дар ин замина бояд гуфт, ки набудани мавқеъ ва бардошти ягона аз мафҳуми ифротгароӣ боиси баҳсу

мунозираҳои тезутунд дар доираи васеи донишмандон ва коршиносони минтақавӣ ва берун аз он гардидааст.

Таҳлили пайдоиши ифротгароӣ моро ба хулосае меорад, ки асоси зуҳури падидаи мазкурро бархурди табиии манфиатҳо ва зиддиятҳои хислати сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, қавмӣ ва пинҳонӣ дошта ташкил медиҳад. Дар ин ҳол тавре, ки муҳаққиқи рус В.Е.Петришев ишора мекунад: «миқёси чунин бархурдҳо метавонад гуногун бошад: аз зидгузории ғайритабии «ман» - и худ ба ҳамаи ҷомеа ё ҳатто инсоният, аз ҷониби афроди алоҳида то ба муқовимати шадиди низомҳои давлатӣ, ки зимнан робитаи байни ҷаҳони сотсиалистӣ ва кишварҳои пешрафтаи империалистиро дар айёми ҷанги сард таҷассум мекард» [13 с.14].

Дар шароити ғайриимкон будани риояи манфиатҳои хеш ба ин ё он иллат яке аз ҷонибҳо қобил аст ба методҳои қотеъонаи ҳалли мушкилоти сиёсӣ, мазҳабӣ, қавмии худ даст занад, чун дар аксари мавридҳо маҳз ноилоҷӣ метавонад ба амалҳои ифротӣ тела диҳад. Тавре коршиноси қирғиз М. Койчукулов ишора мекунад, «ифротгароӣ табиатан хислати эътирозӣ дорад: норозигӣ аз режими сиёсӣ, нобаробарии иҷтимоӣ, мавқеъи табақаҳои муайяни иҷтимоӣ, гурӯҳҳои қавмӣ, нажодӣ ва мазҳабӣ дар ҷомеа» [5 с.10].

Ҳамзамон қайд кардан зарур аст, ки на ҳамаи бархурдҳо хислати зуроварона, зиддиҳуқуқӣ, зиддиҷамъиятӣ ба худ мегиранд. Танҳо дар ҳолати мавҷуд будани меъёрҳо ё нишонаҳои мушаххас ифротгароёна будани амали мавриди назарро тасдиқ кардан мумкин аст ва ё онро танҳо зуҳуроти ғайриоддии андешаҳое дар доираи риояи ҳуқуқҳои ҷамъиятӣ, фардӣ ва манфиатҳо тавсиф намудан мумкин аст. Тавре муҳаққиқи тоҷик А. Имомов тасдиқ менамояд: «ифротгароӣ ба сари худ ҷиноят нест, балки зуҳури он, паёмадҳои он, ки дар амалӣ

гардидани аъмоли хатарноки ҷамъиятии ба шахс, ҷомеа ва давлат таҳдидкунанда таҷассум меёбанд, ҷиноят мебошад» [4 с.170].

Ҳадафи асосӣ аз ошкор сохтани меъёрҳои аниқ ва фарогири ифротгароӣ на танҳо тасдиқи зарурияти муқовимат ба ғояҳои харобсозанда, ки дар аъмоли мушаххаси зиддиҷамъиятӣ ва зиддиқонунӣ (аз қабили изҳори нафрат ё оштинопазирии нажодӣ, миллӣ ё динӣ) таҷассум мегарданд, балки ҷудосозии амиқи онҳо аз андешаҳоест, ки ба меъёри мазкур мансуб нестанд. Дар ин ҳол равшан аст, ки дар сурати гуногунии бардоштҳо аз тавсифи ифротгароӣ маҷмуи ягонаи меъёрҳо вуҷуд надорад ва ҳар муҳаққиқ маҷмуи меъёрҳои хешро нисбат ба ифротгароӣ пешниҳод мекунад.

Ба андешаи мо, таърифи нисбатан пурра ва аниқи меъёрҳои ифротгароиро муҳаққиқи рус М.Краснов пешниҳод кардааст: ба ақидаи ӯ ифротгароӣ ба паҳн намудани андешаҳо, ҷараёнҳо ва ақидаҳо баҳри аъмоли зерин равона шудаанд:

- тафриқасозии одамон аз рӯи нишонаҳои синфӣ, молумулкӣ, нажодӣ, миллӣ ё динӣ;

-эътироф накардани ҳаққи инсон ҳамчун арзиши волои конститутсионӣ;

- рафъи худи имконияти гуногунандешии расмӣ, густариш ва табодули озоди андешаҳо;

- заиф намудани андешаи ягонаи давлатӣ» [7].

Меъёрҳои зикршуда гарчанде тамоми манзараи андешаву бардоштҳоро нисбат ба арзёбии ифротгароӣ инъикос накунанд ҳам, бо вуҷуди ин, метавонанд василаи босамари мушаххассозии падидаи мазкур гарданд.

Дар ин ҳол асли меҳварӣ бояд меъёри арзёбии амалҳо ва андешаҳо, аз нигоҳи таҳдиди онҳо ба таъмини ҳаққу манфиатҳои шахс,

ҷомеа ва давлат бошад. Аз ҷумла, ба андешаи Ш.Акинер ба ифротгароён метавон онҳоеро мансуб донист, ки на танҳо мехоҳанд фикрҳои хешро дар ҳаёти шахсӣ ба кор баранд, балки мехоҳанд ба ҳама усулҳои дастраси қонуниву ғайриқонунӣ ақидаҳои хешро ба ҷомеа таҳмил кунанд. Ва охиран ин амр метавонад ба терроризм оварда расонад ва ба ҷомеа воқеан таҳдид намояд» [2 с.19].

Таҳлили нуқтаҳои назари баёншуда моро ба ду хулосаи зер меорад. Аввалан, оид ба зоҳиршавии ҳақиқии ифротгароӣ, метавон дар ҳолате суханронӣ намуд, ки ҳифзи манфиатҳои тундрави хеш, эътимоди қисмати муайяни ҷомеа, шахсони ҷудогона, хатари ҳақиқӣ ё эҳтимолиро ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои боқимондаи ҷомеа, амнияти давлат ва монанди ин пеш меорад. Сониян, танҳо дар сурати мавҷуд будани меъёрҳо метавон ба таҳлил ва арзёбии ифротгароӣ даст зад ва дар ин ҳол мубориза бо ифротгароӣ мубориза бо андешаи ғайр мешавад ва ба усули риояи ақидаҳо, нуқтаи назари чандандешӣ дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва динӣ мухолифат намекунад. Ғайр аз ин, хислати зиддиҷамъиятӣ ва зиддидемократии ифротгароиро ба назар гирифта, метавон тасдиқ кард, ки муборизаи босамар ва саривақтӣ ба муқобили зуҳури ифротгароӣ метавонад кафолати таъмини ҳифзи амнияти ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон ва давлатро диҳад.

Дар акси ҳол, зоҳир шудани заъфи давлат ва ҷомеа дар муқовимат ба амалҳои ифротгароӣ метавонад ба низомӣ иҷтимоӣ - сиёсии давлат латма ворид созад.

Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик Н.Д.Маҳмадизода “ифротгароии динӣ-сиёсӣ комилан хоси Тоҷикистон набуд, зеро тарҳи ихтилофоти байналмиллалиро дар худ ниҳон дошт. Қуввахои байналмиллалии ифротию тундрав мухолифини тоҷикро истифода бурда, онҳоро бо

маблағҳо ва силоҳҳо таъмин карда, аз рӯйи ҳадафҳои дурбинонаи худ кӯшиш намуданд, ки вазъиятро дар Тоҷикистон ноором созанд” [10 с.157].

Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ ҳангоми ифтитоҳи конфронси байналмилалии сатҳи баланд дар мавзӯи “Муқовимат бо терроризм ва ифротгароии хушунатомез”, ки 4 майи соли 2018 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, аз вусъату боло рафтани ҷунбишҳои ифротгароиву террористӣ дар манотиқи гуногуни дунё изҳори нигаронӣ карда таъкид карда буд, ки хусусияти ҷаҳонии хатари терроризм ва ифротгароӣ ҷиддан тақозо менамояд, ки нисбат ба ин ду мафҳум мавқеъ ва меъёрҳои ягонаву умумӣ таҳия ва қабул карда шаванд [17].

Хулоса, танҳо ҳангоми муқовимати саривақтӣ ба ифротгароӣ, давлат на танҳо ба таври пурра фаъолияти муътадили системаи давлатиро таъмин карда, кафолати ҳифзи амнияти ҳуқуқ ва манфиатҳои шахс ва ҷомеа, балки манфиатҳои миллӣ ва амнияти давлатро метавонад таъмин намояд. Дар навбати худ муқовимати босамар ба ифротгароӣ аз ошкор ва пешгирии иллатҳои тавлидгари ин зуҳуроти хатарноки иҷтимоӣ вобаста аст.

Айни замон дар ҷомеа падидаи ифротгароӣ хеле густариш ёфтааст. Ҳомилони асосии тамоюлҳои ифротӣ ҷавонон ҳамчун қисмати нисбатан эҳсосӣ ва осебпазир ба таъсирҳои хориҷӣ баромад менамоянд. Афзоиши майли намояндагони насли ҷавон ба ифротгароӣ дар он ифода меёбад, ки ҳангоми баҳодиҳии вазъи иҷтимоии ҷавонон иртиҷоъ ва зуроварӣ мушоҳида мегардад. Ҳамаи ин масъалаи ифротгароиро дар муҳити ҷавонон мубрам намуда, зарурати омӯзиши хислат ва вижагиҳои муосири онро тақозо менамояд [11].

Ифротгароӣ - ҳамеша хислати манфӣ буда, яке аз шаклҳои бегонашавӣ, пеш аз ҳама бегонашавӣ аз арзишҳои умумифарҳангӣ ва

умумиинсонӣ мебошад. «Ифротгароӣ - аз лиҳози иҷтимоӣ ғайриоддӣ мебошад, зеро дар он ду хислати муайянкунандаи моҳияти он ба назар мерасанд: а) зиёдаравӣ аз остонаи имконпазирӣ б) унсури бадӣ, ки дар мафкура ва амалҳои баъдӣ зоҳир мегардад.

Чунин навъҳои асосии ифротгароӣ маълуманд: қавмӣ, сиёсӣ ва динӣ. Ба ғайр аз ин, ифротгароиро бо назардошти соҳаҳои фаъолияти инсонӣ табақабандӣ менамоянд: муносибатҳои байнишахсӣ (ифротгароии маишӣ), дар алоқаи ҷинсҳо (ҷинсӣ), нисбат ба табиат (экологӣ), дар соҳаи иқтисодӣ, дар соҳаи санъат ва ВАО, ахлоқ ва ҳуқуқ.

Ифротгароӣ инчунин метавонад дар шакли табиӣ (ки хислати тасодуфӣ, эҳсосӣ, дошта бошанд) ташкилӣ, ниҳодӣ зоҳир гардад. Ҳамзамон шакли нисбатан хатарноки ифротгароии ҷавонон ниҳодӣ ба шумор меравад, ки инъикоси худро дар фаъолияти созмонҳои ҷавонони хислати ифротгароӣ дошта, пеш аз ҳама - миллатгароӣ ва динӣ меёбад.

Дар ин робита метавон гуфт, ки масъалаи таҳқиқи ифротгароӣ барои аксари кишварҳо новобаста ба сатҳи пешрафти сиёсиву иқтисодии онҳо муҳим мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ифротгароӣ ҳамчун услуб ё василаи ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, динӣ, экологӣ ва масоили дигар метавонад дар ҳамаи ҷомеа ё давлатҳо, аз он ҷумла дар давлатҳои аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта ва аз назари сиёсӣ босубот ҳам зуҳур кунад. Ҳамзамон таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дараҷаи осебпазирии ҷомеа ба ифротгароӣ дар кишварҳои бо ном «дар ҳоли гузариш» баландтар аст. Маҳз дар ҳамин кишварҳо, ки маҷбуранд дар муддати кутоҳтарин низоми сиёсиву иқтисодии хешро аз нав созанд, теъдоди зиёди падидаҳои харобиовар, аз қабили ифротгароӣ ба назар мерасанд.

Сабабҳои зуҳури ифротгароӣ вобаста ба як қатор шароити субъективӣ ва объективӣ метавонанд дар ҷомеаву давлатҳои мушаххас гуногун бошанд. Бо вуҷуди ин баъзе шароити таҳкурсии зуҳур ва тавсеаи ифротгароиро барои ҷамъиятҳо ва давлатҳо ҷудо кардан мумкин аст. Аз ҷумла, муҳаққиқи рус Д.Олшанский чунин омилҳои асосии зуҳур ва густариши ифротгароиро дар даврони муосир ҷудо кардааст: буҳронҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, босуръат поин рафтани сатҳи зиндагии қисмати зиёди аҳолӣ, тағйирёбии шаклии ниҳодҳои сиёсӣ ва сохторҳои ҳокимият, қодир набудани онҳо ба ҳалли мушкилоти пеш омадаи рушди ҷомеа, хислати тоталитарӣ ва худкомагӣ доштани низомҳои сиёсӣ, пахш кардани мухолифони ҳокимият, таъқиби ғайрандешӣ, истисмори миллӣ, кӯшиши гурӯҳҳои алоҳида ҷиҳати тезонидани вазифаҳои худ, баландпарвозиҳои сиёсии пешвоён ва амсоли инҳо [12 с.225].

Бо дар назардошти омилҳои зикршуда метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки ифротгароӣ дар давраи бесуботии сиёсӣ, заъфи ниҳодҳои давлатӣ ва инчунин буҳрони иқтисодиву иҷтимоӣ ва маънавӣ хеле фаъол мегардад. Ба иловаи омилҳои умда, баъзе муҳаққиқон аз гурӯҳи омилҳое ёдовар мешаванд, ки ғайримустақим метавонанд ба зуҳур ва густариши ифротгароӣ мусоидат кунанд. Аз қабили бесамарии низоми байналхалқӣ ё дохилидавлатии мубориза бо зуҳуроти ифротгароӣ, фарҳанги пасти сиёсиву ҳуқуқии мардум, бахусус гурӯҳҳои алоҳидаи онҳо, сардшавии робитаҳои байнидавлатӣ, болоравии ташаннуҷи иҷтимоӣ ва монанди инҳо [1 с.40-41].

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки ифротгароӣ ҳамчун зуҳурот дар он ҷомеае аз байн меравад, ки дар он баробарии умумии иҷтимоӣ устувор аст, воситаҳои тақсимоти одилонаи сарватҳои ҷамъиятӣ эҷод шудаанд, яъне манфиатҳои ҳамаи гурӯҳҳо ва фардҳо дар ҷомеа риоя мешаванд.

Ғояи мазкур то андозае хаёлӣ метобад, аз ин рӯ метавон тасдиқ кард, ки ифротгароӣ бемории тамоми башарият гардидааст, ки табобати он дар ҷаҳони имрӯза ба коҳиш ёфтани дараҷаи нуфузи ин зуҳурот оварда мерасонад. Аммо ин вазифа ҳам хеле душвор мебошад, зеро пешбурди сиёсати рафъи фаъолонаи сабабҳои тавлидкунандаи ифротгароиро тақозо дорад.

Дар робита бо дарназардошти он ки таърифи ягонаи ифротгароӣ вуҷуд надорад, чунин таърифро пешниҳод кардан мумкин аст: ифротгароӣ – зуҳуроти ифротии ғояҳо, амалҳо, ақидаҳоест, ки ба тағйири қотеъонаи асосҳои мавҷуда ва эътирофшудаи сиёсӣ, иҷтимоӣ, ғоявии давлат ва ҷомеа равона шуда, бо ин рафторашон ба таъмини ҳуқуқ, манфиатҳо ва амнияти шахс, ҷомеа ва давлат хатари воқеӣ мерасонанд. Тибқи моддаи сеюми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди ифротгароӣ аз 3 декабри соли 2003» ифротгарои – ин изҳори фаъолияти ифротии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба даъвати ноороми, дигаркунии сохти конститутсионӣ дар давлат, ғасби ҳокимият ва тасарруфи салоҳияти он, ангезонидани нажодпарастӣ, миллатгароӣ, бадбинии иҷтимоӣ, мазҳабӣ мебошад” [9]. Ифротгароӣ мафкураест, ки зарурияти истифодаи чораҳои ниҳоӣ ва фавқулоддаро барои ба даст овардани натиҷаҳои мақсаднок таҳаққуқ бахшиданӣ мешавад. Мутобиқи моддаи 1 Эъломияи Шанхай оид ба терроризм, сепаратизм ва ифротгарои аз 15 июни соли 2001, ки аз ҷониби Қазоқистон, Чин, Қирғизистон, Россия, Тоҷикистон, Ӯзбекистон ба имзо расидааст, ифротгароӣ - дилхоҳ амале мебошад, ки ба ғасби таҷовузкоронаи ҳокимият, дигаргун сохтани сохтори конститутсионии давлат, инчунин сӯйиқасд ба амнияти ҷамъиятӣ, ташкил намудани созмонҳои ғайриқонунии мусаллаҳона бо мақсадҳои

фавқуззикр ё иштирок дар онҳо ва ғайра равона гардидааст ва тибқи қонунгузории миллии ҷонибҳо муайян шудааст [18].

Ҳамзамон омӯзиши пурраи чаҳорчубаи мафҳумии ифротгароӣ танҳо бо назардошти дарёфт ва мушаххассозии мафҳуми ифротгароӣ кофӣ нест. Муҳаққиқи рус Л.В. Баева ифротгароии ҷавононро ин тавр тавсиф намудааст: “Ифротгароии наврасону ҷавонон – андешаҳо ва намунаи рафтори одамони ҷавон аст, ки ба парастиши усули зурӣ ва таҷовуз нисбати мардуми гирду атроф то ба зуроварӣ ва куштор асос меёбад. Вай оштинопазирӣ ба дигарандешӣ (бахусус намояндагони ҳаракатҳои муайяни ҷавонон), инчунин кӯшиши эҷоди ҷомеаи тоталитариро, ки ба тобеият асос меёбад, талқин мекунад” [3 с.16].

Ифротгароии ҷавонон дар Тоҷикистон имрӯз ҳамчун паёмади коста шудани сатҳи таҳсилот ва фарҳанг, шаҳрвандӣ ва ватандустӣ, қатъи меросияти арзишҳои ахлоқӣ ва маънавии наслҳои гуногун, косташавии тафаккур дар шароити буҳрони иҷтимоиву иқтисодӣ ва бесуботии сиёсӣ ба назар мерасад, ки ба шаклгирии арзишҳои насли ҷавон таъсири ҷиддӣ расондааст. Ҳамзамон масъалаи ифротгароии ҷавонон падидаи танҳо ба замони муосир хосбуда нест. Таърих нишон медиҳад, ки ифротгароӣ тайи садсолаҳои зиёд ҷомеаи инсониро ҳамроҳӣ мекардааст. Агар ифротгароӣ ҳамчун шакли ниҳоии таҳаммулнопазирӣ фаҳмида шавад, ки бо таҷовуз ва зуроварӣ ҳамчун усулҳои ифодаи оштинопазирӣ ба дигарон пайваст шудааст, пас намунаи ин гуна рафторҳоро дар таърих бисёр дидан мумкин аст. Напазируфтани андешаи ғайр ва кӯшиши рафъи он хислати одамони сатҳи поини фарҳанг, маълумот, маҳорати эҷодӣ дошта будааст. Кӯшиши ҷуброн кардани нокомиҳои шахсӣ ҳамчун ангезаи возеҳи майлҳои тахрибкоронаи шахс, майл ба зуроварӣ, таҷовуз ва соҳиби мақоми хос дар ҷомеа гаштан баромад мекунад.

Таҳқиқи моҳияти ифротгароии ҷавонон ба таври объективӣ дар назди мо вазифаи муайян кардани субъектҳо ва навъҳои ифротгароии муосирро пеш мегузорад. Ба сифати субъектҳои ифротгароӣ давлатҳо, хадамоти махсуси давлатҳо, марказҳо ва ташкилотҳои ифротгароии миллӣ ва байналхалқӣ, ҷараёнҳо ва ҳизбҳои сиёсии майлони ифротӣ дошта, гурӯҳҳои шаҳрвандон ва ҳатто ашхоси алоҳида, ки барои расидан ба ҳадафҳои худ талош доранд, метавонанд баромад кунанд. Ба ҳайси навъҳои ифротгароӣ метавон самтҳои бештар маъмули сиёсӣ, ғоявӣ, динӣ, қавмӣ, экологӣ ва амсоли инҳоро ҷудо кард. Тавре аз таҷрибаи ҷомеаи ҷаҳонӣ бармеояд, амалан ягон навъи зикршудаи ифротгароӣ наметавонад дар намуди сирф ягона баромад кунад, балки дар алоқамандӣ ва вобастагии зичи ҳамдигарӣ баромад мекунанд. Ин амр бахусус дар мавриди амали чунин намудҳои фаъолияти ифротгароӣ ба монанди сиёсӣ, мафкуравӣ, динӣ, сидқ татбиқ мегардад. Алоқамандии навъҳои гуногуни ифротгароӣ тасодуфӣ набуда, дараҷаи баланди умумияти ҳадафҳои эълонкардаи субъектҳои фаъолияти ифротӣ дошта, ки маъмулан хислати сиёсӣ доранд, ба назар гирифта мешаванд.

Ифротгароӣ байни ҷавонон падидаи оммавӣ гашта, ба бемории иҷтимое табдил ёфтааст, ки мазмуни муносибат дар ҷомеаро ифода менамояд.

Махсусияти ифротгароии ҷавонон хислати возеҳи гурӯҳӣ, махсусияти гурӯҳии рафтори ифротӣ ба шумор меравад. Ҳамин тавр, «ифротгароӣ ҳамчун шакли махсуси мафкураи гурӯҳӣ», «асосноккунии зӯроварии баъзе гурӯҳҳо» тавсиф мегардад. Он «айнияти махсуси гурӯҳҳои муайяни одамонро ифода менамояд, ки дар ҳолати норозигии ошкоро бо меъёр ва арзишҳои фарҳанги ҳукмрон қарор

доранд» [8 с.12]. Ин падидаи гурӯҳӣ инчунин услуби ҳаётии баъзе гурӯҳҳо ба шумор меравад.

Вижагии махсуси гурӯҳҳои ифротӣ муқовимат бо тағйироте ба шумор меравад, ки метавонанд дар худ хатари мавҷудияти гурӯҳ ё таъсири онро дошта бошанд. Дар натиҷаи муқовимати шадид (дар раванди фаъолияти муштарак) аксари гурӯҳҳо метавонанд ба сатҳи баланди ҳамбастагӣ ва муташаккилӣ даст ёбанд, ки шарти асосии амали ҳамаи гурӯҳ ба шумор меравад. Аксаран аъзои гурӯҳҳо на ба ҳаводиси воқеии таҳдидкунанда, балки ба шакли зеҳнии онҳо вокуниш нишон медиҳанд [6 с.86].

Аз ин ҷост, ки дар марҳалаи ҳозира дар ҷомеаи коршиносон баҳс оид ба нозукии тақсими ифротгароӣ ба шаклҳои гуногун бо назардошти муҳтавои сиёсӣ ва мақсаднок будани ҷудо кардани ифротгароии сиёсӣ ҳамчун яке аз шаклҳои ифротгароӣ пеш омадааст. Ба андешаи мо, бо дарназардошти мулоҳизаҳои амалӣ тақсими ифротгароӣ ба навъҳои асосӣ ба мақсад мувофиқ мебуд. Ҳамин тавр, ифротгароӣ дар ҷомеаи муосир мушкилоти ҷиддӣ буда, ба амнияти ҷомеа таҳдид мекунад ва усулҳои конститутсионии амали давлатро халалдор мекунад. Дар мафкураи ифротгароӣ, ки дар робита бо рушди илмиву техникӣ зуҳур кардааст, ҷомеа дар рӯ ба рӯи таҳдидҳо бедифоъ мемонад. Вале ҷомеа барои рушди ин падида ҳамчун сарчашмаи ғизо мегардад ва натанҳо объекти таъсири ифротгароён мешавад. Қисмати зиёди шаклҳои муосири тарғиботи ифротгароӣ дар шароити ғайриимкон будани таҳрикҳо дар муҳити ҷомеа комилан бефоида мебуд. Муҳаққиқон амалан ду сабаби мавҷудияти ифротгароиро ҷудо мекунанд: шароити иҷтимоӣ ва сатҳи рушди ҷомеа, ки ба зуҳур ва мавҷудияти ин падида мусоидат мекунанд.

Бо назардошти авомили зикршуда метавон ба хулосае омад, ки:

- ифротгароӣ қобилияти афзудани таҷовузро дорад, ки метавон бо болоравии норозигӣ аз руи шиддатёбии геометрӣ алоқаманд кард. Ифротгароён ихтилофоти дар ҷомеа бударо ба назар гирифта, таваҷҷӯҳи афроди алоҳидаро маҳз ба ҳамон беадолатиҳое равон мекунанд, ки метавонанд ба асосҳои ҷомеа таҳдид намоянд. Дар шароите ки ҷомеа заъиф ва осебпазир бошад, андешае ҳоким мешавад, ки кадом неруе аз берун метавонад мушкилоти иҷтимоиро рафъ намояд ва бе дарки паёмадҳо ба кумаки ҷониби сеюм розӣ мешавад. Сабаби аслии он, ба андешаи мо, сатҳи пасти маърифати умумӣ ва ҳуқуқии шаҳрвандон мебошад;

- густариши мафкураи ифротгароӣ дар байни мардум, бахусус ҷавонон мушкилоти натанҳо давлат, балки тамоми ҷомеа мебошад. Беамалӣ ва ғайрифаъол будани ҷомеа маънои сатҳи ғайрикофии ҷавобгарӣ барои мушкилоти мавҷуда ва майли ба уҳдаи давлат вогузор кардани онро дорад;

- давлат бояд ба ҷомеа андозаи кофии ваколатҳои мустақилонаро диҳад, то ки раванди шаклгирии ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёдро ба ҳам наздик орад. Ҳарчанд ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон устувор гардидани мафкураи муайянро ба сифати ғояи давлатӣ ва ҳоким манъ кардааст, бо вуҷуди ин вазифаи мафкуравӣ дар фаъолияти ҳуқуқии давлат яке аз муайянкунандаҳои аслии рушди давлат мебошад. Ҳадафи татбиқи вазифаи мазкур ташаккули тафаккури ҷамъиятӣ ва ҳуқуқии ҷомеа буда, дар оянда пойгоҳи аслии муқовимати иҷтимоӣ ба ифротгароӣ хоҳад гардид.

Мебояд вижагиҳои калидии пешгирии гурӯҳҳои ифротгароии ҷавононро аз ҷониби давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷудо намуд:

- якум, хислати пешгирии амал;

- дуюм, ҷалби фаъоли ҷомеаҳои маҳаллӣ;

- сеюм, ҷалби фаъоли донишгоҳҳо ва муассисаҳои таълимӣ дар пешгирии тарғиботи ифротгароӣ байни ҷавонон ва донишҷӯён;

- чорум, кори муташаккили мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ оид ба пешгирии густариши ифротгароӣ дар Интернет [15].

Муҳити ҷавонон бинобар хусусиятҳои иҷтимоӣ ва дарки босуръати вазъи атроф он қисмати ҷомеа ба шумор меравад, ки дар он ҷамъшавӣ ва татбиқи иқтидори манфӣ зудтар сурат мегирад.

Вижагиҳои асосии ифротгароиро бояд дар муҳити ҷавонон ҷудо намуд:

Якум, ифротгароӣ асосан дар муҳити бегонашуда ташаккул меёбад. Он доимо аз ҳисоби номуайянии мақоми ҷавон ва ақидаҳои ташаккулнаёфтаи ӯ ба ҳодисаҳои атроф таҳвият меёбад.

Дуюм, ифротгароӣ бештар дар низом ва ҳолатҳое возеҳ мегардад, ки бо набудани меъёрҳои амалкунандаи волоияти қонун ва созиш бо ниҳодҳои давлатӣ тавсиф мешаванд.

Сеюм, ифротгароӣ бештар дар ҷомеа ва гурӯҳҳое ифода меёбад, ки сатҳи пасти эҳтироми фитрӣ роиҷ аст ё шароити махсус ба сарфи назар кардани ҳуқуқи шахсият мусоидат менамоянд.

Чорум, ин падида барои ҷомеаҳои дорои «сатҳи пасти фарҳанг», ё фарҳанги пароканда хос мебошад.

Панҷум, ифротгароӣ ба ҷомеа ва гурӯҳҳое мутобиқ аст, ки ғояи зӯровариро қабул карда, барои дастёбӣ ба ҳадаф аз арзишҳои ахлоқӣ сарфи назар менамоянд [14 с. 43].

Ҳамин тариқ моҳият ва хусусиятҳои хоси ифротгароии ҷавононро таҳлил намуда метавон чунин натиҷагирӣ кард:

- масъалаи ифротгароӣ, мавқеъгирии қотеъона ва оштинопазир дар ҳифзи манфиатҳо ва ақидаҳои хеш, аз ҷумла бо истифода аз зуроварӣ ба ҷомеаи инсонӣ аз даврони пеш шинос буд;

- ифротгароӣ, моҳиятан хислати ботинии тамаддуни башарист. Дар чаҳорчӯбаи таҳқиқоти зуҳури ифротгароӣ метавон гуфт, ки барои ҳар як ҷомеа ва кишвари мушаххас сабабҳои бавуҷудоии ифротгароӣ метавонанд вобаста ба як қатор шароити субъективӣ ва объективӣ гуногун бошанд;

- ҳамзамон, шароити бунёдии зуҳур ва густариши ифротгароӣ вуҷуд доранд, ки амалан барои ҳамаи ҷомеаҳо хосанд. Аз ҷумла, метавон чунин омилҳои аслии зуҳур ва густариши ифротгароиро дар шароити муосир ҷудо кард: буҳронҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, босуръат коҳиш ёфтани сатҳи зиндагии қисмати бештари аҳолӣ, тағйири шакли ниҳодҳои сиёсӣ ва сохтори ҳокимият, ба ҳалли мушкилоти мавҷудаи ҷомеа қодир набудани онҳо, хислати низомӣ сиёсӣ, пахш кардани мухолифин, таъқибу фишори ғайрандешӣ, зулми миллӣ ва қавмӣ, кӯшиши гурӯҳҳои алоҳида ҷиҳати тезонидани ҳалли вазифаҳои худ, даъвоҳо ва баландпарвозиҳои пешвоён ва ғайра;

- бо назардошти миқёс ва фарогир будани падидаи мазкур метавон чунин навъҳои ифротгароиро ном бурд: сиёсӣ, ғоявӣ, диниву мазҳабӣ, қавмӣ, экологӣ ва ғайра.

Адабиёт:

1. Авдеев, Ю.И. Терроризм как социально-политическое явление. Современный терроризм: состояние и перспективы [Текст] / Ю.И.Авдеев // Под ред. Е.И. Степанова. – Москва, 2000. -С.40-41.
2. Акинер, Ш. Экстремизм: глобальный феномен [Текст] / Ш.Акинер // Религиозный экстремизм в Центральной Азии: Материалы международной научно-практической конференции. – Душанбе, 2002. – С. 19.
3. Баева, Л.В. Молодёжный экстремизм в современной России [Текст] / Л.В.Баева. // Обзор. НЦПТИ. – 2015. – № 5. – С.16–22.

4. Имомов, А. Непрерывный диалог – важнейший способ решения проблемы экстремизма [Текст] / А.Имомов // Религиозный экстремизм в Центральной Азии: Материалы международной научно-практической конференции. – Душанбе, 2002. – С. 170.
5. Койчукулов, М. Факторы религиозного экстремизма [Текст] / М.Койчукулов // Казахстан-Спектр. – 2002. – № 4(22). – С. 10.
6. Козлов, А. А. Терроризм в молодежном сознании: угроза и вопросы безопасности [Текст] / А.А.Козлов, Э.П.Теплов. - СПб.: Элексис Принт, 2007. - С. 86.
7. Краснов, М.А. Политический экстремизм и права человека маводи электрони [Манбаи электронӣ]. URL http://www. memo.ru /hr/ radio/ rnd-tbl.html/ (санаи мурочиат 16.02.2018)
8. Красиков, В. И. Экстрим: Междисциплинарное философское исследование причин, форм и паттернов экстремистского сознания [Текст] / В.И.Красиков. - Москва, 2006. – С.12.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ) [Манбаи электронӣ]. URL: http://majmilli.tj/ (санаи мурочиат 17.09.2017)

ТАҲЛИЛИ МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ИФРОТГАРОӢ

Аннотатсия. Масъалаи таҳқиқи ифротгароӣ барои аксари кишварҳо новобаста ба сатҳи пешрафти сиёсиву иқтисодии онҳо муҳим мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ифротгароӣ ҳамчун услуб ё василаи ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, динӣ, экологӣ ва масоили дигар метавонад дар ҳамаи ҷомеа ё давлатҳо, аз он ҷумла дар давлатҳои аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта ва аз назари сиёсӣ босубот ҳам зуҳур кунад.

Ифротгароӣ - ҳамеша хислати манфӣ буда, яке аз шаклҳои бегонашавӣ, пеш аз ҳама бегонашавӣ аз арзишҳои умумифарҳангӣ ва умумиинсонӣ мебошад.

Калидвожаҳо: ифротгароӣ, терроризм, сиёсат, дин, бегонашавӣ, ҷомеа, давлат, хатар ҷавонон.

АНАЛИЗ ПРИРОДЫ И ХАРАКТЕРИСТИК ЭКСТРЕМИЗМА

Аннотация. Изучение экстремизма актуально для многих стран не зависимо от уровня их политического и экономического развития. Мировой опыт показывает, что экстремизм как метод и средство решение социальных, экономических, политических, религиозных, экологических и других проблем может проявляться во всех обществах или государствах в том числе в экономически развитых и политически стабильных государствах.

Экстремизм – всегда является отрицательной чертой и является одной из форм отчуждения, прежде всего отчуждения от общекультурных и общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, политика, религия, отчуждения, общество, государства, молодежи.

ANALYSIS OF THE NATURE AND CHARACTERISTICS OF EXTERNALISM

Annotation. The study of extremism is relevant for many countries, regardless of the level of their political and economic development. World experience shows that extremism as a method and means of solving social, economic, political, religious, environmental and other problems can

manifest itself in all societies or states, including economically developed and politically stable states.

Extremism is always a negative feature and is one of the forms of alienation, primarily alienation from general cultural and human values.

Key words: extremism, terrorism, politics, religion, alienation, society, states, youth.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ғайратова Фотима Асламшоевна, 19.04.1982 н.и.т., дотсенти кафедраи муносибатҳои байналмилалии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Боронова Рухшона Абдурасуловна, 23.03.1983 саромӯзгори кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатии Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш. Кӯлоб.

МАСОИЛИ ТЕРРОРИЗМ ДАР ДАВРАИ НИЗОЪҲОИ ҲАРБӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ОМӮЗИШ

Сабурова И.Ғ.

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш.Кӯлоб

Терроризм ва оқибатҳои он яке аз масъалаҳои мубрами рӯз ва муаммоҳои мудҳиштарини замони муосир ба шумор меравад, ки тамаддуни мо ба он рӯ ба рӯ гаштааст. Масъалаҳои доғи рӯз будани терроризм ва хавфи зиёд доштани он ба низоми дохилаи давлатҳо (таъсир доштани он ба ҳар як фард ва ҳаёти ӯ) ва дар қатори ин давлатҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, кӯшиш ба харҷ дода мешавад, ки омилҳои пайдоиш, ташаккул, роҳҳои аз байн бурдани терроризм ва дигар паҳлӯҳои он баррасӣ гарданд. Ин муаммо ҳам ба кишварҳои мутараққӣ ва ҳам ба кишварҳои дар раванди гузариш қарор дошта, таъсир мерасонад. Ҳақиқати ҳоли замони муосир нишон дод, ки терроризм ба амнияти аксари давлатҳои дунё таҳдид мекунад ва оқибатҳои пастравии бузурги сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавиро дорад.

Ягон давлат ва ягон шаҳрванд аз оқибатҳои терроризм худро эмин нигоҳ дошта наметавонад.Амалҳои даҳшатноки террористӣ,ки солҳои охир дар гӯшаҳои гуногуни олам содир гардида,боиси марги ҳазорон одамони бегуноҳ шуда истодааст,возеҳ нишон медиҳад,ки терроризм имрӯзҳо ба таҳдиди воқеиву ҷиддӣ ба амнияту суботи ҷаҳон ва пешрафти инсоният табдил ёфтааст.Созмонҳои террористӣ бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ ва бо роҳи тафсири ғаразноки сарчашмаҳои дини мафкураи ҷавонони камтаҷрибаву ноогоҳ,ғояҳои тундгароиро ҷой карда онҳоро ба қатлу кӯштор, барҳам задани амният ва суботу оромӣ дар мамлакатҳои гуногун ташвиқ менамоянд. Таърих таҷрибаи террори оммавии давлатиеро медонад, ки аз тарафи Олмони фашистӣ ва собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дар амал содир шуда буданд. Қуллаи харакати терроризми чапгароӣ ба солҳои 60 – 70 асри XX рост меояд. Дар бисёр ҳолатҳо фарқ кардани ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳии ташкилотҳои террористии миллатгароӣ душвор аст. Чунончӣ актҳои террористие, ки дар натиҷаи мубориза баҳри ба даст овардани итиқлолият аз ҷониби халқу миллатҳои озодихоҳ сурат мегирад, мисоли гуфтаҳои боло мебошанд. Масалан, ҳодисаи Косово, Югославия, Чеченистон ва монанди инҳо.

Тараққиёти бузургро терроризм дар солҳои 60- уми садаи XX ба худ касб намуд, зеро он вақт дар бисёр қисматҳои дунё марказҳои фаъоли ташкилотҳо ва гуруҳҳои террористӣ амал мекарданд. Имрӯзҳо бошад дар дунё қариб 500 ташкилотҳои ғайриқонунии террористӣ амал мекунанд. Аз тарафи онҳо аз соли 1968 то соли 2000-ум 6 700 ҳамлаҳои террористӣ ба анҷом расонида шудааст, ки дар натиҷа 3 668 нафар ҳалок ва 7 474 нафар захми шудаанд [1 с.42].

Дар шароити кунунӣ ҳаракатҳо ва гурӯҳҳои ашхоси тундгаро хеле ва хеле зиёд шуда, хусусиятҳои инсонбадбинӣ авҷ гирифта истодаанд. Мувофиқи тадқиқоти марказҳои илмии дунё, буҷети хамасолаи

гуруҳҳо ва ташкилотхои террористӣ аз 5 то 20 млрд. доллари Иёлоти Муттаҳидаи Амрикоро ташкил медиҳад [2 с. 3].

Терроризм аллакай дар сатҳи байналхалқӣ ривоҷ ёфта, хусусияти умумиҷаҳонӣ, яъне глобалиро касб кардааст. Дар гузаштаи на он қадар дур дар бораи терроризм ҳамчун зуҳуроти минтақавӣ ҳарф мезаданд. Аммо дар солҳои 80 – 90-уми асри XX он ба зуҳуроти байналхалқӣ мубаддал гардид. Сабаб дар он аст, ки дар тӯли ин солҳо дар натиҷаи ҷаҳоннишавии муносибатҳои байнидавлатӣ ва ҳамкориҳои бисёрсоҳаи муносибатҳои байналхалқӣ шароити хубро фароҳам оварданд. Нигаронии ҷомеаи ҷаҳонӣ нисбат ба фаъолии ҳаракатҳои террористӣ дар он аст, ки ҳамасола зарари моддӣ ва маънавие, ки аз тарафи иҷрокунандагони террор расонида мешавад, ҷони ҳазорон шаҳрвандони оддиро қурбон менамояд. Дар вақтҳои охир қурбонии шаҳрвандон ва зарарҳои моддӣ аз ҷониби террористон дар як қатор давлатҳои дунё, аз ҷумла Ирландияи Шимолӣ, ИМА, Русия, Кения, Танзания, Ҷопон, Аргентина, Ҳиндустон, Покистон, Алҷазоир, Исроил, Миср, Туркия, Албания, Сербия, Косова, Колумбия, Мексика, Эрон ва дигар кишварҳои минтақаҳои гуногуни дунё ба назар мерасад. Касбияти террористӣ дар шароити муосир хусусияти васеъи дастрасро ба худ касб карда, бо ҳудудҳои давлат маҳдуд карда намешавад. Зеро имрӯз муносибати зичи ташкилотҳои гуногуни террористӣ ба назар мерасад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди мустаҳкам намудани истиқлолияти сиёсиаш бо ин зуҳурот рӯ ба рӯ гардид. Ҳодисаҳои мудҳиши солҳои аввалини истиқлолият ва баъдан дар замони ҷанги шаҳрвандӣ то ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллӣ ба терроризатсияи соҳаҳои гуногун ошно гардид. Дар замони муосири ҷаҳонӣ нақши давлатҳо дар бартараф намудани зуҳуроти терроризм хеле назаррас аст, аз ин рӯ аз тарафи роҳбарияти

Тоҷикистон, аллахусус Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон хуб пайгирӣ карда шуда, конструктивӣ пешниҳод гардид. Мисоли ин гуфтаҳо баромадҳои сершумори роҳбари давлат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар конфронсу ҷамъомадҳои байналхалқӣ мебошад. Гузашта аз он пешниҳодҳои мушаххаси Тоҷикистон оиди масъалаи амнияти дастаҷамъии кишварҳои дунё аз экстремизму терроризми сиёсии Афғонистон дар ҷомеаи мутамаддини чаҳонӣ дастгири ёфтаанд. Пешниҳоди Тоҷикистон ҳанӯз соли 1997 дар Ассамблеяи Генералии Созмони Миллали Мутаҳид, оиди таъмини амният дар Афғонистон мисоле мебошад, ки дурандешӣ ва воқеъбинона назар кардани роҳбарияти сиёсии Тоҷикистонро ба масъалаҳои ҷаҳонӣ нишон медиҳад. Имрӯзҳо бошад Тоҷикистон аъзои коолитсияи зидди террористии Афғонистон мебошад ва қаламрави худро барои гузаронидани маводҳои баршардӯстона пешниҳод кардааст. Ин суханон исботи он аст, ки терроризм ҳамчун зуҳуроти ҷамъиятӣ-сиёсии чӣ давлатҳои бузург ва чӣ давлатҳои хурдро ба изтироб овардааст. Дар ин ҷода фаъолияти дастаҷамъонаи давлатҳои гуногуни дунё аз қитъаҳои гуногун мувофиқи мақсад мебошад. Терроризм ҳамчун зуҳурот, хусусиятҳо ва мақсади асосии террористон, ҳимояи соҳибихтиёрии давлат аз терроризми байналхалқӣ ва муборизаи давлату ташкилотҳои байналхалқӣ алайҳи терроризм, мавриди баррасӣ қарор дода мешавад.

Ҳадаф аз омӯзиши терроризм дар давраи низоъҳои ҳарбӣ ин:

- Кушодани мафҳум ва хусусияти терроризм дар давраи низоъҳои ҳарбӣ, таърихи пайдоиш ва методологияи омӯзиши он;
- Нигоштани ҳаракатҳои асосии террористӣ, муайян намудани фаъолияти марказҳои пешсафи террористӣ;
- Омӯхтани хусусиятҳои терроризм дар давраи низоъҳои харбӣ;

- Муайян кардани санадҳои байналхалқӣ-ҳуқуқии пешгирикунандаи терроризм дар давраои низоъҳои ҳарбӣ;
- Муайян кардани чорабиниҳои дипломатии давлатҳо ва ташкилотҳои байналхалқӣ дар мубориза алайҳи терроризм.

Омӯзиши масъалаи мазкур дар Тоҷикистон дар замони истиқлолият давлатӣ, яъне баъд аз 9 сентябри 1991 оғоз мешавад. Дар замони Шӯравӣ ба ин масъала аз чаҳорчӯбаи идеологияи комунистӣ нигоҳ мекарданд ва тадқиқотҳои илмӣ бештар хусусияти сиёсӣ-идеологиро ба худ насб намуда буданд. Баъд аз ҳодисаҳои 11-уми сентябри 2001 дар тамоми дунё марказҳои илмӣ ба омӯзиши назариявӣ ва методологии терроризми байналхалқӣ шурӯъ намуда, як қатор асарҳои гуногунмаслакро таълиф намуданд. Масалан, олимаи рус Б.Ф. Ключникова дар асараш «Исламизм, США и Европа: Война объявлена!» [3] ҳаракатҳои тундгаро ва экстремистии исломиро омӯхта, онҳоро гурӯҳбандӣ намудааст. Олими америкоӣ Б. Хофман дар асараш «Терроризм – взгляд изнутри» [4] терроризмро мавриди омӯзиш қарор дода, онро аз ҷабҳаҳои гуногунаш омӯхтааст. Ҳуҷҷатҳои меъёри-ҳуқуқие, ки аз тарафи СММ қабул ва таҳия гардидааст, истифодаи мо қарор гирифт [5].

Ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстӣ терроризмро чӣ дар давраи низоъҳои ҳарбии хусусияти байналхалқидошта ва чӣ дар давраи низоъҳои ҳарбии хусусияти ғайрибайналхалқи дошта манъ менамояд. Пеш аз он ки масоили терроризмро дар давраи низоъҳои ҳарбӣ баррасӣ намоем, ба мақсад мувофиқ медонем, ки аввалан мафҳуми худи “терроризм”-ро кушодан лозим аст.

Мафҳуми терроризм аз калимаи лотинии «terror» гирифта шуда, маънои «тарс» ва «даҳшат»-ро дорад. Бо ин калима «ҳаракати зӯроваронаи гуногунмақсад, ба монанди ба асирӣ гирифтан, таъқибкунии рақибони сиёсӣ, вайрон намудани биноҳои истиқомативу

хизматӣ ва куштор ифода карда мешавад. Баъзан терроризмро ба чунин фарқиятҳо, яъне индивидуалӣ ва гурӯҳӣ (репрессияҳои режимҳои сиёсии диктаторӣ ва тоталитарӣ) тақсим менамоянд.

Аввалин маротиба мафҳуми терроризми байналхалқӣ солҳои 60-70 қарни XX пайдо гардидааст. «Террор» бо забони тоҷикӣ ҳамчун тарсонидани рақибон бо роҳи маҳви ҷисмонӣ, яъне то ба марг расонидан фаҳмида мешавад. Худи мафҳуми терроризм ин дар амал содир намудани террор аст. Фаъолияти террористон ҳама вақт бо куштор вобаста набошад ҳам, дар бисёр ҳолатҳо хусусияти таҷовузкорӣ, зуроварӣ ва тарсониданро доро мебошад. Фарқият танҳо дар мақсади ниҳоӣ дида мешавад. Ба даст даровардани маблағи муфт ва мақсадҳои сиёсӣ, ки метавонад барои барҳам задани сохтори конститутсионӣ равона шуда бошад. Фаъолияти террористӣ танҳо барои ноил шудан ба мақсадҳои муайянамалӣ карда мешавад. Дар бисёр ҳолатҳо шахсоне, ки ақидаи террористиро пайгирӣ менамоянд, онҳоро ватанпараст, мубориз барои озодӣ ва мухолифин ном мебаранд. Хусусан дар давраи низоъҳои ҳарбӣ.Дар илми ҳуқуқи байналхалқӣ чуноне, ки қайд кардем низоъҳои ҳарбиро ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд. Низоъҳои ҳарбии хусусияти байналхалқидошта ва низоъҳои ҳарбии хусусияти ғайрибайналхалқидошта. Чун қоида, низоъҳои ҳарбие, ки ба муқобили ҳукумронии мустамликавӣ ва хоричӣ, тартиботи нажодпарастона алоқамандӣ доранд, низоъҳои ҳарбии байналхалқӣ эътироф карда мешаванд. Низоъҳои ҳарбии хусусиятҳои ғайрибайналхалқи доштаро ҷангҳои граждани меноманд. Терроризм бо роҳҳои маҳв сохтан ва ё кушиши маҳви объектҳои гуногун таҷассум мегардад. Инҳо маҳв ё нобуд намудани тайёраҳо, биноҳои идоракунӣ, биноҳои истиқоматӣ, киштиҳои баҳрӣ ва дигар иншоотҳои ҳаётан муҳим буда метавонанд. Яке аз роҳҳои ноил шудан ба мақсад барои террористон ин тарсонидан ва ё муҳити тарсро ба

вуҷуд овардан барои амнияти худӣ ва хешовандону аҳли табор мебошад. Нобуд шудани моликияте, ки дар натиҷаи он касе қурбон нашудааст, ҳамчунин терроризм маънидод карда мешавад. Инчунин ҷиноятe, ки як фард бар зидди фарди дигар ё гуруҳе ва ё бар зидди биное содир намудааст терроризм ном мегирад. Барои терроризм, ки имрузҳо ҷинояти байналхалкӣ номида мешавад фаъолияти танҳо фардҳои террорист ғайрихусусиятнок мебошад [1с. 9].

Мутахассиси варзидаи америкоӣ оид ба хуқуқи байналхалқӣ Ричард Фалк ду мафҳуми терроризмро баён намудааст: «Ҳамагуна намуди таҷовузи сиёсӣ, ки сафедшавии зарурии хуқуқиву маънавиро надорад ва новобаста, ки он аз тарафи ки содир карда мешавад хоҳ гуруҳи инқилобӣ бошадва ё хоҳ ҳукуматӣ, терроризм номидан мумкин аст». «Экстремизми сиёсие, ки таҷовузро бар зидди хаёти осудаи мардуми оддӣ равона кардааст, терроризм мебошад». Табиист, ки ин маъниндодкуниҳои мафҳуми мазкур шартӣ буда, на ҳама вақт хусусияти аслии онро дар назар дорад. Аз тарафи дигар Департаменти давлатии ИМА тероризми байналхалқиро чунин маънидод намудааст: «Таҷовузи пешакӣ ба нақшагирифташудае, ки мақсадҳои сиёсиро доро мебошад ва ба сӯи шахсоне, ки дар амалиёти ҳарбӣ иштирок намекунанд, (noncombatanttargets)равонашудааст ва аз тарафи гуруҳҳои фаромиллатӣ ва ҷосусони давлатҳои хориҷа содир карда мешавад, терроризм мебошад.

Аммо, то имрӯз мафҳуми ягонаи терроризм чӣ дар қонунгузории миллӣ ва чӣ дар қонунгузории байналхалқӣ вуҷуд надорад, зеро он ба омилҳои гуногун вобастагӣ дорад,ки дар бобати аз ҷиҳати мантиқи муайян намудани он душвориҳоро пеш меоварад.

Ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстӣ низ мафҳуми терроризмро намедиҳад. Дар ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстӣ ба таври дақиқ ва равшан оид ба терроризм ёдоварӣ карда мешавад. Онро бо номи

«чораҳои хавфдиҳӣ ва террор» ном мебаранд. Чунончӣ дар моддаи 33-и Конвенсияи Женева аз 12 августи соли 1949 “Дар бораи ҳимояи аҳолии шаҳрвандӣ дар рафти ҷанг ” (минбаъд дар матн Конвенсияи IV Женева гуфта мешавад): "Ҷазодиҳии гурӯҳӣ, ҳамчунин дилхоҳ чораҳои тарсонидан ва ё террор манъ аст” . Ҳадафи асосӣ дар онаст, ки ҳуқуқи байналхалқи иинсондӯстӣ муҷозот ё ҷазодиҳии коллективиро ба муқобили шахсони алоҳидаи граждани , ки омили ба вуҷуд оварандаи ҳолати террор мебошад ,манъ менамояд.Дар адабиёт мафҳумҳои «террор» ва «терроризм» бо мақсади муайян намудани фаъолиятҳои гуногун, ки ба ҳамдигар монанданд ва бар зидди аҳолии осоишта, шахсиятҳои алоҳида, гуруҳи калони мардум ва ҳатто ба синфҳои муайян равона карда шудааст, истифода мебаранд.

Ба мақсад мувофиқ мебошад, ки якчанд мафҳумҳои терроризмро, ки аз тарафи олимони кишварҳои гуногуни дунё муайян карда шудаанд, биоварем:

Олими машҳури Британияи Кабир Б. Крозе: «Терроризм ин амалиёти ба нақша гирифташудаи сиёсӣ мебошад» [8 с. 37].

Дар мақолаи донишманди рус Мирский Г, тероризмро чунин маънидод намудааст: «Терроризм ин тарсонидани низомнокии ҳокимият ва гурӯҳи аҳолӣ барои ба мақсадҳои сиёсӣ, идеологӣ ва ё иҷтимоӣ – инқилоби расидан аст» [6 с. 37].

Дар робита аз он мулоҳизаҳои олимони баруманди сиёсатшинос ва мутахассисони варзидаи ҳуқуқи байналхалқӣ хулосаи зеринро баён намудан мумкин аст: Терроризм ин тактикаи сиёсие мебошад, ки дар робита бо истифодабарӣ ва ба пешандозии воситаҳои ягонаи муборизаи силоҳнокбуда, сараввал бо содир намудани актҳои террористӣ муайян карда мешавад, ки махсусан дар даврaи низоъҳои ҳарбӣ ба назар мерасад.

Масалан, дар низоъҳои ҳарбии хусусияти ғайрибайналхалқидошта истифодаи яроқ, бетартибиҳои дохилӣ ва содир намудани дигар амалиётҳои ҳарбӣ ба чашм мерасад. Актҳои террористӣ,ки сараввал бо куштори соҳибмансабони воломақоми давлатӣ маънидод мешуданд, дар шароити муосири дунё бо рабудани тайёраҳо, гирифтани асирони бегуноҳ ва тарконидани манзилҳои истиқомативу корхонаҳои гуногун баррасӣ карда мешавад. Ягона нуқтаи муттаҳидкунандаи терроризми замони пеш бо терроризми замони муосир дар он аст, ки дар натиҷа ба ҳаёт ва амнияти инсон ва шаҳрванд таҳдид менамояд. Актҳои террористӣ чӣ дар давраи осоишта ва чӣ дар давраи низоъҳои ҳарбӣ инчунин таҳаввулоти тарс ва беамниятиро ба вуҷуд оварда, ба ин мақсад террористон метавонанд чунин амалҳоро содир намоянд, аз қабили сӯхтор ё тарконидани мағозаҳо, марказҳои ҳизбию давлатӣ ва паҳн намудани варақаҳои характери таъқибдошта ва ғайраҳо. Масалан , 20 марти соли 1995 дар метрои Токио акти террористӣ содир карда шуд. Баъди ин террор 12 нафар ҳалок ва зиёда аз ҳазор нафар гирифтори нобиноии муваққатӣ гардиданд. 11 сентябри соли 2001 вақте ки террористон ба ИМА ҳамла намуданд, диққати ҷомеаи ҷаҳонӣ ба терроризми байналхалқӣ бештар гардид.

Имрӯзҳо, вақте ки мо дар бораи ҷанг ва сулҳ сухан мекунем, бояд дар бораи терроризм низ андеша кунем. Баъди 11 сентябри соли 2001 проблемаи ҷанг ва террор тезутунд гашт. Рӯзи дигар баъди воқеаи 11 сентябри соли 2001 Президенти собиқи ИМА, Ҷорҷ Буш эълон кард, ки нобуд сохтани биноҳои баландошёнаи Ню-Йорк акти ҷанг буд.

Дар натиҷа, ба хулоса омадан мумкин аст, ки таъбири ягонаи мафҳуми терроризмро додан (агар мумкин бошад) хеле душвориро ба пеш меоварад. Агарчӣ хусусияти ягонаи он ин таҳдид ба ҳаёти инсон ва шаҳрвандро дар худ дошта,бо мақсадҳои сиёсӣ олудагиро нишон

медиҳад. Терроризм зуҳуроти универсалӣ барои ҷомеаи инсонӣ аз нимаи дуюми асри XIX ба ҳисоб меравад, ки дар тӯли даҳсолаҳо пайдо гашта, ҳамчун зуҳуроти ҷамъиятӣ ниқоби худро дигар мекунад.

Актҳои террористӣ дар давраи низоъҳои ҳарбӣ бар зидди инсон ва шаҳрванд равона шуда, онҳоеро аз қатор мебароранд,ки хамчун шахсият ва ё намояндагони ҳокимияти вақтӣ барои расидан ба мақсадҳои ниҳоии гуруҳӣ террористон монеа мешаванд.Дар давраи низоъҳои ҳарбии хусусияти ғайрибайналхалқидошта унсурҳои актҳои террористӣ ҳувайдо ба назар мерасад, чунончӣ тарафи муқобил дар ҳар ҳолат аз воситаҳои гуногуни ҷангӣ истифода мебарад.

Чи хеле ки дар боло гуфта гузаштем, ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстӣ танҳо дар давраи низоъҳои ҳарби истифода мешавад. Унсури асосиро дар низоъҳои ҳарби “тарафҳо” ташкил медиҳанд. Тарафҳо дар низоъҳои ҳарбии байналхалқӣ ду ва ё зиёда давлатҳо (ё давлат ва ё ҳаракати миллӣ озодихоҳӣ) шуда метавонанд. Дар низоъҳои ҳарбии хусусияти ғайрибайналхалқидошта бошад, аз як тараф давлат ва аз тарафи дигар гурӯҳҳои мусаллаҳ (гурӯҳҳои шӯришгар) мебошанд.

Сиёсатшиноси рус Будницкий О. В. Дар асари хеш «Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология» таъкид месозад, ки терроризм ин зуҳуроти нав набуда, дар нимаи дуюми асри гузашта ҳуқуқи байналхалқӣ онро муайян кардааст. Мубориза ба терроризм дар маркази диққати ташкилотҳои байналхалқӣ соли 1934 пайдо шуда, онро ғайриқонунӣ эътироф карданд [7 с. 18].

Соли 2005 Шӯрои Бехатарии СММ бо кумитаҳои зиддитеррориситии давлатҳои аъзо ҳамкори намуд. Баъди таркиш дар майдони Пушкини шаҳри Маскав, Президенти Федератсияи Россия баромад намуда, қайд намуд, ки чиноятқорон ва террористон пеш аз

ҳама бемиллат ва бедин мебошанд. Қайд кардан зарур аст, ки дар ҳудуди Федератсияи Россия аз соли 2006 қонуни федералӣ «Дар бораи мубориза бо террор», ки мувофиқи санадҳои байналхалқӣ мебошад, амал менамояд. Оммавӣ будани акти террористӣ хусусияти мавқеъгиронаи терроризмро мемонад. Агар террор ба нокоми дучор гардад, ҳатман дастгириро аз он қишри ҷомеа меёбад, ки он ба вай нигаронида шуда буд ва инчунин носозии худро ҳамчун яке аз падидаҳои таркиши иҷтимоӣ аз даст медиҳад ва ё ин ки ба муваффақияти бузурги иҷтимоӣ ноил мегардад. Мантиқи фаъолияти террористӣ бе баҳодиҳии таҳҷоии зарурати акти террористӣ аз назар дур аст. Бе ин амалиёт хусусияти хақиқии терроризмро пайгирӣ намудан хеле ва хеле душвор мебошад.

Хулоса, терроризм ин ташаккул додани мақомоти роҳбарии байналхалқӣ ва минтақавӣ барои ҳалли ба нақшагирии фаъолияти террористӣ, тайёрӣ ва гузаронидани чорабиниҳои мушаххас, ташкилотҳои мутақобилан бо ҳамдигар сарукордошта, ба ҳам овардани иҷрокунандагони ин ё он иқдоми террористӣ, ба вуҷуд овардани ақоиди зиддиҳукуматӣ барои васеъ намудани таъсир ба ҳокимияти вақтӣ, ворид гаштан ба хадамоти ҷамъиятӣ, давлатӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва қудратӣ, созмон додани гуруҳҳои муташаккил ва тайёр намудани онҳо барои фаъолияти террористӣ дар нуқтаҳои гуногуни кураи замин, созмон додани фирмаҳо, ширкатҳо, хазинаҳое, ки метавонанд террористонро рӯйпуш кунанд, саривақт барои содир намудани амалиётҳои террористӣ ба онҳо ёрӣ расонанд. Аз ин лиҳоз пешниҳоди худро нисбати мавзӯи баррасишаванда чунин иброз медорам,ки сохтору мақомоти марбутаро зарур аст, ки дар роҳи ташвиқу тарғиби тундгароии динӣ садди устувор гузошта, ҷавононро ба ҳушёриву зиракӣ ҳидоят намуда онҳоро дар рӯҳияи садоқат ба халқу Ватан ва эҳтиром ба арзишҳои умумиинсонӣ тарбия намоянд.

Адабиёт:

1. Лутовинов В., Морозов Ю. Терроризм – угроза обществу и каждому человеку // ОБЖ. 2000. - № 9. С. 42.
2. Козлова Н. Камикадзе на продажу. // Российская газета. 23.01.2004.
3. Ключников Б.Ф. Исламизм, США и Европа. Война объявлена! – М., 2003.
4. Брюс Хофман. Терроризм – Взгляд изнутри. – М., 2003.
5. www.un.org/russian/document/scresol.
6. Мирский Г. Дракон встаёт на дыбы (О международном терроризме) // Мировая экономика и международные отношения. 2002. № 3 С. 37.
7. Будницкий О. В. Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология. М., 2000. С. 18

МАСОИЛИ ТЕРРОРИЗМ ДАР ДАВРАИ НИЗОЪҲОИ ҲАРБӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ОМӮЗИШ

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур доир ба таърих ва пайдоиши терроризм маълумотҳо оварда шудааст. Инчунин роҷеъ ба хатар ва зарари он ба ҷомеаи ҷаҳонӣ мисолҳои аниқу дақиқ дода шудааст. Дар ин тадқиқотҷиҳати пешгирӣ ва маҳв кардани терроризм бо роҳҳои ташвиқотӣ, маълумотдиҳӣ, гузаронидани семинарҳо, тақсимоти буклетҳо дар байни мардум ва дигар роҳу воситаҳои тарғиботӣ санҷиш гузаронида шудааст.

Калидвожаҳо: терроризм, семинар, тарғибот, хатар маълумотдиҳӣ, ҷомеаи ҷаҳонӣ, воситаҳои тарғиботӣ.

ТЕРРОРИЗМ КАК ПРЕДМЕТ ИЗУЧЕНИЯ ВО ВРЕМЯ ВОЕННЫХ КОНФЛИКТОВ

Аннотация. В данной статье представлена информация об истории и происхождении терроризма. Есть и наглядные примеры опасностей и вреда для мирового сообщества. В этом исследовании были проведены различными способами пропаганды как информационно-разъяснительной работы, проведение семинаров и распространения буклетов среди населения по предотвращению и искоренению терроризма.

Ключевые слова: терроризм, семинары, пропаганда, информационные угрозы, международное сообщество, средства пропаганды.

TERRORISM AS A SUBJECT OF STUDY DURING MILITARY CONFLICTS

Annotation. This article provides information about the history and origin of terrorism. There are also clear examples of dangers and harm to the world community. This study looks at the prevention and eradication of terrorism through advocacy, outreach, workshops and leaflet distribution to the public and other advocacy tools.

Keywords: terrorism, seminars, propaganda, information threats, international community, propaganda tools

Маълумот дар бораи муаллиф:

Сабурова Илолбӣ - омӯзгори кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатӣ - и ДТМИК. Тел:988707021

АСОСҲОИ РУШДИ САЛОҲИЯТИ КОММУНИКАТИВӢ ДАР РАВАНДИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ

Саидалиева Г.

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш.Кӯлоб

Пеш аз ҳама, мо асосҳои омӯзиши рушди мушкилҳои асосҳои назариявии малакаҳои коммуникативиро зарур донистем. Маъсалаҳои муҳиме, ки равоншиносони бисёр давлатҳоро ба изтироб меорад - нақши муносибат бо ҳамсолон дар зиндагии кӯдак ва рушди шахсияти ӯ мебошад. Бисёре аз олимон тасдиқ мекунанд, ки муносибат дар рушди умумии шахсияти кӯдак дар зинаи поёни мактабӣ нақши ҳалкунандаро мебозад Аксарияти олимон ҳамкории комилан мувофиқ ба синну соли наврасонро дар рушди умумии кудак ва алалхусус дар ташаккули шахсияти ӯ лозим медонанд.

Робита, ё бо тарзи дигар коммуникатсия, хусусиятҳо ва механизимҳо барои файласуфон, ҷомеашиносон ва равоншиносон мояи омӯзиш қарор гирифтааст.

Инак, коммуникатсия – ин амал ва ҷараёни барқарори алоқа байни ҳамкории субъектҳо ба воситаи баровардани маънои уммумии маълумоти додашуда ва қабул шуда, мебошад. Бо мафҳуми васеъи фалсафӣ коммуникатция ҳамчун,ҷараёни иҷтимоӣ алоқаманд ё бо робита,мубодилаи тафаккурҳо, маълумотҳо, ақидаҳо ва ғайра, ё ин ки бо таҳвили мазмун аз шуури яке ба дигаре ба воситаи системаҳои аломатҳо дида мешавад. Барои таҳлили малакаҳои коммуникативӣ дар рушди шахсияти мактаббачагони синфҳои поёнӣ, аввалан мафҳуми «малака» - ро муайян кардан лозим аст. Дар зери мафҳуми «малакаҳо» мо

усулҳои иҷрои амалҳои автоматикунонидаро дар назар дорем. Вале малакаҳои коммуникативӣ бошад, аз назари мо ба малакаҳои робита шабоҳат дорад. Аз худ кардани малакаҳои коммуникативӣ дар якҷоягӣ аз худ кардани функсияҳои муносибат бо забонҳои дигар, ахборотӣ, муоширатӣ, муоссир- баҳогузориродар назар дорад. Донишмандон рушди малакаҳои коммуникативиро ба чор қисм ҷудо кардаанд:

1.Шиносоӣ (шиноскунонӣ).

2. Омоданамоӣ (аналитикӣ).

3. Стандардкунонӣ (синтетикӣ).

4. Тағйироткунонӣ (ситуативӣ).

Ҷараёни азхудкунии малакаҳои коммуникативӣ дар забонҳои хориҷӣ иҷрои амалҳои пайдарпаӣ ба самтҳои гуногун автоматикунонидаи намудҳои фаъолияти нутқ ва муносибатро ифода мекунад. Дар аввал дар мавзуи омӯзиши забони хориҷӣ дар мактабҳои миёна назар меафканем. Мақсади асосии мавзӯи омӯзиш ба рушди маданияти суханронии кудакон дар ҷараёни пешбурди малакаҳои коммуникативӣ равона карда шудааст.

Малакаҳои пешниҳодшуда чун рушди малакаҳои лингвистӣ, лексикӣ, фонетикӣ, грамматикӣ ҳамчунин истифодаи онҳо дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ дар назар дошта шудааст. Гуногунии мавзӯҳо, текстҳо, проблемагузориҳо барои рушди ҳар гуна намудҳои эҷодиёти лафзӣ, рушди малакаҳои маданияти нутқӣ ва истифодаи онҳоро дар забони хориҷӣ равона карда шудааст [5,81-88].

Дар синфҳои 5-10-и мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ пайдарпайии рушди малакаҳои коммуникативии мактаббачагон дар ҷараёни азхудкунии стратегияи гуфтор, хониш ва хат мавриди таваҷҷуҳ қарор дода шудааст.

Омӯзиши забони хориҷӣ ҳамчун воситаи асосии робитаҳои байналхалқӣ бо роҳҳои зерин муайян мегардад:

- рушди малакаҳои коммуникативӣ ва маҳорат дар намудҳои асосии фаъолияти нутқ ва гуфтор,

-рушди дарки мактаббачагон ба фарҳанги аврупоӣ ва ҷаҳонӣ бо ёрии дониши васеъи ҷомеъашиносӣ, фарҳангшиносӣ ва забономӯзӣ.

Малакаҳои коммуникативӣ дар асоси ин ду ҷараён рушд меёбанд:

а) Дониш ва малакаи забонӣ

б) Донистани давлатҳое, ки мо забони онҳоро меомӯзем.

Ба маҳорати аслии малакаҳои коммуникативӣ инҳо дохил мешавд:

- хондан ва фаҳми текстҳо,

-шифоҳӣ дар бораи вазъияти таълимӣ, фарҳангӣ ва соҳаи рӯзгор, муошират кардан,

- шифоҳӣ ва кӯтоҳ дар барои худ, атроф, нақл ва баҳогузорӣ кардан,

- Маҳорати тартиб додан оддитарин маълумотҳои хаттӣ.

Ҳамин тавр, сатҳи минималии малакаҳои коммуникативии стандарти маълумоти давлатии забони хориҷӣ муайян карда мешавад. Ҳангоми муоширати коммуникативӣ одамон аз воситаҳои забонӣ: - луғат ва грамматика барои сохтани нақл, ки ба шунаванда фаҳмо бошад истифода мебаранд, вале барои мувафақияти кор танҳо луғат ва гирамматикаи забон кофӣ нест, шартҳои истифодабарии ин ё он воҳидҳо ва пайвасткуниҳои забонро донистан зарур аст. Ба таври дигар, ғайр аз грамматика донандаи забон бояд « шароити грамматикае», ки истифодабарии онҳоро дар забон на танҳо бо таносуби маънои луғавии воҳидҳо ва қоидаҳои пайвасткунии онҳо дар ҷумла ба роҳ монад, балки вобастагии хислати муносибат байни сухангуй ва шунавандаро бо мақсади муошират, ки донистани онҳо дар якҷоягӣ бо дониши

забонӣ сатҳи малакаҳои коммуникативии донандаи забонро ташаккул диҳад. Хусусиятҳои малакаи муоширатро, ки ба коммуникатсия тааллуқ дорад, метавон дар амалҳои ғайримустақими сухан нишон дод. Ғайримустақим суханеро мемонанд, ки дар шароити гуфтор ба маънои аслиаш номувофиқ аст. Масалан, агар ҳамсоя дар вақти хӯрокхӯрӣ ба шумо бо калимаҳои зерин мурочиат кунад: -Наметавонед шумо намакро ба ман диҳед?, ин ба асл савол аст, ва бо маънои - хоҳиш , ва ҷавоб ба ин амали шумо бояд бошад; шумо ба ҳамсоя намакро медиҳед, агар шумо ин хоҳишро ҳамчун савол мефаҳмед ва ҷавоб медиҳед.

Ҳамчунин дар ҷараёни муошират шиносоӣ бо хислатҳои иҷтимоии ҳамсуҳбат: вазъ, мавқеъ ва нақши ӯ дар интихоби ҳар гуна воситаҳои гуфтор ва маҳдудияти сухан дучор мешавем. Дар ҳамин асос, малакаву маҳорати грамматикӣ ва луғавӣ, ки ба маркази гуфтор тааллуқ доранд, такя мекунанд.

Ба назари мо, муошират ин муҳимтарин самт дар рушди шахсияти мактаббачагони синфҳои поёнӣ мебошад.

Дар зери мафҳуми шахсият Рахмонов И.В. маҷмӯи одатҳо ва ҳавасмандиҳо,тачрибаи маданӣ-иҷтимоӣ, донишҳои азхудкарда,ки рафтори ҳаррӯзаро муайян менамояд,дар назар дорад [6 с.94-110].

Дар ташкили ҷараёни коммуникативӣ нақши асосиро ба ҳисобгирии шахсият ва хислатҳои ба синну сол хос дар мактаббачагони синфҳои поёнӣ мебозад. Синну соли мактаббачагони синифҳои поёнӣ барои омӯзиши малакаҳои коммуникативӣ дар дарсҳои забони англисӣ созгор аст. Ҳавасмандӣ ба ин фан дар ин синну сол бо ҳиссиёти психологӣ, хурсандӣ ва омодашавӣ ба муошират,ки омӯзгор дар дарс ташкил мекунад, зич алоқаманд аст.

Ин хислатҳо дар оила рушд мекунанд,дар синни томактабӣ ва аз сатҳи рушди онҳо ба дохилшавии кӯдак ба ҳаёти мактабӣ,муносибати ӯ ба мактаб ва муваффақияти омӯзиш бо меъёри бисёре вобаста аст.

Муҳақиқон тамоми мушкилие, ки ба хонандагони синфҳои поёнӣ дучор мешавад,мавриди омӯзиш ва ҳаллу фасл қарор додаанд.

Кулли методистон машғулиятҳои бармаҳали забони хориҷиро барои комёбии сатҳи дониши малакаҳои коммуникативӣ меҳисобанд.

Инак, синни мактаббачагони синфҳои поёнӣ барои омӯхтани забони хориҷӣ бениҳоят муносиб дониста мешавад.Дар ин маврид дар таҳти назар масъалае меистад,ки талаби омӯзиши бармаҳали фанни мазкур ва алалхусус рушди малакаҳои коммуникативиро ҳал мекунад. Ин дар мактаббачагон мавҷуд будани маҳорати амалӣ, гуфтор ва муоширатро нишон медиҳад. Бе чуну чаро, сухан дар барои он меравад,ки машғулиятҳои рушди кудакон на бар зиёну зарари дониш,балки рушди малакаҳои коммуникативӣ махсус ба самти рушди шахсияти мактаббачагони синфҳои поёнӣ равона карда шудааст.

Имкониятҳои дарсҳои забони англисӣ дар рушди малакаҳои коммуникативӣ дар мактаббачагони синфҳои поёнӣ бениҳояд васеъ аст. Пеш аз ҳама мақсади омӯзиши забони хориҷиро дар синфҳои поёнӣ маънидод мекунад.

Мақсади асосӣ омӯзиши забони хориҷӣ дар мактаб ин рушди қобилияти муносибати муоширати мактаббачагон ба забони хориҷӣ мебошад.

Амаликунонӣ ин мақсад ба рушди якчанд малакаҳои коммуникативӣ алоқаманд аст;а)ҳангоми муошират фаҳмидан ва ба вуҷуд овардани баёну гуфтаҳои ғайризабониро, б) масъалаҳои

нутқӣ ва мақсадҳои коммуникативӣ, в) дар амал ҷорӣ намудани рафтори коммуникативии худ вобаста бо қоидаҳои муносибат ва одатҳои миллӣ – мадании забони омӯхташаванда [7 с.41-48].

Дар зинаи аввали омӯзиш мақсадҳои зерин гузошта мешаванд:

-дар мадди аввал мусоидат намудани мактаббачагони синфҳои поёни ба дунёи забонии нав, ки дар он синну соли кӯдакон ҳоло ба истифодабарии забони хориҷӣ ҳамчун воситаи муоширатмонеаи психологиро ҳис намекунад,

-рушди омода будани муносибати кӯдакон бо забони хориҷӣ ва дар оянда дуруст ба роҳ мондани омӯзиши он,

-ба шакли муайян даровардани оддитарин қобилияти коммуникативӣ дар чор намуди фаъолияти суханронӣ бо баҳисобгирии имкониятҳо ва талаботи нутқӣ дар мактаббачагони синфҳои поёнӣ:

- шинос намудани мактаббачагони синфҳои поёнӣ бо ҳамсолони хориҷии худ,фолклори сурудҳо, шеърҳо ва афсонаҳои хориҷӣ ва ба намунаҳои ба кӯдакон дастраси адабиёти бадеии кӯдакона ба забони хориҷии омӯзонидашуда,

-ба шакли муайян даровардани як қатор мафҳумҳои лингвистикиро,ки дар забонҳои модарӣ ва хориҷӣ ба назар мерасанд ва ба ҳамин қобилияти зеҳнӣ, нутқӣ ва идрокро дар хонандагон рушд медиҳанд,

-бозсозии нақшаи нави таълимӣ, ду соат дар як ҳафта ҳатман омӯхтани забони хориҷиро дар синфҳои II то IV дар мактаби ибтидоӣ дарбар гирад.

Мазмуни омӯзиш дар доираи марҳалаи аввали мактабӣ бо нақша муайян шуда, ба рушди асосҳои салоҳияти коммуникативӣ равона карда шудааст.

Зери мафҳуми «салоҳияти коммуникативӣ» мо чиро мефаҳмем?

Ин қобилияти бардавом ва босамар истифода бурдани забони хориҷиро ба сатҳу меъёри фаҳмиш ва таҳвили маълумотро иньикос менамояд. Чаро, ки мактаби ибтидоӣ ин оғози соҳаи умумии маълумоти мактабӣ буда, масъала аз он иборат аст, ки асосҳои коммуникативӣ ва иҷрои муошрати ғайризабонӣ дар синфҳои поёнӣ ривоҷ меёбад.

Салоҳияти коммуникативӣ пешбарандаи мақсади дарси забони англисӣ буда, сохт ва таркиби дарсро муайян мекунад.

Гузаронидани хониши коммуникативӣ дар тамоми синфҳо шарту зарур аст. Зеро он вазифаҳо ва мақсади асосиро бар дӯш дорад. Барои пурсамар гардонидани ҷараёни таълим ба фикри шахсии банда гузаронидани хониши коммуникативӣ бениҳоят ҳам бузург аст. Ман ҳамчун донишҷӯ ва таҷрибаомӯз ин ҳақиқати ҳолро дарк намудам. Зеро дар лаҳзаҳои ҳамдигарро ислоҳ кардан, аз якдигар омӯхтан боз ҳам забонро хубтару тезтар аз худ мекунанд.Бинобар ин ман дар ҷараёни таълим худи хонандагонро водор намудам, ки якдигарро гуш намуда, аз як дигар омӯзанд. Ман дар асоси тадқиқотҳои методии кулли методистону олимони бузург ба чунин хулоса омадам, ки дар байни онҳо Н. И. Гез, М.В.Ляховицкий, Г. В. Рогова, И.А. Зимняа ва дигарон мавқеи барҷастаро ишғол мекунанд.

Ҷараёни таълим бе хониши коммуникативӣ дурусту мувофиқи мақсад нест.Зеро дар асоси ин хониш толибилимон матнҳоро хубтару дурустар аз худ намуда, мазмуни матнро дарк менамояд, ки ин боиси бошуурона аз худ шудани матн мегардад. Мавқеи салоҳияти коммуникативӣ дар байни дигар намудҳои хониш болотару волотар аст.

Омӯзгор худро ҳамон лаҳза хушбахт меҳисобад, ки шогирдаш дар ҷомеъа мавқеи муайянро ишғол намуда, соҳиби дониш бошад.

Ман ҳамчун таҷрибаомӯз ба қадри заҳматҳои бепоёни омӯзгорон он лахзаҳо расидаам. Ба фикри ман шогирдонам як дараҷае бошад ҳам аз дарси ман қаноатманд шудаанд. Ба фикри шахсии ман ҷараёни таълим бе таълими хониши коммуникативӣ дуруст нест. Зеро сарчашмаи асосии онро маҳз хониш ташкил мекунад.

Ташкили корҳои беруназсинфӣ аз забони англисӣ дар ҳар мактаб, асосан, аз тарафи муаллим на дар асоси маҷбурият, балки бо ташаббусу масъулияти вазифашиносии ӯ, хоҳиш ва шавқи баланди хонандагоне, ки нисбат ба забони хориҷӣ таваҷҷуҳи зиёд доранд,марбут мебошад. Маслыко Е.А ба таври зайл муайян намудааст: а). Васеъ ва амиқ намудани донишҳое, ки доир ба забон хонанда ба тавассути иштирок ба дарсҳо гирифтааст. Пурра намудани чунин донишҳо метавонад бо баррасии маводи ғайрибарномавӣ имконпазир гардад, ки таълим додани он дар синф на барои ҳамаи хонандагон ҳатмист. б) Баланд бардоштани шавқу рағбати хонандагон ба забон, ҳамчун ба предмети таълим ва дар онҳо тарбия намудани муҳаббат ба таърихи халқ -офарандагони он (яъне офарандагони забон) ба таърихи забон, воситаҳои пурғановати он, ки барои ифодаи фикр заруранд. в) Дар хонандагон такмил додани малакаҳои таҳлил, гуруҳбандӣ кардан, ҷамъоварии далелҳои забонӣ доир ба мавзӯе, ки таҳти чунин фаъолият дараҷаи забондонии онҳо баланд бардошта мешавад [8 с.37-44].

Зимни ана ҳамин мақсадҳои фавқ ба корҳои беруназсинфӣ доир ба забони англисӣ ҳама гуна хонандагон чи фаъолу пешқадамони таълим ва чи камҳавсалаву сустхонҳо метавонанд ширкат варзанд, ба шарте, ки ҳамагӣ баҳри баланд бардоштани донишу малакаҳои худ марбут ба забони хориҷӣ, рағбати хоса дошта бошанд.

Корҳои беруназсинфӣ аз забони англисӣ дар давоми соли таҳсил дар баробари соатҳои таълими муқаррарӣ пеш бурда мешавад, яъне

дар рӯзҳои дарсхонӣ. Вале ташкили экскурсияҳо ба ҷойҳои таърихӣ ё ба ягон мавзеи тамошобоб метавонад дар рӯзҳои таътили байни чорякҳои соли таҳсил ҳам баррасӣ гардад.

Машғулиятҳои беруназсинфиро тарзе бояд ташкил намуд, ки на якрангу дилгиркунанда, балки гуногунрангу шавқовар ва ҷолибу, наву, тоза бошанду ба тавассути ташкил ва натиҷаи ниҳоии ҳар яке аз онҳо савияи дониши забонӣ ва нутқи ифоданоку мураттаби хонандагон низ рӯ ба инкишоф оварад.

Хулоса

Дар фаровардии маърузаи хеш чунин хулоса менамоям, ки ба масъалаи равнақ бахшидан ба салоҳияти коммуникативии хонандагон ва бедор намудани муошират байниҳамдигарӣ дар таълими забони хориҷӣ диққати ҷиддӣ додан лозим аст.

Бисёре аз олимон тасдиқ мекунанд, ки муносибат дар рушди умумии шахсияти кӯдак дар зинаи поёни мактабӣ нақши ҳалкунандаро мебозад. Аксарияти олимон ҳамкории комилан мувофиқ ба синну соли наврасонро дар рушди умумии кӯдак ва алалхусус дар ташаккули шахсияти ӯ лозим медонанд.

Коммуникатсия ин амал ва ҷараёни барқарории алоқа байни ҳамкории субъектҳо ба воситаи баровардани маънои уммумии маълумоти додашуда ва қабул шуда, мебошад. Бо мафҳуми васеъи фалсафӣ коммуникатсия ҳамчун, ҷараёни иҷтимоӣ алоқаманд ё бо робита, мубодилаи тафаккурҳо маълумотҳо, ақидаҳо ва ғайра, ё ин ки бо таҳвили мазмун аз шуури яке ба дигаре ба воситаи системаҳои аломатҳо дида мешавад. Барои таҳлили малакаҳои коммуникативӣ дар рушди шахсияти мактаббачагони синфҳои поёнӣ, аввалан мафҳуми «малака» - ро муайян кардан лозим аст.

Адабиёт:

1. Алиев С. Барномаи методикаи забони хориҷи барои шуъбаҳои забони англисӣ. – Душанбе: Матбуоти ДДОТ, 2006.-46с.
2. Баграмова Н.В. Коммуникативно – интерактивный подход как способ повышения овладения иностранным языком. -Москва: Академия, вып.18, 1998. – 312 с.
3. Болдырёв Н.Н. Лингвистические основы коммуникативных методов обучения иностранному языку. – Москва: Академия, №3, 1998. -231 с.
4. Пассова Е.И.. Коммуникативность обучения в практику школы, под редакцией– Москва: Просвещение, 1985. – 129 с.
5. Рахмонов И.В. Основные направления в методике преподования иностранных языков. – Москва: Аграф, 1972. -347 с.
6. Threshold Level. // -Strasbourg Council of Europe Press. 1991.-369 p

АСОСҲОИ РУШДИ САЛОҲИЯТИ КОММУНИКАТИВӢ ДАР РАВАНДИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ

Аннотатсия. Дар ин мақола муаллиф ба масъалаи рушди малакаҳои лингвистӣ, лексикӣ, фонетикӣ, грамматикӣ ҳамчунин истифодаи онҳо дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ мавриди арзёбӣ қарор додааст. Умуман дар мақола ба гуногунии мавзӯҳо, текстҳо, проблемагузориҳо барои рушди ҳар гуна намудҳои эъҷодиёти лафзӣ, рушди малакаҳои маданияти нутқӣ ва истифодаи онҳоро дар забони хориҷӣ диққати хешро равона намудааст.

Калидвожаҳо: лингвистӣ, лексикӣ, фонетикӣ, грамматикӣ, нутқи шифоҳӣ, мавзӯҳо, текстҳо.

ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация. В данной статье автор рассматривает предлагаемые умения как развитие языковых, лексических, фонетических, грамматических навыков, а также их использование в устной и письменной речи. Разнообразие тем, текстов, задач для развития всех видов словесного творчества, развития навыков речевой культуры и их использования на иностранном языке.

Ключевые слова: языковая, лексическая, фонетическая, грамматическая, устная речь, темы, тексты.

FUNDAMENTALS OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Annotation. In this article, the author considers the proposed skills as the development of linguistic, lexical, phonetic, grammatical skills, as well as their use in oral and written speech. Variety of topics, texts, problems for the development of all types of verbal creativity, the development of skills of speech culture and their use in a foreign language.

Key words: linguistic, lexical, phonetic, grammatical, oral speech, topics, texts

ИЛМҲОИ ТЕХНИКӢ – ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

ДАСТГОҲҲО ВА МОШИНҲО БАРОИ КАЛИБРКУНОНӢ ВА БА НАВЪҲО ҶУДОКУНИИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Шоев А.Н., Исоев У.П., Усмонов С. Д.

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш.Кӯлоб

Асоси калибркунонӣ ва ба навъҳо ҷудо кардани ашёи хоми хоҷагии қишлоқ фарқи хосиятҳои технологии онҳо мебошад. Инак, ҳангоми пухта расидани нахуди сабз, ҷуворимакка, тарбуз ва ғайра зичии онхо тағйир меёбад. Ин хосияти сабзавот ҳангоми ба навъҳо ҷудо кардан дар классификаторҳои гидравликӣ ҳалкунанда мебошад.

Дар вақти ба навъҳо ҷудо кардан ва андоза кардани омехтаҳои ғалла фарқи зарибҳои соиш ва чандирии он ба назар гирифта мешавад.

Ҳамзамон бо навъбандӣ азназаргузаронии ашёи хом гузаронида мешавад, ки дар рафти он намунаҳои ноқис (пӯсида, вайроншуда, шикаста, қолаб, ифлосшуда), ифлосиҳо ва ашёҳо тоза карда мешаванд ва қитъаҳои вайроншуда бурида мешаванд.

Принсипи кори бисёре аз мошинҳои калибрченкунӣ ба ҳаракати маҳсулоти калибркунонида шуда дар қад-қади тарқишҳои буриши тағйирёбанда асос ёфтааст ва қарорҳои тарҳрезии ин идея хеле гуногунанд:

- роҳи осонтарин он аст, ки маҳсулот оҳиста дар қад-қади ҷумбонии ларзиши моил бо сӯрохиҳои буриши тағйирёбанда ҳаракат мекунад. Бо каме тағйир додани ин ҳалли, яъне устувонаи силиндриро аз торчаи буриши тагйирёбанда сохта, ба он харакати гардиш дода, ба мошини андозагири устувона мерасад;

•роҳи дигар – ковоки статсионарии буриши тағйирёбанда; махсулот бо он ҳаракат мекунад. Дар мошинхое, ки ин идея дар онҳо амалӣ мегардад, фосила аз тарафи узвҳои кории дугона кор карда мешавад ва ба мавқеи нисбии онҳо вобаста аст. Ин мошинҳо аз рӯйи намуди дастгоҳи калибрченкунӣ фарқ мекунанд.

Таҷҳизоти калибркунонии танобӣ аз ду кабели ҳаракаткунандаи ғайримустақил иборат аст. Маҳсулот бо шарти S > г ба конвейер меафтад, ки дар он S масофаи байни танобхо; d диаметри мева аст. Мошини андозагирии танобӣ шаш ҷуфт таноб дорад.

Дастгоҳи калибркунонии винтӣ аз ду винти ба самти муқобил даврзананда иборат аст, ки баландии доимӣ ва диаметри камшаванда доранд. Тарқиш дар шакли маҷмӯи сатҳҳои сферикии радиуси афзоянда ба ориентатсияи маҳсулоти сферикӣ мусоидат мекунад.

Дастгоҳи калибркунонии зинадор аз ду ғилдираки муқобил гардишкунанда иборат аст. Барои таъмин намудани ҳаракати пешравандаи маҳсулоти калибркунонӣ шаванда, роликҳоро метавон дар кунҷи то 15^0 моил карда шавад. Маҷмӯа, ки аз панҷ ҷуфт роликҳои зинадор ё винтӣ иборат аст, ба имкон медиҳад, ки меваю сабзавоти шакл ва ҳаҷмҳои гуногунро калибркунонида шаванд.

Таҷҳизоти калибркунонии махрутӣ аз ду ғилдираки махрутии ҳамвор иборат аст, ки ба сӯйи ҳамдигар давр мезананд. Таъсири андозагириро ду ролики махрутӣ ба даст овардан мумкин аст, ки масофаи байни онҳо доимо меафзояд. Пай дар пай насб кардани дастгоҳҳои калибркунонӣ имкон медиҳад, ки дар ду андоза калибркунонида шавад: ғафсӣ ва дарозӣ, ки ҳангоми андозагирии бодиринг зарур аст.

Дар дастгоҳҳои калибркунонии ғалтакӣ – тасмагӣ сӯрох дар байни ғалтаки даврзанандаи параллел ва конве.ери тасмаи моил васлшаванда

ташкил карда мешавад. Он аз ғалтаки зинадор дар атрофи меҳвар давр мезанад ва конвейери тасма, ки таҳти кунҷи 35^0 ба он ҷойгир аст, иборат аст.

Дар дастгоҳҳои калибркунонии ғилдиракӣ сурохӣ дар байни ду ғилдираки даврзанандае, ки дар баробари васлшуда ҷойгир шудаанд, ҷойгир мешавад.

Таҷҳизоти калибркунонии тасмагӣ конвейерҳои тасмагӣ мебошанд, ки дар як кунҷ бо сӯрохиҳои диаметрашон гуногун васл карда шудаанд. Маҳсулоте, ки ба конвейер ба сӯрохиҳои диаметраш ворид мешавад, ба се гурӯҳ тақсим мешавад. Ба ҷои тасма, торҳои ларзиш ё тори ягонаро истифода бурдан мумкин аст, ки бари он ба қитъаҳо бо тарқишҳои гуногун тақсим карда шудааст.

Мошинхои роликдору тасмагӣ дар саноати хурокворӣ бештар истифода мешаванд. Онҳо барои андозаи меваҳои куракшакл (себ, олу, зардолу, шафтолу, помидор ва пиёз) истифода мешаванд. Аз сабаби майли лента меваҳо дар як қатор ба фосилаи байни ролик печида, ба воситаи конвейер дар қад-қади тарқиш, ки аз ҳисоби ролики зинадор васеъ мешавад, бурда мешавад. Баробари васеъ шудани тарқиш, маҳсулот ба яке аз цехҳо меафтад. Дар он миз бо қисмҳо тақсим карда мешавад.

Дастгоҳҳои калибркунонии ларзанда барои калибркунонии картошка ва дигар меваҳои сахт истифода мешаванд.

Принсипи кори ин дастгоҳҳо ба аз ҷӯшон кардани меваҳо тавассути сӯрохиҳои ҷумбонидан асос ёфтааст, ки ҳаракати ларзишро ба вуҷуд меоранд.

Мошинҳои калибркунонии устувонагӣ аз устувонаҳое иборат мебошанд, ки дар рӯйи он сӯрохиҳо доранд. Меҳвари устувонаҳоро ба уфуқӣ кардан мумкин аст ва дар дохили он равонкунандаи винтӣ кафшер карда мешавад, то ки маҳсулот ба силиндри сеткагӣ баробар

тақсим карда шавад. Сатҳи он ба қитъаҳо тақсим карда мешавад, ки сӯрохиҳои шаклҳои гуногун (даврагӣ, байзавӣ) ва андозаҳои афзоишёбанда доранд. Мева ба сӯрохиҳои устувона меафтад ва ба новаи ҷамъоварӣ меафтад ва сипас барои коркарди минбаъда гирифта мешавад. Меваҳои калонтар ба устувонаи навбатӣ мераванд ва ғайра.

Мошинҳои калибркунонии устувонагӣ барои ҷудо кардани сабзавот ва меваҳо (асосан онҳое, ки консентратсияи сахт доранд, ба монанди картошка) аз рӯйи ҳаҷм пешбинӣ шудаанд.

Мошинҳои гуногуни калибркунонии устувонагӣ устувонаҳои перфоративии параллел васлшаванда мебошанд, ки дар байни онҳо сатҳи ҳамвори моил мавҷуд аст. Мева ба сурохии устувона медарояд ва ба табаки ҷамъоварии дохили устувона меафтад ва сипас барои коркарди минбаъда гирифта мешавад. Меваҳои калонтар ба устувонаи навбатӣ мераванд ва ғайра.

Устувонаҳои сеткагӣ оҳиста бо басомади на бештар аз 1,2 с^(-1) гардиш мекунанд.

Аммо аз сабаби зарари калон будани маҳсулот, мошинҳои калибркунонии устувонагиро барои меваҳои дорои сохтори нарм ва нозук (олуча, олу, помидор ва ғайра) истифода бурдан мумкин нест.

Таҷҳизоти калибркунии дискӣ аз диски даврзанандаи танагӣ ва қабурғаҳои дарози дар болои диск ҷойгиршуда иборат аст, ки онҳо сӯрохиҳои диаметри d_1, d_2 ва d_3 –ро ташкил медиҳанд. Андозаҳои сӯрохиҳоро тавассути тағйир додани мавқеи қабурғаҳо дар болои сатҳи диск танзим кардан мумкин аст.

Мевае, ки дар зери таъсири қувваҳои ҷозиба ва марказгурези ҳангоми даврзании диск ба вуҷуд омада, ба рӯи диск меафтад, ба сӯрохиҳои байни қабурға ва сатҳи диск тела дода мешавад.

Дар мошинҳои вазнкашӣ дастгоҳи калибркунонӣ аз косаи қабулкунанда ва механизми баркашӣ иборат аст.

Вобаста ба принципи кори дастгохи вазнкашии мошинҳои калибркунонӣ ба ду намуд таксим мешаванд.

Дар дастгоҳҳои навъи якум коса ба конвейери дузанҷира баста мешавад. Қад-қади конвейер асбобхои тарозуи доимӣ дар шакли ду фишанги китф, ки дар як тараф бор ва дар тарафи дигар корд доранд, гузошта мешаванд. Ҳангоми ҳаракати ангушти такягии косаҳо дар баробари роҳнамо ҳаракат мекунад. Кордҳои дастгоҳи тарозукашӣ дар танаффусҳои роҳнамо ҷойгир карда мешаванд. Агар моменти кувваи ба вучуд овардани коса бо мева аз лаҳзаи бор зиёд бошад, корд бо ангушт поён меафтад, коса чаппа мешавад ва мева ба кабулкунанда меафтад.

Дар мошинҳои навъи дуюм тарозу ва коса ба як агрегати харакаткунанда муттахид карда мешаванд, ки дар шакли бозуи фишангӣ сохта шудаанд. Сарбории дастури собит қад-қади фишанг ҳаракат карда, як лаҳзаи мувозинати тағйирёбандаро ба вуҷуд меорад ва ҳангоми расидан ба таносуби муайян коса чаппа мешавад, мева ба табақа меафтад. Ҷӯйборҳо барои маҳсулоти калибршуда дар баробари дастури собит насб карда мешаванд.

Кунҷи ҷойгиршавии роҳнамо аз ҳисоби $\alpha = arctg\ a / L$ муайян карда мешавад, ки дар он L аз шумораи фраксияҳое, ки меваҳо бояд ба онҳо тақсим карда шаванд, вобаста аст.

Дар натичаи истифода бурдани калибркунандаҳо маҳсулнокӣ баланд шуда, муштаракии ба навъхо чудо кардани ашьёи хом ба даст оварда мешавад.

Дастгоҳҳои калибркунандаи вазнӣ барои андозагирии меваҳои ҳама гуна шакли геометрӣ мувофиқанд: ҳамвор, мудаввар, сферикӣ ва дароз.

Адабиёт:

1. Авдеев, Н.Е. Центробежные сепараторы для зерна / Н.Е. Авдеев. -М.: Колос, 1975. - 151 с.
2. Бурков, А.И. Зерноочистительные машины. Конструкция, исследование расчѐт и испытание / А.И. Бурков, Н.П. Сычугов. - Киров: НИИСХ Северо-Востока, 2000. - 261 с.
3. Карпов, Б.А. Технология послеуборочной обработки и хранения зерна / Б.А. Карпов. - М.: Агропромиздат, 1987. - 288 с.
4. Справочник конструктора сельскохозяйственных машин / под ред. Клецкина, Т.2. – М.: Машиностроение, 1967. – 830 с.
5. Справочник конструктора сельскохозяйственных машин / под ред. Клецкина, Т.3. – М.: Машиностроение, 1968. – 743 с.
6. Колчин, Н.Н. Комплексы машин для послеуборочной обработки кар-тофеля и овощей /Н.Н. Колчин. – М.: Машиностроение, 1982. – 268с.
7. Листопад, Г.Е. Сельскохозяйственные и мелиоративные машины / Г. Е. Листопад, Г.К. Демидова, Б.Д. Зонов – М.: Агропромиздат, 1986. 688 с.
8. Сычугов, Н.П. Механизация послеуборочной обработки зерна и семян трав / Н.П. Сычугов, Ю.В. Сычугов, В.И. Исупов. - Киров: ФГУИПП «Вятка», 2003. - 368 с..

ДАСТГОҲҲО ВА МОШИНҲО БАРОИ КАЛИБРКУНОНӢ ВА БА НАВЪҲО ҶУДОКУНИИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи моҳият ва асоси калибркунонӣ, ба навъҳо ҷудо намудани ашёи хоми хоҷагии қишлоқ ва хосиятҳои технологии онҳо мухтасар маълумот дода мешавад.

Калидвожаҳо: калибр, махсулотхои хочагии кишлок,таҷҳизоти калибркунонии танобӣ ва калибркунонии махрутӣ, дастгоҳҳои навъи якум коса ва конвейер, мошинҳои навъи дуюм тарозу ва коса.

МАШИНЫ - АППАРАТЫ ДЛЯ КАЛИБРОВАНИИ И КЛАССИФИКАЦИИ СЕЛЬХОЗЯЙСТВЕННЫХ ТОВАРОВ

Аннотация. В данном статьи речь идёт о сущность и основы калибровании, классификации сырьёвой заготовки сельхозяйственной товары и технологические их свойства.

Ключевые слова: калибр, сельхозяйственные продукции, верёвочные и конусное калибровочные оснастки, аппарат 1-го типа чаша и конвейер, аппарат 2-го типа весы и чаша.

MACHINES - APPARATUS FOR CALIBRATION AND CLASSIFICATIONS AGRICULTURAL PRODUCTS

Annotation. This article deals with brief information about the essence and basis of calibration, classification of raw materials for agricultural products and their technological properties.

Key words: caliber, agricultural products, rope and cone sizing equipment, apparatus of the 1st type bowl and conveyor, apparatus of the 2nd type scales and bowl.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шоев А.Н. н.ит., дотсент**, Исоев У.П.-** н.ит., дотсент, **Усмонов С. Д.-**муаллими калони кафедраи мошинхо,тачхизотхои технологи ва стандартизатсияи ДТМИК.

ХОСИЯТҲО ВА КОРКАРДИ МАҲСУЛОТИ БЕБОФТ АЗ ПАРТОВҲОИ АШЁИ ХОМИ ПАХТА ВА ПАШМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ганҷалов Р. М.

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш.Кӯлоб

М а с о л е ҳ и н о б о ф т а газворест, ки аз ресмонҳо ё бевосита аз наххо бе истифода аз равандҳои бофтану кешбофӣ ҳосил мешавад. Асоси истеҳсолоти масолеҳи нобофтаро технологияҳои маҳсулнокияшон баланди механикӣ, физикӣ-кимиёвӣ ва омехта ташкил мекунанд. М а с н у о т и н а м а д и н низ масолеҳи нобофта буда, дар натиҷаи бо ҳам часпидану печидани наххои пашм ба вуҷуд меояд.

Сохт ва хосиятҳои кимиёии нахи пахта

Нахи пахта дар зери микроскоп намуди найчаи печхурдаи пачақшударо дорад. Дар дохили он канал мавҷуд аст. Шакли буриши кундалангӣ, печтобдорӣ, бари канали дохилӣ ва ғафсии деворахои нах аз дарачаи пухтагии нах вобастаанд. Пас аз оне, ки нахро аз сатҳи чигит мекананд, протоплазмаи дохили канал тадриҷан хушк мешавад. Бинобар ин пачақшавии нах ба вуҷуд меояд. Дар деворахои нах фибриллҳои селлюлоза қабат-қабат аз рӯи хати печдор мехобанд. Аз ҳамин сабаб нах дар атрофи тири арзии худ тобхӯрда аст. Печутобхурии мунтазам нишондиҳандаи баланд будани сифати нах аст [1].

Ҳангоми коркард ва истифодабари нахи пахта, ба таъсири омилҳои гуногуне дучор мегардад, ки ба устувории маснуот нисбати соиш таъсир мерасонанд. Бинобар ин коркарди нах бояд чунон сурат гирад, ки ба вайроншавии селлюлоза оварда нарасонад [2].

Устувории нахи пахта ба таъсири маҳлули тезобҳо нисбатан паст аст. Таъсири тезоб аз намуду дараҷаи иллати он ва давомнокии вақти коркарди нах вобаста аст. Истифодаи тезобҳо имкон медиҳад, ки селлюлозаи дигаргуншудаи барои саноат зарур ва гидратселлюлоза ҳосил карда шаванд. Он омехтаи мураккаби пайвастагиҳоест, ки қобилияти баланди барқароршавиро доранд. Дар зери таъсири тезоб мустаҳкамии нах ва дараҷаи полимеризатсияи селлюлоза паст мешаванд, нах соҳиби қобилияти баланди ҳалшавӣ дар ишкорҳо мегардад [3].

Намудҳои пашм

Пашм гуфта, мӯи бадани ҳайвоноти гуногун, ки қобилияти ресидашавӣ ва намадмолӣ дорад, номида мешавад.

Пашмҳо манбаи пайдоиш ва тарзи гирифташон мухталиф ба намудҳо тақсим мешаванд. Пашми намудаш муайян аломатҳо ва хосиятҳои ба худ хосро дорад. Пашми табиӣ ва пашми аз пӯст гирифташударо фарқ мекунанд. Ду намуди п а ш м и т а б и ӣ, ки манбаи пайдоиши онро ҳайвоноти зинда ташкил мекунад, мавҷуд аст: тулакшуда ва қайчитарош. П а ш м и т у л а к ш у д а дар давраи тулаккунии (муйпартоии) ҳайвонот бо истифода аз шона гирифта мешавад [4].

Пашми аз пӯст гирифташударо аз ҳайвоноти бечон гирифта мегиранд. Он намудҳои зерин дорад: қайчитарош, тарошида, фабрикавb, гусфандтарош. Пашми қ а й ч и т а р о ш р о ба воситаи қайчӣ аз сатҳи пусти ҳайвони кушташуда мегиранд. Агар пашмро аз сатҳи пусти ҳайвони кушташуда ба воситаи теғ гиранд, он т е ғ т а р о ш ном дорад. П а ш м и ф а б р и к а в и р о дар заводҳои чармгарӣ, дар натиҷаи бо моддаҳои кимиёви коркард намудани пуст ҳосил мекунанд. Пашме, ки аз ҳайвонҳои ҳалокшуда (бинобар касалиҳои ғайрисироятӣ) гирифта мешавад, п а ш м и

г ӯ с ф а н д т а р о ш ном дорад [5]. Пашмро аз гӯсфанд, буз, гов, асп, оҳу ва баъзе ҳайвонҳои дигар мегиранд. Ба сифати манбаи пайдоиши тибит харгуш, заргуш ва буз хизмат мекунанд. Асоси ашёи хоми саноати пашмбофиро п а ш м и г ӯ с ф а н д ташкил мекунад. Он хосиятҳои хуби истеъмолӣ дошта, барои истеҳсоли маснуоти нассоҷии гуногун васеъ истифода мешавад. П а ш м и б у з р о тибит ва нахи шук ташкил мекунанд. Тибит, ки борик, сабук, мулоим, абрешиммонанд ва ҷилодор аст, ба воситаи шона гирифта мешавад. Пашми шукро бо қайчӣ метарошанд. Вобаста ба зот бузҳо пашмдиҳанда, тибитдиҳанда ва хонагӣ мешаванд [6]. Пашми буз якҷинсаю гуногунтаркиб шуда метавонад. Пашми якҷинсаро аз бузҳои ангорию дурагаҳои онҳо мегиранд. Чунин пашм м о х е р ном дошта, барои истеҳсоли матоъҳои руйкашу ороишӣ, плюш (махмали дарозпат), қолинҳо ва матоъҳои кешбофишуда истифода мешавад. Аз пашми гуногунтаркиби бузҳо матоъҳои дурушт ва намадҳо истеҳсол мекунанд. Тибити буз, ки мулоим, мустаҳкам ва сабук буда, гармигузаронии паст ва қобилияти хуби намадмолишавиро дорад, барои истеҳсоли либоси болопуши кешбофишуда, руймолҳои тибит, гарданпеч ва фетр (намади тунуки нафис) истифода мешавад [7].

П а ш м и у ш т у р , агар ҳангоми тулаккунӣ аз уштурҳои айлоқӣ гирифта шуда бошад, т а й л а к ном дошта, асосан аз тибит иборат аст. Тайлак мулоиму кӯтоҳ буда, барои истеҳсоли либосҳои варзишии кешбофишуда, руймолҳо, гарданпечҳо ва ғ. истифода мешавад.Пашми уштурони боркаш аз наҳҳои дурушти шук иборат аст. Дар он қабзаҳои часпидаи молидашуда, гард ва рег бисёр вомехуранд. Лекин чунин пашм чандир ва хеле мустаҳкам мебошад. Онро дар омехтагӣ бо пашми гӯсфанд мересанд ва аз ин ресмон кампалҳо, маснуоти кешбофишуда ва тасмаҳои нақлдиҳанда ҳосил мекунанд [8]. Ёли уштур, ки дарозиаш ба 16-30 см мерасад, масолеҳи қиматбаҳо

мебошад. Он барои истеҳсоли матоъҳои техникӣ ва тасмаҳои нақлдиҳанда истифода мешавад. Аз пашми буз ва биқини уштур кампал, қолин ва моҳути дурушт истеҳсол мекунанд. Пашми оҳу, асп ва гов дар истеҳсолоти нассоҷӣ кам истифода мешавад. Аз чунин пашм намад ҳосил мекунанд.

Сохти нахи пашм

Нахи пашм, аз ҳучайраҳои микроскопии гуногунҷинс иборат аст. Вобаста ба сохт, шакл ва ҷойгиршавӣ ин ҳучайрахо се қабатро ташкил мекунанд пулакчадор 1, қишр (пуст) 2 ва узак (дилла) 3. Қабати пулакчадор: сатҳи берунаи нахро ба вуҷуд меорад. Он аз ҳуҷайраҳои шохшуда иборат аст. Ин ҳучайраҳо дар нахи шук намуди сафолҳои бомпушро дошта, дар тибит муддавару ҳалқашакланд. Канори болоии ҳар як пулакча дар болои канори поёнии пулакчаи дар боло ҷойгиршуда мехобанд [9].

Хосиятхои кимиёвии пашм

Муносибат нисбати тезобҳо ва ишқорхо. Аз руи сохти кимиёвӣ пашм ба қатори сафедаҳо дохил аст. Асоси пашмро полимери кератин ташкил мекунад. Дар таркиби кератин карбон, оксиген, нитроген, гидроген, сулфур ва оксидҳои калий, натрий ва алюминий мавҷуданд. Маҳлулҳои пасти тезобҳо дар шароити ҳарорати муқаррарӣ ва таъсири кутоҳмуддат ба пашм осеб намерасонанд. Азбаски маҳлулҳои пасти тезобҳои ғайриорганикӣ (сулфат, хлорид) ва органикӣ (атсетат, формиат) пашмро вайрон намекунанд, аз онҳо барои аз таркиби пашм дур намудани омехтаҳои растанидор истифода мебаранд. Ишкорҳои баландғилзат пашмро вайрон мекунанд. Таъсири ишқорхои паст ба вайроншавии нахи пашм оварда намерасонад, аммо хосиятхои механикии онро (мустаҳкамӣ, чандирият, ёзишнокӣ) хеле паст мекунанд. Оксиди гидроген H_2O_2 ба пашм осеб намерасонад ва барои сафедкунии он истифода мешавад

[10]. Муносибат ба таъсири об: дар об пашм варам намуда, беқувват мегардад. Таъсири кутоҳмуддати оби хунук ба пашм осеб намерасонад, аммо оби гарм пашмро оҳиста-оҳиста вайрон мекунад. Барои мисол, оби ҳарорataш 80^0C ба пашм таъсири кам мерасонад, оби ҳарорataш 130^0C вайроншавии босуръати пашмро бунёд мекунад. Дар обе, ки ҳарорати 200^0C дорад, нахи пашм ба пуррагӣ ҳал мешавад. Муносибат ба таъсири ҳамҷояи рушноию ҳаво. Дар аснои истифодабарӣ маснуоти пашмин ба таъсири нурҳои офтоб, намӣ ва ҳарорат дучор мешаванд. Таъсири давомноки нурҳои офтоб ранги пашмро дигар намуда, мустаҳкамиашро паст мекунад. Баландшавии ҳарорат ва рутубати ҳаво ба вайроншавии босуръати пашм оварда мерасонад [11].

Нуқсҳо ва иллатҳои пашм

Нокисиҳои пашм гуфта, бо омехтаҳои растанигию маъданӣ ва бегона ифлосшавии онро меноманд. Аз даст додани мустаҳкамӣ, ранг ва ҷило, мавҷудияти борикиҳо, дар тарикиби худ доштани миқдори зиёди муйҳои хушк ва бечон, сабусакҳо ва ғ. иллатҳои пашм мебошанд. Нуқсҳо ва иллатҳо арзиши технологии пашмро паст мекунанд. Омехтаҳои растанигӣ, сабук ва мушкил ҷудошаванда шуда метавонанд. Коҳ, алаф, мушхораи русӣ дар натиҷаи наддофию шоназанӣ ба сабукӣ аз пашм дур карда мешаванд. Аммо ҷудокунии мушхораи аррашакл ва алафи даштии ҷоғаз дар аснои ин равандҳо номумкин аст. Барои аз масолеҳ дуркунии онҳо коркарди пашм бо маҳлули 5 %-и тезоби сулфат ба ичро мерасад, ки ин равand карбонизатсия ном дорад. Пашме, ки бо наҷосати ҳайвон ифлос гаштааст, хосиятхои пасти физикию кимиёвӣ ва ранги зард дорад. Дар таркиби пашми якҷинсаю нимборик мавҷуд будани миқдори зиёди муйҳои хушку бечон арзиши масолеҳро паст мекунад. Ғизодиҳии паст, нигохубини нодурусти ҳайвонот, беморшавии онҳо сабаби дар муй

пайдо шудани борикиҳо мегардад. Ин низ иллатест, ки пашмро камарзиш мегардонад. Бо ин сабаб наҳҳо дар аснои шоназанӣ мекананд ва баромади партовҳо меафзояд [12].

Низоми таснифи пашм

Вобаста ба таркиб пашмро ба ду гуруҳ таксим мекунанд: якчинса ва гуногунҷинса. Пашми я к ч и н с а р о пашми наҳҳояш якхела ташкил мекунанд. Агар наҳҳои пашм аз руи дарозӣ, ғафсӣ, печутобдорӣ ва дигар хосиятҳо фарқ кунад, он г у н о г у н ҷ и н с номида мешавад. Вобаста ба борики, пашм, маҳин, ниммаҳин, нимдурушт ва дурушт мешавад. Пашми м а ҳ и н аз тибит ва наҳҳои аз руи борикӣ, дарозӣ ва печтобдори якҷинса иборат аст. Дар таркиби пашми н и м м а ҳ и н тибит ва наҳҳои даргузар мавҷуданд. Пашми н и м д у р у ш т асосан аз тибит иборат буда, каме наҳҳои даргузар ва шук низ дорад. Таркиби пашми д у р у ш т р о наҳҳои гуногун (тибит, даргузар, шук, хушк ва беҷон) ташкил мекунанд. Пашмҳои нимдурушт ва дурушт якҷинса ё гуногунҷинса шуда метавонанд. Вобаста ба айёми тарошидан пашм: баҳорӣ, тирамохӣ, аз барра ва яккатарош мешавад. П а ш м и б а ҳ о р ӣ дар намуди рунои яклухт гирифта шуда, барои саноати пашмбофӣ пуразриш аст. Пашми гуногунҷинси баҳорӣ дар муқоиса бо чунин пашми тирамоҳи бештар наҳҳои тибит дорад ва бинобар ин ҳангоми дастрасони мулоимтар мебошад. Наҳҳои он дарозтар низ мебошанд [13]. П а ш м и т и р а м о ҳ ӣ нимдурушт ё дурушт буда, руно ташкил намекунад. Дар он тибити дуруштшуда ва наҳҳои шуки кӯтоҳ мавҷуданд. Наҳҳо қобилияти баланди намадмолишавӣ, миқдори ками омехтаи равғану оби ихроҷшудаи бадан дошта, печиши байниҳам-дигарии онҳо дар дастаҳо кам аст. Ин хусусиятҳо мусбатанд. Пашми тирамоҳӣ дар истеҳсолоти намадмолӣ васеъ ва барои ҳосилкунии ресмонҳои дурушти моҳутбоб истифода мешавад. П а ш м и б а р р а – пашмест, ки аз баррахои 4-7 моҳа гирифта

мешавад. Он руно ҳосил намекунад. Он нисбати пашми гӯсфандон бориктар, мулоимтар, буда дар он ифлосиҳо ва омехтаи равғану оби ихроҷшудаи бадан камтаранд. Он барои истеҳсолоти намадмолӣ пешбинӣ шудааст [14]. Пашми яккатарош гуногунҷинси дурушт ё нимдурушт буда, баҳорон гирифта мешавад. Он ашё барои истеҳсолоти қолинбофӣ мебошад. Пашми рунобоб аз қучқоракҳою дастаҳои бо ҳам пайваст иборат аст. Пашми порагиро қабзаҳои массашон то 100 г (пашми гуногунҷинс) ё то 150 г (пашми якҷинса) ташкил мекунанд. Рунои бесинфи пашмаш якҷинса дорои пашми чидагирифта, меи пой ва тапакпашм мебошад. Рунои бесинфи пашмаш гуногунҷинс аз қитъаҳо ва тапакпашм иборат аст [15].

Хулоса. Нахи пашм, аз ҳучайраҳои микроскопии гуногунҷинс иборат аст. Вобаста ба сохт, шакл ва ҷойгиршавӣ ин ҳучайраҳо се қабатро ташкил мекунанд пулакчадор 1, қишр (пуст) 2 ва узак (дилла) 3.

Қабати пулакчадор: сатҳи берунаи нахро ба вуҷуд меорад. Он аз ҳуҷайраҳои шохшуда иборат аст. Ин ҳучайраҳо дар нахи шук намуди сафолҳои бомпушро дошта, дар тибит муддавару ҳалқашакланд. Канори болоии ҳар як пулакча дар болои канори поёнии пулакчаи дар боло ҷойгиршуда мехобанд.

Махлулҳои пасти тезобҳо дар шароити ҳарорати муқаррарӣ ва таъсири кутоҳмуддат ба пашм осеб намерасонанд. Азбаски маҳлулҳои пасти тезобҳои ғайриорганикӣ (сулфат, хлорид) ва органикӣ (атсетат, формиат) пашмро вайрон намекунанд, аз онҳо барои аз таркиби пашм дур намудани омехтаҳои растанидор истифода мебаранд.

Пашме, ки бо наҷосати ҳайвон ифлос гаштааст, хосиятхои пасти физикию кимиёвӣ ва ранги зард дорад. Дар таркиби пашми якҷинсаю нимборик мавҷуд будани миқдори зиёди муйҳои хушку бечон арзиши масолеҳро паст мекунад. Ғизодиҳии паст, нигохубини нодурусти ҳайвонот, беморшавии онҳо сабаби дар муй пайдо шудани борикиҳо мегардад. Ин

низ иллатест, ки пашмро камарзиш мегардонад. Бо ин сабаб наххо дар аснои шоназанӣ мекананд ва баромади партовҳо меафзояд.

Адабиёт:

1. Садыкова Ф.Х. Текстильное материаловедение и основы текстильного производства /М. «Лёгкая индустрия» -1967
2. Зотиков В.Е и др. Механическая технология волокнистых материалов, Гизлегпром, 1963.
3. Каргин В.А., Слонимский Г.Л. Краткие очерки по физико-химии полимеров. Изд-во «Химия»,1967.
4. Кукин Г.Н., Соловьёв А.Н. Текстильное материаловедение, ч.1, Ростехиздат,1961; ч. 2, изд-во «Лёгкая индустрия»,1964. Иизд-во «Лёгкая индустрия», 1967.
5. Липков И.А. Технология трикотажного производства, Гизлегпром, 1963.
6. Монкриф Р.У. Химические волокна. Ростехиздат,1961.
7. Роговин З.А. Основы химии и технологии химических волокон, т.I и II, изд-во «Химия»,1964.
8. Садов Ф.И. и др. Химическая технология волокнистых материалов. Гизлегпром, 1956.
9. Сурнина Н.Ф., Мартынова А.А. Технология и оборудование ткачества, изд-во «Лёгкая индустрия», 1967.
10. Труевцев Н.И., Труевцев Н.Н. Прядение. Изд-во «Лёгкая индустрия», 1966.
11. Эксплуатационные свойства тканей и современные методы их оценки. Ростехиздат,1960.
12. Кукин Г. Н. и др. Лабораторный практикум по текстильному материаловедению. М.: Легпромбытиздат, 1986.- 344 с.

13. Кукин Г. Н. и др.Текстильное материаловедение. – М. Легпромбытиздат,1992. - 272 с.
14. Иванов С. С. и др. Методы определения свойств хлопка волокна. – М.: Легкая индустрия, 1972. – 290 с.

ХОСИЯТҲО ВА КОРКАРДИ МАҲСУЛОТИ БЕ БОФТ АЗ ПАРТОВҲОИ АШЁИ ХОМИ ПАХТА ВА ПАШМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия. Дар мақола бораи коркарди маҳсулоти бе бофт аз партовҳои ашёи хоми пахта ва пашми Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот дода шудааст. Масолеҳи нобофта газворест, ки аз ресмонҳо ё бевосита аз наххо бе истифода аз равандҳои бофтану кешбофӣ ҳосил мешавад. Асоси истеҳсолоти масолеҳи нобофтаро технологияҳои маҳсулнокияшон баланди механикӣ, физикӣ-кимиёвӣ ва омехта ташкил мекунанд.

Калидвожаҳо: пахта, пашм, нах.

СВОЙСТВА И ПЕРЕРАБОТКА НЕТКАНЫХ ИЗДЕЛИЙ ИЗ ОТХОДОВ ХЛОПКА-СЫРЦА И ШЕРСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация. Нетканый материал представляет собой ткань, изготовленную из веревок или непосредственно из волокон без использования процессов ткачества и вязания. В основе производства нетканых материалов лежат высокоэффективные механические, физико-химические и смешанные технологии. Шерстяные изделия также представляют собой нетканые материалы, которые образуются в результате склеивания и обертывания шерстяных волокон.

Ключевые слова: хлопка, шерсть, волокно.

PROPERTIES AND PROCESSING OF NON-WOVEN PRODUCTS FROM WASTE OF RAW COTTON AND WOOL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Annotation. Non-woven fabric is a fabric that is made of ropes or directly from fibers without the use of weaving and knitting processes. The basis for the production of nonwovens are high-performance mechanical, physicochemical and mixed technologies. Wool products are also non-woven materials, which are formed as a result of gluing and wrapping wool fibers. Structure and chemical properties of cotton fiber Under a microscope, cotton fiber looks like a twisted tube. There is a canal inside it.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ганҷалов Рамазон Маҳмадович - саромӯзгори кафедраи «Технологияи саноати сабук ва дизайн»-и ДТМИК. Тел. 988 02 03 93, E-mail: ramazon-19.93@mail.ru

ТАҲҚИҚ, РУШД ВА ИСТИФОДАИ МАВОДҲОИ ПОЛЕМЕРӢ

Баротов Н.И., Тураев С.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Ҳанӯз файласуфони табиатшиноси дунёи қадим ҳодисаҳои гуногуни табиатро омӯхта, хостаанд, ки дар омӯзиши онҳо тартиботе ҷорӣ намоянд ва тамоми дастовардҳои дунёро ба се шоҳигарӣ: минералҳо, растаниҳо ва ҳайвонот ҷудо кардаанд ва дар ҳар яке онҳо шоҳро муайян кардаанд; дар минералҳо алмосро, дар ҳайвонҳо шерро ва дар растаниҳо дубро. Асри XX, ки давраи инкишафи саноати физика ва химия мебошад, шоҳигарии чорумро пайвастагиҳои химиявӣ, аз ҷумла пайвастагиҳои калонмолекулӣ - маводҳои палимерӣ (аз ибтидои асри XX) ва маводҳои нимноқилӣ (аз

нимаи дуюми асри XX бо пайдо шудани нақшаҳои интегралӣ ва техникаи электронӣ), ишғол намудаанд. Яъне, замони муосир давраи тараққиёти маводҳои полимерӣ ва нимноқилӣ мебошанд, ки ин диққати олимон, таҳқиқотчиён, муҳандисону конструкторонро бештар ҷалб намуда, ҳамчун маводҳои нави саноатӣ тамоми соҳаҳоро фаро гирифтаанд.

Калимаи «полимер» соли 1833 аз тарафи олими швед Берселиус ба илм дохил карда шудааст ва ӯ «полимер» гуфта дилхоҳ пайвастагии химиявии таркиби якхеладоштаро меномид, ки массаҳои молекулавии ҳархела доштаанд. Ба ақидаи ӯ кислотаи сирко $C_2H_4O_2$– полимери формалдегидӣ C_2HO ва этилатсетат $C_4H_8O_2$–полимери окиси этилен C_2H_4O мебошанд, гарчанде ки ин полимерҳо аз ин мономерҳо ҳосил намешаванд. Баъдан истилоҳи полимерро соли 1861 Бутлеров дар корҳои худ асоснок карда, аз ҷиҳати илмӣ мефаҳмонад ва дар оянда шумораи полимерҳои гуногун меафзояд. Маводҳои полимерӣ, ки бештари онҳо дастовардҳои илмҳои муосир мебошанд дар бисёр соҳаҳои хоҷагии халқ ба сифати маводи конструксионӣ дар сохтумони иншоотҳо, техника, тиб, қубуру зарфҳо, асбобу анҷомҳо, ашёҳои рӯзгор ва муҳофизаткунандаи конструксияҳои фулузӣ истифода мешаванд. Полимерҳо барои конструксияҳое истифода мешаванд, ки дигар намуди мавод ин корро иҷро карда наметавонанд. Қимати полимерҳо дар ҳаёти имрӯза баланд буда, талаботи хоҷагии халқ ба ин навъи маводҳо бо суръат дар афзоиш аст [1, 18].

Бинобар татбиқи васеъ ёфтани маводҳои полимерӣ аз саноати физико-химивӣ талаб карда мешавад, намудҳои гуногуни маводҳои полимерӣ коркард шаванд. Ин дар назди илм ва олимонаи соҳаи физика ва химия, ки полимерҳо маҳсули кори онҳо мебошад, талаботи нав ба навро эҷод карда, яке аз масъалаи актуалӣ ҳисобида мешавад.

Аз рӯи баъзе хосиятҳои умумӣ ва тарзи истеҳсолашон полимерҳо ба 4 гурӯҳ тақсим мешаванд.

1. Полимерҳои конструксионӣ, ки дар бисёр ҳолат онҳоро пластмассаҳо меноманд, сахт буда, мустаҳкамии канишашон аз 50÷2000 кг/см^2 ва дарозшавии нисбиашон қариб ба 100% мерасад.

2. Эластомерҳо, ки намояндаи асосии ин гурӯҳи полимерҳо каучук, резина ва полимерҳои ба онҳо монанд дохил мешаванд. Ин маводҳо эластикӣ буда хосияти хуби деформатсияи баргардандагиро доранд.

3. Наххо ва риштаҳо - матоъҳое, ки аз наху риштаҳои палимерӣ ҳосил карда мешаванд. Ин маводҳо мустаҳкам, чандир, суфтагӣ ва зичии хубдошта ба шумор мераванд.

4. Пластикаҳо, лакҳо, рангҳо ва дигар маводҳои муҳофизатӣ ва декоративӣ.

Ин 4 гурӯҳи полимерҳо хосиятҳои хоси конструксионӣ дошта, вазифаҳои муайянро иҷро мекунанд, ки ҳангоми истифода ҳеҷ кадоме аз онҳоро аз якдигар бартарӣ надоранд [2 с. 3].

Аз рӯи технологияи истеҳсолашон ҳама гуна полимерҳо ба се гурӯҳи асосӣ тақсим мешаванд: полимерҳои табиӣ, полимерҳои сунъӣ ва полимерҳои синтетикӣ.

Полимерҳои табиӣ полимерҳое мебошанд, ки бевосита дар табиат дар шакли нах, сахт ва моеъ вуҷуд доранд.

Полимерҳои сунъӣ полимерҳое мебошанд, ки бо роҳи на он қадар модификатсияи химиявӣ аз полимерҳои табиӣ ҳосил карда шудаанд.

Полимерҳои синтетикӣ полимерҳое мебошанд, ки дар озмоишгоҳҳои химиявӣ ё заводҳо бо роҳи реаксияҳои синтезӣ ҳосил шудаанд.

Дар ҳолати умумӣ полимерҳои табиӣ ва сунъӣ имрӯз ҷои худро ба полимерҳои синтетикӣ дода истодаанд. Полимерҳои синтетикӣ, пеш аз ҳама гурӯҳи фенолформалдегидҳо мавқеи махсусро ишғол мекунанд.

Соҳаи истифодаи полимерҳо дар истеҳсолот хеле васеъ буда ҳамчун маводҳои конструксионӣ рӯз то рӯз ҷои дигар маводҳо, аз ҷумла металлҳо,

шиша, масолеҳҳои сохтмонӣ ва дигарҳоро иваз карда истодаанд. Аз ҳамин сабаб дар шароити имрӯза қариб 45-50 фоизи физикон, химикҳо ва физ-химикҳои дунё маҳз полимерҳоро соҳаи таҳқиқоти худ қарор додаанд. Маводҳои полимерии ҳосилнамудаи онҳо, ки намудҳои гуногуни эластомерҳо, полимерҳои нахмонанд, плёнкагӣ, ширешҳо, рангу борҳо, намудҳои васеъи пуркунандаҳо ва дигарҳо буда, дар соҳаҳои мошинсозӣ, киштисозӣ, хоҷагии қишлоқ, саноати химия, тиб ва рӯзгор истифода мегарданд. Ин аст, ки суръати истеҳсоли полимерҳо дар тамоми дунё афзоиши бисёркарата дорад. Агар истеҳсоли солонаи полимерҳо дар соли 1950 ба $3 \cdot 10^6$ т, соли 1960 ба $11 \cdot 10^6$ т, соли 1970 ба $36 \cdot 10^6$ т, соли 1980 то $60 \cdot 10^6$ т расида бошад ин омор дар соли 2000-ум ба $125 \cdot 10^6$ т, расид. Ба тариқи дигар дараҷаи тараққиёт, истеҳсол ва истифодаи полимерҳоро чунин баҳо додаанд: дар соли 1966 ба ҳар сар одами рӯи замин 17,5дм^3 фулуз, 6,7дм^3 пластмас, соли 1983 бошад ба ҳар сар одам 25дм^3 фулуз ва 25дм^3 пластмас, соли 2000 бошад, 41дм^3 фулуз ва 233дм^3 пластмас истеҳсол карда шудааст, ки ин ҳар сол ба ҳисоби миёна 5-6 маротиба зиёд истифодашавии пластмассаҳоро нишон медиҳад [3, 76]. Агар дар солҳои аввал истеҳсоли полимерҳо дар нуқтаҳои гуногуни географии замин ҳархела бошад, солҳои охир ин фарқият хеле кам гардида истодааст. Маводҳое, ки дар асоси пайвастагиҳои калонмолекула ҳосил карда мешаванд, барои муҳити фаъоли онҳоро иҳотакунанда (газҳо, буғҳо, моеъҳо ва ғайра) нуфузпазиранд ва онҳо аз маводҳои фулузӣ ва силикатҳо на танҳо аз рӯи таркиби химиявӣ ва сохтораашон, балки аз рӯи нуфузпазириашон низ фарқ мекунанд. Аз ҳамин сабаб, дар маводҳои полимерӣ гузариши муҳити фаъоли агрессивӣ яке аз равандҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, коршоямии на танҳо худи маводро, балки конструксияи аз он сохташударо низ муайян мекунанд.

Нуфузпазирии муҳити фаъол ба хосиятҳои муҳофизавии полимере, ки дар рӯи масолеҳи фулузӣ рӯкаш карда шудааст, таъсири калон расонида,

вайроншавӣ (деструксия)-и кимиёвии полимерро танзим мекунад, ба хосиятҳои он (механикӣ, диэлектрикӣ, теплофизикӣ ва ғайра) таъсири манфӣ мерасонад.

Муҳитҳои агрессивӣ дар ҳолатҳои газӣ (O_2, NH_3, SO_2, NO_2) ва моеъ (об, равған, спирт, маҳлулҳои обии ишқорҳо, намакҳо, кислотаҳо ва ғ.) буда метавонанд.

Муҳитҳои агрессивиро аз рӯи хислати бо маводҳои полимерӣ таъсири мутақобила доштанашон ба ду гурӯҳ тақсим кардаанд: муҳити фаъоли физикӣ ва муҳити фаъоли кимиёвӣ.

Дар муҳитҳои фаъоли физикӣ тағйирёбии хосиятҳои мавод баргарданда аст. Ин чунин маъно дорад, ки агар, масалан, мустаҳкамии пардаи полимерӣ, ки пешакӣ дар об нигоҳ дошта, нисбат ба мустаҳкамии дар ҳолати хушкӣ доштааш кам шавад, он гоҳ баъди хушконидани полимер мустаҳкамии он тағйир намеёбад. Аммо дар муҳити фаъоли кимиёвӣ дар байни молекулаҳои полимер ва муҳити фаъол таъсири мутақобилаи кимиёвӣ ба амал омада, боиси тағйирёбии таркиби кимиёвӣ ва сохтори он мегардад. Дар натиҷа қобилияти коршоямии масолеҳи полимерӣ ба куллӣ тағйир меёбад. Бояд қайд кард, ки ба ду гурӯҳ тақсим карда шудани муҳити агресивӣ шартӣ аст, зеро ин тақсимот аз табиати кимиёвии муҳит сохт ва стуктураи полимер, инчунин аз қобилияти ба реаксия дохилшавии полимер вобастагии калон дорад. Масалан, барои полиэтилен (ПЭ) об муҳити фаъоли физикӣ, вале барои полиамид (ПА)-муҳити фаъоли кимиёвӣ ҳисоб меёбад, зеро дар байни молекулаҳои об ва гурӯҳҳои амидӣ ҳамеша таъсири мутақобилаи кимиёвӣ вуҷуд дорад. Кислотаи хлорид (HCℓ) барои ПЭ муҳити фаъоли физикӣ, вале барои ПЭ, ки дар дохилаш пуркунандаи калсит ($CaCo_3$) дорад, муҳити фаъоли кимиёвӣ ҳисоб меёбад. Зеро ҳангоми бо HCℓ ҳамшафат шудани полиэтилени аз калсит пуркардашуда дар байни молекулаҳои кислота ва пуркунанда реаксияи кимиёвӣ ба амал омада, калситро аз таркиби полимер

шуста мебарорад. Дар натиҷа маводи масомадор ҳосил шуда, хосиятҳои физикию кимиёвии он нисбат ба пештара ба куллӣ тағйир меёбад. Кислотаи нитрат (HNO_3) барои ПЭ муҳити фаъоли кимиёвӣ ва барои тефлон (фторопласт)-муҳити фаъоли физикӣ ҳисоб меёбад. Муҳитҳое низ вуҷуд доранд, ки барои полимери додашуда ҳам муҳити фаъоли физикӣ ва ҳам муҳити фаъоли кимиёвӣ буда метавонанд. Ба ин гурӯҳ кислотаҳои узвӣ мисол шуда метавонанд. Ишқорҳои калий (KOH) ва натрий (NaOH) барои як қатор пластмассаҳо (ПЭ, полипропилен (ПП), тефлон ва ғайра) муҳити фаъоли физикианд, вале барои қатрон (зифт)-ҳои эпоксидӣ, полиэфирӣ ва пуркунандаҳои онҳо (шишамайдаҳо, наххои гуногуни синтетикӣ ва ғ.) муҳити фаъоли кимиёвӣ ҳисоб меёбанд [4 с. 78].

Хулоса сабабҳои бо суръати калон истифода шудани полимерҳо он аст, ки ин маводҳо хусусияти унверсиалӣ дошта, дар ҳароратҳои баланд ва сард тобовар буда, хосиятҳои электроизолятсионӣ ва электрикгузаронӣ низ доранд. Ҳатто солҳои охир таҳқиқотҳои назариявӣ дар полимерҳо натиҷаҳои ба вуҷуд овардани ҳодисаи фавқулноқилиро дода истодааст [5].

Барои он, ки масолеҳи полимерӣ ҳангоми бо муҳити фаъолони агрессивӣ ҳамшафат шуданаш қобилияти коршоямии худро нигоҳ дошта тавонад, мекӯшанд, ки структураи масолеҳи ҳосилкардашуда ҳар чӣ камтар масомадор бошад. Ин кор ҳангоми синтез ва ё коркарди технологии масолеҳ ба ҷо оварда мешавад. Агар структураи масолеҳи полимерӣ аз массаҳо эмин бошад ва ё ақалан ҳар чӣ камтар масомадор бошад, ин имконият медиҳад, ки сели фазагии газ ва ё моеъ ба воситаи масомаҳои дутарафа аз байн бардошта шуда, микромасомаҳои маҳкаму кушод ва капиллярҳо гузариши муҳит ба минимум расонида шавад.

Омӯхтани равандҳои гузариши муҳити агрессивӣ дар маводи полимерӣ, ки ҳангоми истифодабарии он руй медиҳанд, ҳалли масъалаҳои зеринро талаб мекунад:

-ошкор намудани ҷузъияти раванди гузариш аз омӯхтани кинетикаи он;

-муайян намудани бузургиҳое, ки ин равандро тавсиф медиҳанд;

-муқаррар намудани вобастагии миқдории байни бузургиҳои раванд ва структураи маводи полимерӣ [6 с.42].

Ҳалли масъалаҳои номбурда хеле душвор ва меҳнатталаб аст, зеро структураи полимер сохти мураккаб дошта, дар он гузариши муҳити фаъол бисёрмарҳала мебошад. Дар айни ҳол ҳалли масъалаҳои номбурда имконият медиҳад, ки дар бораи доштнокии масолеҳи полимерӣ дар муҳити агрессивӣ натиҷаҳои миқдори ба даст оварда шаванд ва табиати муҳитеро, ки дар он масолеҳи полимерӣ истифода мешавад, дониста, таркиби муносиб ва технологияи сохтани масолеҳи полимерӣ пешгӯӣ карда шавад.

Адабиёт:

1. Скотт Дж. Р.; Физические испытания каучука и резины. Пер. с англ., под ред. М.М.; Резниковского, М: Химия, 1986.
2. Тагер А.А.; Физикохимия полимеров. М,: Химия,Ю.: 1978.
3. Гуль В.Е.; Структураи прочност полимеров.М.:Химия 1971.
4. Бартенов Г.М.; Прочность и механизм разрушения полимеров. М,: Химия 1984.
5. Электрические свойства полимеров. Под ред. Б.И. Сажина. Л.: Химия, 1986.
6. Малкин А.Я. Аскадский А.А., Ковурига В,В.; Методи измерения маханических свойств полимеров. М.: Химия, 1978.

ТАҲҚИҚ, РУШД ВА ИСТИФОДАИ МАВОДҲОИ ПОЛЕМЕРӢ

Аннотатсия. Дар мақола масъалаи рушд, истеҳсол ва истифодаи маводҳои полимерӣ дида баромада шуда ҳамзамон оид ба моҳияти амалии

ин маводҳо сухан меравад. Маълумотҳои умумии оморӣ оид ба истеҳсоли палимерҳо дар сар то сари олам нишон дода шудааст. Инчунин оид ба оилаи палимерҳо вобаста аз хосиятҳои физико-химиявиашон маълумотҳо оварда шуда хосиятҳои асосии фарқкунандагии онҳо нишон дода шудааст. Оид ба таъсири муҳити агрессивӣ ба маводҳои полимерӣ сухан рафта, ин таъсирот бо мисолҳои мушахас фаҳмонида шудааст.

Калидвожаҳо: калонмолекула, полимер, пуркунанда, саноат, агресивӣ, синтетикӣ, эпоксидӣ, полиэфирӣ, универсиалӣ, электроизолятсионӣ, электрикгузаронӣ, фавқулноқилӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ, РАЗРАБОТКА И ПРИМЕНЕНИЕ ПОЛИМЕРНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Аннотация. В статье рассматриваются разработка, производство и использование полимерных материалов, а также практическое значение этих материалов. Общая статистика производства полимеров приведена по всему миру. Также приведены сведения о семействе полимеров в зависимости от их физико-химических свойств и показаны основные отличительные признаки. Влияние агрессивной среды на полимерные материалы иллюстрируется конкретными примерами.

Ключевые слова: крупномолекулярный, полимер, наполнитель, промышленный, агрессивный, синтетический, эпоксидный, полиэфирный, электроизоляция, электропроводность, универсальный, сверхпроводящий.

RESEARCH, DEVELOPMENT AND USE OF POLEMERIC MATERIALS

Annotation. The article discusses the development, production and use of polymeric materials, as well as the practical significance of these materials.

General statistics of polymer production are given worldwide. Information about the family of polymers is also given depending on their physicochemical properties and the main distinguishing features are shown. The effect of an aggressive environment on polymeric materials is illustrated by specific examples.

Keywords: macromolecular, polymer, filler, industrial, aggressive, synthetic, epoxy, polyester, electrical insulation, electrical conductivity, universal, superconducting.

ВЛИЯНИЕ СТИМУЛЯТОРОВ РОСТА НА ПРОЦЕСС ВСХОЖЕСТИ СЕМЯН СОРТОВ ТЫКВЫ В УСЛОВИЯХ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА

Зухуров Ш.С. Чолова С.

Институт технологий и инновационного менеджмента в г.Куляб.

Обеспечение населения Республики продуктами питания и другими сельскохозяйственными продуктами, а также полное удовлетворение потребности производства в сырье является одним из актуальных вопросов стоящей перед аграрной наукой Республики Таджикистан.

Среди овощных и бахчевых культур выращиваемые на территории Республики Таджикистан особое место занимает тыква. Плоды и семена тыквы имеют важное народно-хозяйственное значение как пищевые продукты, обеспечивающие диетическое и лечебно-профилактическое питание, снабжают население в зимнее время витаминами, а также являются сырьем для консервной промышленности, кулинарии и фармакологии (изготовление лекарственных препаратов).

В настоящее время тыкву возделывают как кормовое, пищевое и техническое растение, а также она является сырьём для консервной,

кондитерской и витаминной промышленности. Кроме того, плоды тыквы используют в качестве корма для сельскохозяйственных животных как свежими, так и в виде силоса, отличающегося высоким качеством, приятным запахом и охотно поедаемого всеми видами животных. При скармливании плодов животным повышается их продуктивность, предупреждается авитаминоз, в рационе сокращается расход зерна. Особую питательную и кормовую ценность представляют семена тыквы, содержащие 48-55 % жира. Масло, получаемое из них, богато витаминами, белковыми веществами, а также сантохином, имеющим большое лекарственное значение.

По содержанию углеводов, витаминов и минеральных солей она превосходит многие овощи и фрукты и является ценным сырьем для консервной промышленности. Плоды тыквы являются сочными и хорошо перевариваемый продуктом, богатый витаминами, и другими биологически активными соединениями. В тыкве содержатся витамины С, B_1, B_2, B_6, Е, каротин. Плоды тыквы также содержат соли калия, кальция, фосфора, железа, меди, цинка и другие элементы. Ее плоды содержат мало органических кислот и клетчатки, много пектина и солей калия, которые поддерживают щелочную реакцию крови, снижают кислотность желудочного сока и активизируют жизненные процессы. В этой связи возрастает потребность в обеспечение население и промышленности в сырье тыквы. Это требует увеличения посевных площадей и наращивания урожайности наиболее перспективных видов и сортов тыквы.

В последние десятилетия в сельскохозяйственной практике при решении проблемы повышение продуктивности растений внедряются современные, экологически безопасные стимуляторы-регуляторы роста природного, химического и биологического происхождения, которые обладают ростстимулирующей активностью.

Успешное решение этой проблемы возможна лишь путем реализации комплекса научно-исследовательских задач, связанных с налаживанием агротехнологических приемов выращивание в зависимости от видовых и сортовых особенностей растений и экологических условиях места выращивание.

Биоклиматические условия Кулябского региона Республики Таджикистан благоприятны для возделывания тыквы. Здесь имеются в достаточном количестве земельные ресурсы, продолжительный вегетационный период, обилие солнечной энергии, возможность применения и орошаемого бахчеводства. Биологические особенности тыквы позволяют в условиях юго-западной части Таджикистана сформировывать высокие урожаи плодов даже при засушливых условиях вегетации.

Однако, в связи со многими причинами площади посевов этой культуры не увеличиваются, а где-то, зачастую, и уменьшаются. Для Хатлонской области даже многие сельскохозяйственные работники не рекомендуют выращивание, объясняя это тем, что природно-климатические условия местности препятствуют эффективному выращивания тыквы. В Кулябском регионе с, её урожайность занимает не такое уж достойное место, которое бы отвечало её богатым потенциальным возможностям.

В связи с этим проблема подбора наиболее перспективных для региона сортов крупноплодной, мускатной и твердокорые тыквы, разработка и освоение комплекса агротехнических, экономически выгодных и экологически безвредных приемов их возделывания, которые могут способствовать значительному повышению ее продуктивности в условиях южных регионов РТ относятся к категории актуальных проблем сельского хозяйства РТ успешное решение

которой может принести большую экономические выгоду региону и республике в целом.

В целях стимуляции развития и повышение урожайности и усиления дальнейшего их роста и развития растений, в последние годы широкое распространение получила предпосадочная обработка семян различными стимуляторами роста.

К этим веществам относятся такие химические соединения, которые в небольших количествах способны вызвать заметное повышение интенсивности биохимических процессов в растениях, в частности, окислительно-восстановительных процессов, увеличение гидролиза сахаров, повышение активности некоторых ферментов и вследствие этого, более быстрого его прорастание (Рункова,1965; Якушина, 1980; Якушина и др.,1963).

По мнению многих учёных предпосевная обработка семян различными физическими воздействиями может стимулировать их жизнедеятельность, что в конечном итоге существенно отражается на получении более высоких и устойчивых урожаев сельскохозяйственных культур.

Разработка более приемлемых и эффективных приемов повышение всхожести и конечной продуктивности тыквы, которое приводит к стимулированию ростовых процессов и повышению урожайности при минимальном увеличении себестоимости, может представлять большое народнохозяйственное значение.

В настоящее время хорошо известны более ста видов стимуляторов роста, которые благодаря высокой биологической активности, и уникальными свойствами для аграриев стали незаменимыми помощниками в выращивании различных видов сельскохозяйственных культур.

С помощи ростостимулирующих веществ можно даже противостоять различным нежелательным природным факторам, которые способствуют снижению уровня урожайности. В частности, таким негативными воздействиям, как засуха, заморозки, дефицит природного тепла и света.

Из литературных источников известно, что перед посадочной обработкой семян перед посевом, а именно замачивание их в воде, а также различных синтетических препаратов, позволяет добиваться ускорения всходов, что создаёт благоприятные условия для дальнейшего развития, а, следовательно, и повышения урожайности тыквы. Однако эффективности воздействие химических препаратов в зависимости от видовых и сортовых особенности растений, природно-экологической условии местности а также множество внутренних и внешних факторов могут сильно отличаться. Поэтому в каждом конкретном случае требуется индивидуальный подход, основанной на тщательно проработанной научно исследовательской работы.

Проблема эффективного использования ростстимулирующих веществ на жизнедеятельность растений является важнейшим направлением современной сельскохозяйственного производства. Интерес к препаратом подобного характера связана как с теоретической значимостью проблемы, так и с возможностью практического использования результатов в производственных практиках.

В производстве сельскохозяйственных продукций важная роль принадлежит стимуляторам роста, так как в них заложены важнейшие компоненты производстве продукции земледелие и растениеводства, поскольку в них содержатся органические соединения, которые в небольших количествах влияют на обмен веществ растений.

Целью исследования является изучение влияния стимуляторов роста на всхожесть и энергию прорастания семян сортов тыквы в условиях Кулябского региона.

Исходя из поставленной цели, решались следующие задачи:

1) сбор семян и изучение посевных качеств семян сортов тыквы интродуцированной на территорию Кулябского региона;

2) выявление влияния предпосевной обработки семян стимуляторами роста на их грунтовую всхожесть;

В качестве объектов исследования были взяты *мускатные сорта: Ленинабадский прихвать и Грушевидная, а также крупноплодную тыкву: сорта Ироди*, которые согласно наших многолетний исследованиям оказались наиболее приспособленными и эффективными для перспективного выращивание в условиях Кулябского региона.

В целях подготовки семян к посеву применяют различные способы пред- посадочной обработки. В частности, механической (шлифовка, калибровка, сортировка); термической и гидротермической (обогрева на солнце за семьдесят дней до посева; прогревания в термостате при температуре 35 ... 40 ° С в течение трех-пяти дней или 60 °С - в течение 4 ч; 4-5-суточное закаливание переменными температурами; ожога горячей водой (60 ... 80 °С) на решетах в течение 3-4 мин.); химической (путем замачивания на 18-24 ч в растворах перманганата калия, сульфата цинка, борной кислоты при концентрации раствора - 0,01-0,05%) и других видов обработки.

Однако, наиболее действенным способом на практике все же остается предпосевной обработки различных видов ростостимулирующими веществами или стимуляторы роста. По своей биохимической природы, стимуляторами роста, это вещества как природного или же синтетического характера, которые оказывают

стимулирующее воздействие на процессы роста и развития растений (Мухин, 1985; Муромцев Г.С. и др. 1987; Шевелуха В.С., 1997).

Стимуляторы роста оказывают широкое воздействие на различные этапы развития растений, начиная от прорастания семян и до формирования урожайности и даже на процессы покоя семян. Ростостимулирующие вещества способствуют повышению продуктивность растений, устойчивость растений к воздействию неблагоприятных факторов внешней среды, к вредными организмами, в частности вредителей и болезни, могут оказать также непосредственное влияние на период созревание плодов.

Применение различного рода стимуляторов роста и в то же время создание и испытание новых препаратов, обладающие ростостимулирующей активности активно ведется во всех странах мира и в том числе у нас в Республике Таджикистан.

Следует отметить, что в настоящее время в Республики Таджикистан, как и во всем мире технологии выращивания семян большинства сельскохозяйственных культур основаны на широком использовании средств химизации (около 2000 различных видов), ставшая по сути врагом номер один для земель сельскохозяйственного назначения. Химизация сельскохозяйствен-ного производства подразумевает научно обоснованная система мероприятий направленных на увеличению или восполнению естественного плодородия земель путем применения химических удобрений, а также по борьбе с вредителями и болезнями с помощью пестицидов. Эти препараты используются для уничтожения нежелательных растений и животных или контроля за ними. В большинстве своем эти препараты являются высокотоксичными и имеют двойное действие: непосредственно убивают живой организм и в то же время уничтожают источник пищи для другого.

Побочными негативными последствиями химизации сельскохозяйственных земель являются загрязнение окружающей среды, причинение вреда здоровью человека, растительности и животному миру. Обладая биологической активностью, химические препараты приводят к гибели не только вредных, но и полезных организмов. Исходя из сказанного, особую актуальность приобретают исследования, направленные на изучение влияния ростостимулирующих веществ на рост, развитие растений, семенной продуктивности и качество семян перспективных сортов тыквы Кулябского региона Республики Таджикистан.

Наши многолетние исследование показали, что для Кулябского региона наиболее перспективными оказались сорта: *Ленинабадский прихват; Грушевидная и крупноплодную тыкву*. Именно эти сорта явились объектом нашего исследование.

Как известно, процесс подготовка семян тыквы к посеву состоит из несколько последовательных этапов: сортирование, дезинфекцию, приемы, направленные на повышение энергии прорастания, полевой всхожести, устойчивости против неблагоприятных условий.

При проведение настоящего исследование мы попытались с помощью внешних воздействий стимулировать процесс всхожести семян исследуемых сортов тыквы. В качестве ростстимулирующего вещества было использовано: хлоргексидин, борная кислоту и сок рябины, так как из анализа литературных источников известно, что эти препараты являются весьма эффективным средством для повышение всхожести и дальнейщего развития большинство сортов тыквы.

По физиологическому действию на растения эти ростостимулирующие препараты отнесены к классу регуляторов роста. Они способствуют не только повышению всхожести семян, но и

дальнейщему развитию растений: рост, цветение, корнеобразование, и даже процессы синтеза хлорофилла, а также оказывают защитное действие против фитопатогенов различной природы, устойчивость к грибковым и инфекционным заболеваниям, засухе, холоду и ожогам. Для проведение исследование необходимо было подобрать здоровые и качественные семена. Для этого вначале проводилось сортирование наиболее крупный и перспективный образцов тыквы, который способствует получению выровненного посевного материала. Учитывая то обстоятельство, что тыква очень теплолюбивое растение, при этом при правильном уходе и выборе рассады, он может давать обильные урожаи. В этой связи при подборе семян для дальнейшей посадки учитывались следующие плюсовые показатели. К их числу относятся: внешние показатели и хозяйственные качества растений: урожайность, скороспелость, сроки хранения и устойчивость к неблагоприятным условиям. В случае, когда сделано ориентир на вкусовые качества, в таком случае, учитывалось также: консистенцию мякоти, размер семенного гнезда, сладость и наличие оболочки у семян. Далее, проводился подбор семян для испытание.

Для посева и выращивания отбиралось крупные и самые качественные семена. Эту работу мы проводили путем общепринятого метода, т.е. путем засыпке семян в воде, а затем спустя 5-7 мин потонувшие семена отбирали, промывали и просушивали. Из них выделили полные, вполне созревшие семена из трех выделенных сортов тыквы. Далее в целях борьбы с патогенной микрофлорой прогревали их в сушильных шкафах (при температуре 40-50°С) в течение 4-5 часов, при этом периодически помешивали их (Белик и др., 1984; Мухин, 1985).

Предпосевная обработка семян заключалась в замачивание семян в растворах стимуляторов роста. Продолжительность обработки семян

в растворе стимулятора роста составляло 24 часа. Контрольные семена высеивали без предварительной обработки в сухом виде (без намачивания), и замачиванием в той же продолжительности в обычной водопроводной воды.

Для достоверности опыта каждый вариант исследовалосься в четырёх повторностях, в каждый из которой взято по 50 шт. семян. Общее количество семян в каждом варианте составляло по 200 шт. Утром следующего дня после обработки высевали семена в сосуды, согласно технологии, предложенной. При определение всхожесть семян использовали ГОСТ № 12038-84.

Материалы исследований подвергали статистической обработке в прикладной программе Excel «СТАТИСТИКА». Точность исследований находилась в пределах 1,4-5,7 %. Полученные данные сравнивали по вариантам предпосевной обработки семян и выявляли наиболее эффективные регуляторы для стимуляции процесса всхожести семян сортов тыквы.

Наблюдение за всхожестю семян проводили ежедневно до окончательного всхода (табл. 1), а в течении недели, после появления первых всходов отмечен процесс ежедневного появления всходов (табл. 2, 3 и 4).

Вариант опыта	Ко личес-тво семян, шт	Всхожести семян сорта тыквы, %		
		«Крупно-плодный»	*"Груше-видная"*	*"Ленинабадс кий прихвать"*
Хлоргексидин	200	91,5	93,5	93,0
Борная кислота	200	67,0	69,0	71,0
Сок рябины	200	82,0	87,0	87,0

Контроль: сухие семена	200	13,0	28,0	28,0
намоченные семена	200	46,0	67,0	66,0
$НСР_{05}$	–	1,6	1,1	1,8

Таблица 1. Влияние раствор регуляторов роста на всхожесть семян сортов тыквы в условиях Кулябского региона

Анализ результатов проведенного исследование (табл.1), показывают, что используемые стимуляторы роста для исследуемых сортов тыквы в условиях Кулябского региона оказывают весьма эффективное влияние. При их обработке в значительной степени увеличиваются скорость прорастания и общий процент всхожести семян тыквы.

Наилучшие показатели всхожести были отмечены у семян, обработанных раствором *хлоргексидином,* который способствовал повышению всхожести семян 91,5 (у сорта «Крупноплодный») до 93,0 (у сорта "Ленинабадский прихвать") и 93,5 % (у сорт "Грушевидная"). Эти показатели значительно выше, чем у контрольных вариантов. Например у «Крупноплодный» сорт на 78,5% (без намачивание) и 45,5 % (намоченный); у сорта тыквы "Грушевидная" на 65 % (без намачивание) и 27 % (намоченный); а у сорта "Ленинабадский прихват" разница этих показателей между вариантом и опытом составляло 65 % (без намачивание) до 27 % у контрольного варианта с намоченными семенами.

По своей биологической свойстве Хлоргексидин обладает выраженным бактерицидным действием по отношению к грамположительным и грамотрицательным бактериям, простейшим, вирусам, грибам (Безрученок и др., 2017), что весьма важно при

выращивании тыквы, особенно когда речь идет о промышленных масштабах.

В работе в качестве стимулятора роста использовано также *сок рябины.* Он тоже богат различными группами биологически активными веществами. Сок рябины содержит в своем составе, такие вещества как криптоксантин, различные сахара: глюкоза, фруктоза, сахароза, сорбоза, кислоты: яблочная, фолиевая, винная и лимонная; цианинхлорид, незначительное количество дубильных веществ, эфирное масло, антибактериальные вещества, следы синильной кислоты, микроэлементы марганец, железо, алюминий которые наряду с стимулирующим влиянием, оказывают полезнотворную влияние на будущий урожай тыквы.

Как показали результаты исследования, под воздействием раствора *сок рябины* всхожесть семян увеличивалось до 82,0 % (у сорта «*Крупноплодный»)* и до 87,0% (у сорта тыквы "*Грушевидная"* и "*Ленинабадский прихвать").* Эти показатели у сорта «*Крупноплодного* на 69 % (без намачивание) до 36 % выше, чем у контрольного варианта с намоченными семенами. У сорта "*Грушевидная"* на 59 % (без намачивание) до 20 % выше, чем у контрольного варианта с намоченными семенами. Что касается сорта "Ленинабадский прихвать", у них эти показатели на 59 % (без намачивание) до 21 % выше, чем у контрольного варианта с намоченными семенами.

В качестве ростстимулирующего вещества в нашем опыте также был использован раствор *Борной кислоты.* По своей природе, борная кислота, это бесцветная жидкость, которая также обладает стимулирующим влиянием на проращивания семян, её всхожесть, а также урожайность растений и её устойчивости к неблагоприятным условиям (Безрученок и др., 2017).

Анализ результатов исследование показали, что в нашем опыте предпосевной обработке семян тыквы раствором *Борной кислоты* несмотря на свои положительные воздействие, по сравнению два предыдущие стимуляторы роста, оказалось менее результативным.

При обработке семян этим раствором их всхожести увеличилось до 67,0% (у сорта «Крупноплодный»), 69,0% (у сорт тыквы "*Грушевидная"*) и 71 % (у сорт "Ленинабадский прихват"). Эти показатели у сорта «Крупноплодного на 54 % (без намачивание) до 21 % выше, чем у контрольного варианта с намоченные семена. У сорта "Грушевидная" соответственно на 41 % и 2 % выше, чем у контрольного варианта с намоченные семена. У сорта "Ленинабадский прихват" показатели всхожести семян на 43% (без намачивание) до 5 % выше, чем у контрольного варианта с намоченные семена.

Наши наблюдение за ходом прорастания семян, проводимой в течении недели, после появления первых всходов за каждым испытуемый сортом показали следующие результаты (табл. 2, 3 и 4).

Как выяснилось у семян исследуемых сортов тыквы под влиянием стимуляторов роста наибольшая интенсивность прорастание роста наблюдалась с 3 по 6 день после посева. Однако у необработанных семян (сухих и намоченные в обычной воде) интенсивный рост прорастание семян наблюдается в 5-8 день от посева.

Вариант опыта	Всхожесть, на день от посева, %						
	3	4	5	6	7	8	9
Хлоргексидин	9	48	71	82	86	88	92
Борная кислота	2	12	22	58	66	70	75
Сок рябины	5	11	13	34	40	59	78
Контроль:	1	4	8	11	15	25	25

сухие семена							
намоченные семена	3	6	17	31	35	59	63

Таблица 2. Всхожесть семян тыквы сорт "Ленинабадский прихвать"

Анализируя полученные результаты, можно заключить, что благодаря мощному стимулирующему гормону это вещество повышает всхожесть семян и интенсивность их роста.

Вариант опыта	Всхожесть, на день от посева, %						
	3	4	5	6	7	8	9
Хлоргексидин	6	44	68	80	84	86	88
Борная кислота	2	12	32	54	60	64	68
Сок рябины	5	15	36	50	59	64	74
Контроль: сухие семена	0	1	3	7	8	10	13
намоченные семена	3	7	20	21	38	43	46

Таблица 3. Всхожесть семян тыквы сорт «Крупноплодный»

Вариант опыта	Всхожесть, на день от посева, %						
	3	4	5	6	7	8	9
Хлоргексидин	12	44	58	70	79	86	91
Борная кислота	2	23	43	64	71	75	78
Сок рябины	6	14	26	58	63	74	84

Контроль: сухие семена	0	3	9	15	19	24	28
намоченные семена	2	7	21	28	42	63	67

Таблица 4. Всхожесть семян тыквы сорт "Грушевидная"

Анализируя результаты проведенного исследование, можно отметит, что используемые стимуляторы роста в целом оказывают положительное влияние на всхожести семян, используемых нами тыкв. Однако, по результативности, наиболее эффективными можно считать Хлоргексидин, который мы рекомендуем, для применение в качестве стимулятора всхожести семян сортов тыквы: «Крупноплодный», "Грушевидная" и "Ленинабадский прихват".

Проведенные предпосевная обработка семян сортов тыквы стимуляторами роста активизируют процесс прорастание семян и свидетельствуют о возможности сокращения сроков выращивания за счет применения стимуляторов роста. Наиболее эффективное стимулирующее влияние на прорастание семян тыквы оказывало раствор стимулятора Хлоргексидин. Выявленные нами высокие стимулирующие воздействие Хлоргексидин на посевные качества семян тыквы сортов: Ленинабадский прихвать; Грушевидная и крупноплодную тыкву в условиях Кулябского региона указывают на возможность ее дальнейшего использование в деле по промышленному разведения сортов тыквы в условиях Кулябского региона.

Литература:

1. Аутко А.А. Технологии возделывания овощных культур/А. А. Аутко. – М.: Красико Принт, 2001. – 272 с.
2. Безрученок Н.Н., Михайлова О.И. Влияние стимуляторов роста на всхожесть и качество рассады семян тыквы // Наука вчера,

сегодня, завтра: сб. ст. по матер. XLIII междунар. науч.-практ. конф. № 2(36). – Новосибирск: СибАК, 2017. – С. 20-25.

3. Белик В.Ф., Кротова О.А. Качество семян. Способы предпосевной обработки // Овощеводство открытого грунта. - М., 1984, с. 107-115.
4. Бугаева Н.С. Поговорим о тыквенных //Химизация сельского хозяйства. -1991.-№5.-С. 77-79.
5. Дрыгина И.М., Поздняков В.С. Содержание Сахаров в плодах тыквы в зависимости от густоты и способа посева //Сб. научн. работ Саратовского СХИ.Вып. 98, 1977.-С. 110-113.

ТАЪСИРИ ТАНЗИМГИРАНДАГОНИ РУШД БА ҶАРАЁНИ САБЗИШИ ТУХМИҲОИ КАДУ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҚАИ КӮЛОБ

Аннотатсия. Дар мақола натиҷаҳои тадқиқот оид ба сифатҳои кишт бобии тухмии кадуҳои навъҳои Ленинободӣ, нокшакл ва калонмеваи навъи иродӣ ва таҳлили таъсири танзимгирандагони рушд ба сабзиши тухмии маълумот оварда шудааст. Таҷриба дар шароити минтақаи Кӯлоб гузаронида шуд. Нишон дода шудааст, ки танзимгирандагони рушд (Хлоргексидин, Кислотаи бор ва шарбати ғубайро) умуман ба сабзиши тухмии кадуҳои истифодашуда таъсири мусбӣ мерасонад. Муайян карда шуд, ки маводи аз ҳама самарабахш Хлоргексидин буда барои истифода басифати таҷриба танзимгирандагони рушд тухми навъҳои каду тавсия карда мешавад.

Калидвожаҳо: тухмиҳо, ниҳолҳо, зироатҳо, танзимгирандагони рушд.

ВЛИЯНИЕ СТИМУЛЯТОРОВ РОСТА НА ПРОЦЕСС ВСХОЖЕСТИ СЕМЯН СОРТОВ ТЫКВЫ В УСЛОВИЯХ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА

Аннотация. В работе представлены результаты исследования по посевные качества сортов семян тыквы: *Ленинабадский прихват; Грушевидная и крупноплодная тыква сорта Ироди* и анализ влияния стимуляторов роста на всхожести их семян. Работы проведены в условиях Кулябского региона. Показано, что используемые стимуляторы роста (*Хлоргексидин, Борная кислота* и *Сок рябины*) в целом оказывают положительное влияние на всхожесть семян, используемых нами тыквение. Выявлено, что наиболее результативными оказался препарат Хлоргексидин, который рекомендуется для применение в качестве стимулятора всхожести семян сортов тыквы.

Ключевые слова: семена, сеянцы, посевы, стимуляторы, регуляторы роста.

INFLUENCE OF GROWTH STIMULANTS ON THE PROCESS OF SEED GENERATION OF PUMPKIN VARIETIES UNDER THE CONDITIONS OF THE KULYAB REGION

Annotation. The paper presents the results of a study on the sowing qualities of pumpkin seed varieties: Leninabad of tack; Pear-shaped and large-fruited pumpkin: the sort of Herodi varieties and analysis of the effect of growth stimulants on the germination of their seeds. The works were carried out in the conditions of the Kulyab region. It has been shown that growth promoters used(Chlorhexidine, Boric acid and Rowan Juice) generally have a positive effect on the germination of seeds used by

pumpkin. It was revealed that Chlorhexidine, which is recommended for use as a stimulator of seed germination of pumpkin varieties, turned out to be the most effective.

Keywords: seeds, seedlings, crops, stimulants, growth regulators.

Сведения об авторе:

Зухуров Шомуддин Саидасрорович - старший преподаватель кафедры Технологии пищевых продукты Институт технологий и инновационного менеджмента в город Куляб Республики Таджикистана.Телефон (+992) 918130112 E-mail: shomudin8787@mail.ru

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПРОИЗВОДСТВЕ ТВОРОГА

Максимов И. В., Умматов А. А.

Воронежский государственный аграрный университет имени императора Петра I , Россия

Пищевая промышленность является одним из основных производственных секторов экономики. По большей части этот сектор представляет собой отрасль с очень большими объемами и относительно низкой маржинальностью. Поиск новых способов получения даже незначительного повышения эффективности может иметь решающее значение для объекта пищевой промышленности. Поэтому крупнейшие компании пищевой промышленности обращаются к технологиям искусственного интеллекта, для максимизации прибыли.

Есть пять основных направлений применения искусственного интеллекта в пищевой промышленности:

- улучшенная сортировка и калибровка продукции;
- соответствие требованиям безопасности пищевых продуктов;

- улучшенная очистка;
- создание новых продуктов;
- помощь в принятии решений.

Переработка пищевых продуктов часто включает сортировку большого количества сырья и тщательный осмотр конечного продукта. Часто требуется постоянное обслуживание оборудования, складских и рабочих помещений в очень специфических условиях.

Для производителей продуктов питания искусственный интеллект используется для улучшения как их производственного процесса, так и их продуктов. На самом деле в пищевой промышленности преобладают проблемы с большими данными. Для задач в желании удовлетворить потребителей, сортировке ингредиентов и разработке рецептов – искусственный интеллект может стать жизнеспособной альтернативой (или дополнением) человеческому опыту.

В течение долгого времени только люди были способны делать эти очень сложные оценки с разумной скоростью, но некоторые из них могут измениться. Автоматические системы теперь могут за считанные секунды собрать сотни фрагментов данных об одном фрукте и быстро оценить их. Система может собирать и обрабатывать все эти данные из сотен отдельных ингредиентов, когда они быстро перемещаются по конвейерной ленте. Эти системы могут значительно снизить трудозатраты и уменьшить количество отходов.

Следует ожидать, что искусственный интеллект очень быстро будет все больше использоваться предприятиями по переработке пищевых продуктов для улучшения сортировки сырья, повышения эффективности и повышения безопасности. Крупные компании используют искусственный интеллект на этих мощностях и планируют расширить использование искусственного интеллекта на основе достигнутых результатов.

Рассмотрим данную тему более подробно на примере творога. Творог относится к древнейшим молочным продуктам. Можно предполагать, что человек начал употреблять его в пищу значительно раньше, чем сыр и масло. Это предположение вполне обоснованно, т.к. в результате жизнедеятельности молочнокислых бактерий, всегда находящихся в молоке, возможно самопроизвольное скисание молока. При этом образуется сгусток, который уплотняется в результате естественного синерезиса. Одним из первых продуктов, которые древние считали творогом, был продукт «Гиппака» - сгусток из кобыльего молока. Не менее естественным является предположение, что в глубокой древности человек также случайно узнал и о сычужном сквашивании, используя в качестве тары для молока желудки убитых животных.

В трудах древних авторов указывается, что для сквашивания применяли остатки свернувшегося молока из желудков ягнят и козлят, слизистую оболочку желудка. Уже тогда для сквашивания молока использовали также различные растительные вещества и винный уксус.

Таким образом, исторически сложились два основных способа сквашивания молока при выработки творога: кислотный и кислотно-сычужный. Оба эти способа сохранились до сих пор.

Творог – белковый кисломолочный продукт, изготовляемый сквашиванием пастеризованного нормализованного цельного или обезжиренного молока (допускается смешивание с пахтой) с последующим удалением из сгустка части сыворотки и опрессовыванием белковой массы. Официально принято классифицировать творог, выработанный традиционным способом по содержанию в нем жира. В соответствии с этим различают жирный, полужирный и не жирный творог (не жирный творог часто называют

обезжиренным). Творог из непастеризованного молока вырабатывают в случае поступления молока повышенной кислотности, перед употреблением в пищу творог необходимо подвергнуть тепловой обработке (получение сырников, вареников, производство плавленых сыров). Творог имеет чистые кисломолочные вкус и запах; для первого сорта допускается слабо выраженный привкус кормов, тары, легкой горечи. Консистенция нежная, однородная; для жирного творога первого сорта допускается несколько рыхлая и мажущаяся, для нежирного – рассыпчатая, с незначительным выделением сыворотки. Цвет белый, слегка желтоватый, с кремовым оттенком, равномерный по всей массе; для жирного творога первого сорта допускается некоторая неравномерность цвета. Значительное содержание в твороге жира и особенно полноценных белков обусловливает его высокую пищевую и биологическую ценность.

При обезвоживания сгустка на сепараторах творог имеет пастообразную консистенцию, в связи с чем его иногда относят к нетрадиционному, хотя по составу и по исходному сырью он является традиционным. Творог, полученный раздельным способом, даже без применения сепараторов, также условно называют нетрадиционным.

К нетрадиционным видам можно условно отнести творог, выработанный из пахты, сыворотки сухих молочных продуктов, а также зерненный творог со сливками.

По способу свертывания белков молока творог разделяют на кислотный и кислотно-сычужный. Кислотный творог готовят, как правило, из обезжиренного молока.

При этом белок свертывается под действием молочной кислоты, образующейся в процессе молочного брожения, развивающегося в результате внесения заквасок в молоко.

Согласно современным представлениям науки о питании, творог как белковый продукт имеет большое значение для сбалансированного питания людей.

На прилавках торговых предприятий присутствует творог нежирный, крестьянский, полужирный, жирный. При проведении маркетинговых исследований нами установлено, что наиболее покупаемым является творог массовой долей жира 9% (полужирный). Поэтому, вопрос о его качестве является актуальным.

Кисломолочные продукты усваиваются быстрее, чем натуральное молоко, так как лактоза и белки в них частично гидролизованы. Содержание витаминов группы В в них выше, чем в молоке, так как микрофлора закваски способна их синтезировать.

Рисунок 1- Аппаратурно-технологическая схема производство творога. Мы считаем, что творог целесообразно производить согласно технологической схеме, представленной на рисунке 1.

Молоко из емкости 1 подается сначала в балансировочный бачок 2, а затем насосом 3 в секцию рекуперации пастеризационно-охладительной установки 5, где оно подогревается до температуры 35-40 °С и направляется на сепаратор-очиститель 4. Нормализованное и очищенное молоко направляют на пастеризацию при 78-80 °С с выдержкой 20-30 с. Температура пастеризации влияет на физико-

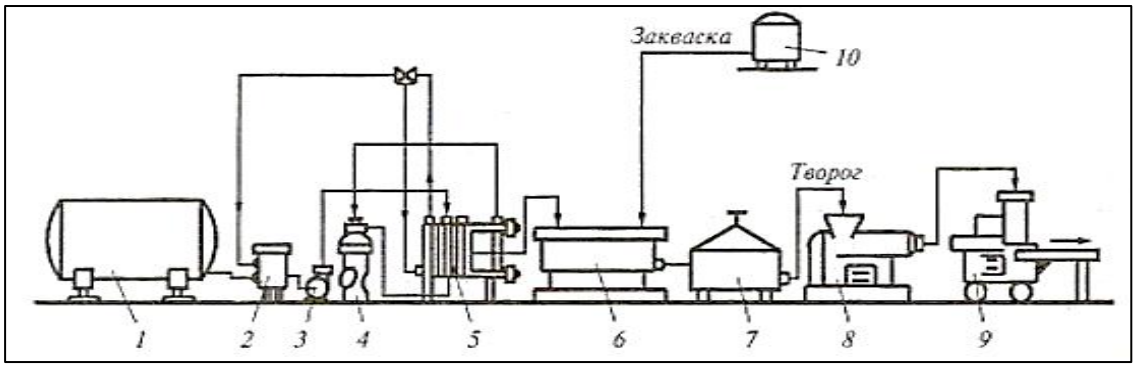

химические свойства сгустка, что, в свою очередь, отражается на качестве и выходе готового продукта. Путем регулирования режимов пастеризации и обработки сгустка, подбором штаммов заквасок

можно получать сгустки с нужными реологическими и влагоудерживающими свойствами.

Пастеризованное молоко охлаждают в секции рекуперации пластинчатой пастеризационно-охладительной установки 5 до температуры сквашивания (в теплое время года до 28-30 °С, в холодное – до 30-32 °С) и направляют в специальные ванны 6 на заквашивание. Закваску для производства творога изготовляют на чистых культурах мезофильных молочно-кислых стрептококков и вносят в молоко в количестве от 1 до 5%. Продолжительность сквашивания после внесения закваски составляет 6-8 ч.

При ускоренном способе сквашивания в молоко вносят 2,5% закваски, приготовленной в заквасочнике 10 на культурах мезофильного стрептококка, и 2,5% термофильного молочнокислого стрептококка. Температура сквашивания при ускоренном способе повышается в теплое время года до 35 °С, в холодное – до 38 °С. Продолжительность сквашивания молока при ускоренном способе 4,0-4,5 ч, т.е. сокращается на 2,0-3,5 ч, при этом выделение сыворотки из сгустка происходит более интенсивно.

Для улучшения качества творога желательно применять беспересадочный способ приготовления закваски на стерилизованном молоке, что позволяет снизить дозу внесения закваски до 0,8-1,0% при гарантированной ее чистоте.

При сычужно-кислотном способе производства творога после внесения закваски добавляют 40%-ный раствор хлорида кальция (из расчета 400 г безводной соли на 1 т молока), приготовленного на кипяченой и охлажденной до 40-45°С воде. Хлорид кальция восстанавливает способность пастеризованного молока образовывать под действием сычужного фермента плотный, хорошо отделяющий сыворотку сгусток. Немедленно после этого в молоко в виде 1%-ного

раствора вносят сычужный фермент или пепсин из расчета 1 г на 1 т молока. Сычужный фермент растворяют в кипяченой и охлажденной до 35°С воде. Раствор пепсина с целью повышения его активности готовят на кислой осветленной сыворотке за 5-8 ч до использования. Для ускорения оборачиваемости творожных ванн 6 молоко сквашивают до кислотности 32-35°Т в резервуарах, а затем перекачивают в творожные ванны и вносят хлорид кальция и фермент.

Окончание сквашивания и готовность сгустка определяют по его кислотности (для жирного и полужирного творога должна быть 58-60°Т, для нежирного – 66-70°Т) и визуально – сгусток должен быть плотным, давать ровные гладкие края на изломе с выделением прозрачной зеленоватой сыворотки. Сквашивание при кислотном методе продолжается 6-8 ч, сычужно-кислотном – 4-6 ч, с использованием активной кислотообразующей закваски – 3-4 ч.

Чтобы ускорить выделение сыворотки, готовый сгусток разрезают специальными проволочными ножами на кубики с размером граней 2 см. При кислотном методе разрезанный сгусток подогревают до 36-38°С для интенсификации выделения сыворотки и выдерживают 15-20 мин, после чего ее удаляют. При сычужно-кислотном – разрезанный сгусток без подогрева оставляют в покое на 40-60 мин для интенсивного выделения сыворотки.

Для дальнейшего отделения сыворотки сгусток подвергают самопрессованию и прессованию. Для этого его разливают в бязевые или лавсановые мешки по 7-9 кг (на 70 % вместимости мешка), их завязывают и помещают несколькими рядами в пресс-тележку 7. Под воздействием собственной массы из сгустка выделяется сыворотка. Самопрессование происходит в цехе при температуре не выше 16 °С и продолжается не менее 1 ч. Окончание самопрессования определяется визуально по поверхности сгустка, которая теряет блеск и становится

матовой. Затем творог под давлением прессуют до готовности. В процессе прессования мешочки с творогом несколько раз встряхивают и перекладывают. Во избежание повышения кислотности прессование необходимо проводить в помещениях с температурой воздуха 3-6 °С, а по его окончании немедленно направлять творог на охлаждение до температуры не выше 8°С с использованием охладителей различных конструкций; наиболее совершенным из них является двухцилиндровый охладитель 8.

Готовый продукт фасуют на машинах 9 в мелкую и крупную тару. Творог фасуют в картонные ящики с вкладышами из пергамента, полиэтиленовой пленки. В мелкую упаковку творог фасуют в виде брусков массой 0,25; 0,5 и 1 кг, завернутых в пергамент или целлофан, а также в картонные коробочки, пакеты, стаканы из различных полимерных материалов.

Творог хранят до реализации не более 36 ч при температуре камеры не выше 8°С и влажности 80-85 %.

Таким образом, при данной технологии производства творога использование искусственного интеллекта является перспективным, и несомненно, данный вопрос требует дальнейшего изучения, что в конечном итоге может привести к значительному снижению себестоимости производимой пищевой продукции.

Литература:

1. Антипов С.Т. Индустриальные технологические комплексы продуктов питания / Антипов С.Т., Ключников А. И., Овсянников В. Ю. и др. – Издательство: «Лань», 2021. – 527 с.
2. Голубева А. В. Практикум по технологии молока и молочных продуктов. Технология цельномолочных продуктов / Голубева

А.В., Богатова О.В., Догарева Н. Г. – Издательство: «Лань», 2020. – 379 с.
3. Касторных М.С. Товароведение и экспертиза пищевых жиров, молока и молочных продуктов / Касторных М.С. – Москва: ИНФРА, 2012. – 231 с.
4. Кунижев С.М. Новые технологии в производстве молочных продуктов / С.М. Кунижев, В.А. Шуваев. – Москва: ДеЛи принт, 2012. – 323 с.
5. Курчаева Е.Е. Технология хранения продукции животноводства: Ч. I. Технология хранения молока и молочных продуктов / Е.Е. Курчаева. – Воронеж: ФГБОУ ВО Воронежский ГАУ, 2016. – 301 с.

ПЕРСПЕКТИВАИ ИСТИФОДА ШУДАНИ ИНТЕЛЛЕКТИ СУНЪӢ ДАР ИСТЕҲСОЛИ ТВОРОГ

Аннотатия. Дар мақола истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, аз ҷумла, маҳсулоти ширии сафедадор - творог баррасӣ карда мешавад. Муҳимияти истифодаи зеҳни сунъӣ дар саноати хӯрокворӣ инъикос ёфтааст. Гуфта мешавад, ки тибқи ғояҳои муосири илми ғизо, творог ҳамчун маҳсулоти сафеда барои ғизои мутавозини одамон аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: саноати хӯрокворӣ, творог, интеллекти сунъӣ.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПРОИЗВОДСТВЕ ТВОРОГА

Аннотация. В статье рассмотрено производство пищевых продуктов, в частности белкового кисломолочного продукта – творога. Отражена актуальность использования искусственного

интеллекта в пищевой промышленности. Указано, что согласно современным представлениям науки о питании, творог как белковый продукт имеет большое значение для сбалансированного питания людей.

Ключевые слова: пищевая промышленность, творог, искусственный интеллект.

PROSPECTS FOR THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE PRODUCTION OF COTTAGE CHEESE

Annotation. The article discusses the production of food products, in particular protein fermented milk product - cottage cheese. The relevance of the use of artificial intelligence in the food industry is reflected. It is indicated that according to modern concepts of nutrition science, cottage cheese as a protein product is of great importance for a balanced diet of people.

Key words: food industry, cottage cheese, artificial intelligence

Сведение об авторе:

Максимов Игорь Владимирович, кандидат сельскохозяйственных наук, доцент;

Умматов Аброр Аюбович, студент факультета технологии и товароведения *ФГБОУ ВО «Воронежский государственный аграрный университет имени императора Петра I», Россия, г. Воронеж, ул. Мичурина д.1*

ИСКУССТВЕНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В АГРОНОМИИ БУДУЩЕГО

Раджабов С.М.

Институт технологий и инновационного менеджмента в г. Куляб

Сельское хозяйство-одна из самых консервативных сфер народного хозяйства. Теперь, когда термин «цифровизация» можно

услышать буквально отовсюду, она нашла свое закономерное воплощение и в сельском хозяйстве. Изучив программу «Цифровое сельское хозяйство» ясно , что она предлагает понятные и актуальные решения, такие как «Земля знаний» и ряд других, указанных в программе. То, что дефицит кадров будет существенной проблемой при развитии сельского хозяйства в будущем, этот процесс заметен уже сейчас. Предлагаемые в проекте меры адекватны имеющимся вызовам, но однозначно требуют более конкретного описания для того, чтобы оценить их потенциальную эффективность при внедрении. На наш взгляд, главная задача программы — решать текущие и будущие проблемы отрасли. В этом плане программа конкретно описывает существующие проблемы и предлагает решения. Она ставит перед собой амбициозную задачу увеличить производительность «цифровых» хозяйств к 2024 году в 2 раза. Задача вполне достижимая для некоторых предприятий, опыт которых потом можно будет тиражировать в целом по отрасли.

В АПК есть ряд специфических проблем, которые могут быть решены при помощи высоких технологий. Отчасти эти проблемы совпадают с общемировым трендом, но есть и те, которые отличаются. На наш взгляд, главными особенностями нашей страны являются: большой средний размер хозяйств, наличие агрономической службы как неотъемлемой части любого хозяйства, преобладание промышленного сельского хозяйства над фермерским, сложные климатические условия. Исходя из этих особенностей, в первую очередь в АПК решаются проблемы, связанные с управлением большими хозяйствами, контролем использованных ресурсов и их сохранностью. Во вторую, это проблемы, связанные с эффективным использованием ресурсов, прежде всего — максимально эффективное использование земли. Исходя из этих двух групп проблем, мы считаем

, что для первой группы подойдут только свои технологии и решения, специфичные для нашей страны и культуры производства.

А вот для решения второй группы проблем вполне можно заимствовать технологии, которые уже созданы. Однако бездумное внедрение зарубежных разработок, на наш взгляд, скорее приведёт к серьёзной дискредитации цифровизации в целом, как инструмента решения проблем производства.

Если представить себе, как будет развиваться цифровизация в сельском хозяйстве, то, наверное, наиболее востребованными в ближайшее время будут решения в области управления с.-х. производством. Далее любые системы, которые могут повысить скорость и качество диагностики проблем в полях. А на следующем этапе — системы прогноза развития ситуации в поле и поддержки принятия решений.

На наш взгляд госрегулирование цифровизации сельского хозяйства должно быть предсказуемым, гибким и эффективным. Наиболее важными объектами такого регулирования могут быть данные, аккумулированные при работе с различными системами, доступ к ним и процесс их обмена и предоставления третьим лицам. Если государство будет использовать эти данные так, что это будет вызывать тревогу у сельскохозяйственных предприятий, то это катастрофически замедлит процесс цифровизации. Важным фактором при госрегулировании цифровизации будет упрощение доступа к радиочастотам и воздушному пространству. Так как развитие цифровизации неотъемлемо связано как с новыми технологиями обмена данными при помощи беспроводных технологий, так и с беспрепятственным использованием дронов на полях, то упрощение порядка использования этих технологий в с.-х. может существенно повысить проникновения технологий в отрасли. Госрегулирование

могло бы учитывать ожидания всех участников рынка, но при этом чётко и понятно доносить правила игры, меняя их предсказуемо для остальных участников. На наш взгляд, это стимулировало бы развитие и проникновение технологий цифровизации в сельское хозяйство. Возможно, если причислить к интернет вещей цифровые метеостанции, то они встречаются в хозяйствах намного чаще, чем 3 года назад. Ведь с чего началась цифровизация в сельском хозяйстве ? С самого главного врага и лучшего союзника каждого агронома — с погоды! Электронные метеостанции, способные работать на солнечных батареях и ежесекундно собирающие информацию о погоде, стали первой ласточкой новых технологий в самой консервативной сфере народного хозяйства. Вслед за возможностью хранить данные о погоде на любом поле и анализировать их как угодно, открылись новые возможности по прогнозированию урожая, развитию болезней и вредителей и поиску взаимосвязей между погодой и чем угодно. Пока мы научились лишь фиксировать погоду, но не управлять ею. Возможно это технологии следующей промышленной революции.

Для широкого применения цифровизации в сельском хозяйстве, всего две существенные проблемы. Первая — с.-х. производители не до конца понимают возможностей цифровых технологий в части решения своих проблем. Вторая — слабое осознание и артикуляция проблем с.-х. производством и как следствие непонимание этих проблем теми, кто хорошо владеет цифровыми технологиями и пытается создавать решения для цифровизации АПК. Исходя из этих двух проблем мы можем встретить большое количество решений, которые являются копией западных технологий, но не востребованые. Это происходит не по причине их низкого качества, а потому, что никому эти решения сейчас ещё не нужны. Они опережают время и сейчас решают те проблемы АПК, которые не кажутся существенными сегодня. К таким

проблемам можно отнести неоднородность плодородия поля и почти всё, что связано индивидуально с особенностями поля. Конечно же это серьёзная проблема и, решая её, мы получим увеличение валовой урожайности. Однако для большинства небольших хозяйств более существенными являются недостаток техники, колебания цен на их продукцию и возможный рост цен на пестициды и семена. Для крупных хозяйств и холдингов, на мой взгляд, более актуальными проблемами являются — недостоверные данные с полей, медленное принятие решений и их реализация в поле, в т.ч. и качество проводимых технологических операций. Решив эти проблемы, АПК активно включится в освоение технологий дифференцированного внесения удобрений и ряда других технологий точного земледелия. В целом, цифровизация — это очередной виток эволюции автоматизации. Но у этого процесса есть одна особенность, т.е. свои специфические признаки. Цифровизация — это автоматизация, которая использует следующие технологии:

- дополненная реальность;
- интернет вещей;
- виртуальная реальность;
- робототехника;
- машинное обучение;
- искусственный интеллект;
- 3D печать;
- сенсоры и датчики для оцифровки;
- работа с большими данными.

Грубо говоря, все эти технологии можно разделить на те, которые оцифровывают мир и моделируют его в виртуальной реальности и те, которые прогнозируют развитие событий, принимают решения для реализации в реальной жизни, и все это на фоне упрощения обмена

данными. Количество информации, которая циркулирует в сельском хозяйстве, колоссальна. Это и данные о погоде и фитосанитарном состоянии посевов и полях.

Развитие сельского хозяйства в будущем, как и других отраслей, пойдёт в русле разработки систем поддержки принятия решений, основанных на искусственном интеллекте. Наиболее сложным в работе таких систем будет процесс регулярного сбора данных о фитосанитарном состоянии посевов и состоянии растений. Погода, состояние почвы, качество технологических операций — всё это уже имеет технологии оцифровки и перевода данных в цифровую реальность. А вот заменить глаза, руки и опыт агронома в части диагностики состояния поля, пока невозможно. Конечно, это не продлится вечно и, наверное, скоро появятся решения, которые помогут это делать. А пока квалифицированный агроном будет важнейшим участником процесса выращивания урожая.

Профессия агронома в будущем, скорее всего, разделится на тех, кто будет создавать искусственный интеллект и тех, кто будет им пользоваться. В нашей стране агроном ещё довольно долго будет ездить на поля для того, чтобы оценить их фитосанитарное состояние. Однако со временем, чем больше данных о поле будет попадать в цифровые системы, тем скорее такая система сможет прогнозировать развитие ситуации в поле опираясь сначала на данные, которые вносит человек, а потом на данные, которые будут получены через датчики. Чем точнее будет этот прогноз, тем меньше агроном будет принимать решения и больше станет опираться на систему. Но агроном как часть производственной модели всё равно останется, только рутины будет меньше в его работе. Активно начнут развиваться профессии, связанные с обслуживанием датчиков и цифровых систем, т.к. возрастёт их проникновение в работу и поэтому появится запрос как на их внедрение, так и на их обслуживание. Мир становится

алгоритмизированным и люди, которые смогут вписывать текущий хаос в понятный порядок-алгоритм, также будут крайне востребованы.

Выводы:

Проведен обзор и анализ научно-технической информации о развитии экспертных систем (ЭС), нейросетевых технологий и систем компьютерного зрения (СКЗ) как важнейших направлений искусственного интеллекта. Показана актуальность развития и создания ЭС в настоящее время.

Литература:

1. Адилов, Р.М. Системы искусственного интеллекта. Модуль 3. Системы ма- шинного зрения: Учеб. пособие для вузов / Р.М. Адилов. – Пенза: ПГТА, 2008.
2. Анисимов, Б.В. Распознавание и цифровая обработка изображений: Учеб. пособие для вузов / Б.В. Анисимов, В.Д. и др. – М.: Высш. шк., 1983. – 295 с.
3. Арзамасцев, А.А. Автоматизированная технология построения экспертных информационных систем Вестник Тамбовского университета
4. Боровиков В. В. Нейронные сети. STATISTICA Neural Networks. Методология и технологии современного анализа данных. -2-е изд.

ИНТЕЛЛЕКТИ СУНЪӢ ДАР АГРОНОМИЯИ ОЯНДА

Аннотатсия. Дар комплекси агросаноатӣ як қатор проблемаҳои конкретие ҳастанд, ки онҳоро бо ёрии технологияҳои олӣ ҳал кардан мумкин аст. Қисман ин мушкилот бо тамоюли ҷаҳонӣ мувофиқат мекунад, аммо мушкилотҳое ҳастанд, ки фарқ мекунанд. Ба фикри мо, хислатҳои асосии мамлакати мо аз инхо иборатанд: хоҷагихои миёнаю

калон, мавҷуд будани хизмати агрономӣ ҳамчун қисми таркибии хар як хоҷагӣ , бартарӣ доштани хоҷагии қишлоқи саноатӣ аз хоҷагии қишлоқ, шароити душвори иқлим. . Омили муҳими танзими давлатии рақамисозӣ дастрасӣ ба басомадҳои радио ва фазои ҳавоиро осон мекунад. Азбаски рушди рақамисозӣ ҳам бо технологияҳои нави табодули маълумот бо истифода аз технологияҳои бесим ва ҳам бо истифодаи бемамониат аз дронҳо дар саҳро алоқаманд аст, содда кардани тартиби истифодаи ин технологияҳо дар соҳаи кишоварзӣ , дар саноат ҷорӣ намудани технологияро хеле зиёд карда метавонад.

Калидвожаҳо: системаҳои биниши компютерӣ, дронҳо, технологияҳои шабакаҳои нейронӣ

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В АГРОНОМИИ БУДУЩЕГО

Аннотация. В агропромышленном комплексе существует ряд специфических проблем, которые можно решить с помощью высоких технологий. Отчасти эта проблема соответствует мировым тенденциям, но есть и другие вызовы. На наш взгляд, основными особенностями нашей страны являются: средние и крупные хозяйства, наличие агрономических служб как неотъемлемой части каждого хозяйства, преобладание промышленного земледелия над земледелием, сложные природно-климатические условия. . Важным фактором государственного цифрового регулирования является облегчение доступа к радиочастотам и воздушному пространству. Поскольку развитие цифровизации связано как с новыми технологиями обмена данными с использованием беспроводных технологий, так и с беспрепятственным использованием дронов в полевых условиях,

упрощение применения этих технологий в сельском хозяйстве может значительно ускорить внедрение технологий в промышленность.

Ключевые слова: системы компьютерного зрения, дроны, нейросетевые технологии.

ARTISTIC INTELLIGENCE IN AGRONOMY OF THE FUTURE

Annotation. There are a number of specific problems in the agro-industrial complex that can be solved with the help of high technologies. In part, these problems coincide with the global trend, but there are those that differ. In our opinion, the main features of our country are: a large average size of farms, the presence of an agronomic service as an integral part of any farm, the predominance of industrial agriculture over farm agriculture, and difficult climatic conditions. . An important factor in state regulation digitalization will simplify access to radio frequencies and airspace. Since the development of digitalization is inseparably connected both with new technologies for data exchange using wireless technologies and with the unhindered use of drones in the fields, the simplification of the procedure for using these technologies in agriculture. can significantly increase technology penetration in the industry.

Key words: computer vision systems, drones, neural network technologies.

Сведения об авторе:

Раджабов Санг Мадибронович-1962гр., соискатель(ст.преп.) ИТИМК. Тел: 93-888-92-27, E-mail sang1962@mail.ru

КОРИ ТАҶРИБАВӢ-ЭКСПЕРИМЕНТАЛӢ ОИД БА МЕТОДҲОИ САМАРАНОКИ ТАЪЛИМИ ҚИСМИ «ФИЗИКАИ ЯДРОИ АТОМ»

Тошматов А.Д., Меҳрубони С.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар доираи таҳқиқоти рисолаи магистрии «Истифода бурданӣ методҳои самараноки таълими қисми «Физикаи ядрои атом»-и курси физикаи мактабӣ» масъалаҳои методикаҳо кор карда баромада шуда истодааст, ки ба ташаккул додани чунин маҳоратҳо равона карда шудаанд [5, с. 134]:

- ҳал кардани масъалаҳои ҳисобӣ ва сифатии амалӣ-тамоюлӣ;
- кор кардан бо матнҳо, мантиқан баҳо додани маълумотҳо аз манбаъҳои гуногун;
- забонҳои шифоҳӣ ва графикӣ-рамзиро истифода бурда, табдил додани маълумотҳо аз як намуд ба намуди дигар;
- дарк кардани муваффақиятҳои физика дар муҳити атроф, доираҳои технологӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии фаъолияти инсон.

Маҳоратҳои мазкур барои ташаккул додани муносибатҳои муносиби хонандагон нисбат ба масъалаҳои нурбарории физикаи ядрои атом мусоидат мекунад. Инчунин дар доираи таҳқиқотҳои рисолаи магистрӣ элементҳои мундариҷавӣ кор карда баромада мешаванд, ва онҳо имконият медиҳанд, ки маҳорати дар боло нишон додашуда ташаккул ва мустаҳкам карда шавад.

Маҷмӯйи элементҳои мундариҷавӣ ва системаҳои методиро дар намуди курси факултативӣ ё ин ки элективӣ пешниҳод кардан мумкин аст, илова бар ин, элементҳои алоҳидаи мундариҷавиро дар курси физикаи синфҳои 10-11 ҳангоми гузаштани мавзӯйи «Физикаи атом ва ядрои атом» дохил кардан мумкин аст.

Дар марҳилаи ҷустуҷӯйӣ таҳқиқоти рисолаи магистрӣ кори таҷрибавӣ-эксперименталӣ аз рӯйи ташаккул додани тасаввуротҳои хонандагон оид ба таъсирҳои нурбарориҳои радиоактивӣ ба объектҳои зинда гузаронида шуданд.

Баъзе хусусиятҳои методикаи кор карда баромадашударо қайд мекунем [2 с. 34].

1. Баёни мавод – дар мантиқи таърихи кашфиётҳо.

Дар доираи мавзӯйи интихоб кардашуда чунин муносибат мувофиқи мақсад мебошад, чунки ба хонандагон имконият медиҳад, ки роҳи кашфиёти илмӣ ва таҳқиқи ҳодиса намоиш дода шавад.

2. Ба таври васеъ истифода бурдани супоришҳои амалӣ-тамоюлӣ, тартиб додани худи супоришҳо – дар намуди мантиқан басташудаи занҷирчаҳо.

Навъҳои супоришҳо, ки дар маводи кор карда баромадашуда истифода бурда мешаванд [7 с. 104].

- кор бо матнҳо;
- масъалаҳои вазъиятӣ;
- масъалаҳои сифатнок, ки ба кор бо расмҳо асоснок карда шудаанд;
- масъалаҳои ҳисобӣ, ки кор бо графикаҳо, ҷадвалҳо ва диаграммаҳо асонок карда шудааст.

Кор карда баромадани элементҳои мундариҷавӣ ва усулҳои методиро дар мисоли дарси «Таърихи кашфиёти ҳодисаи радиоактивӣ» тасвир мекунем [1 с. 11-24].

- Дар оғози дарс (~15 дақиқа) – ҳикоя-сӯҳбат бо истифода бурдани машинаҳои электронии ҳисоббарорӣ (МЭҲ);
- Дар оянда ба хонандагон матн тақсим карда мешавад (ҳаҷмаш – 6 саҳифа), барои хониши пешакӣ вақт дода мешавад (~10 дақиқа);

• Баъди хониш хонандагон супоришро барои ба вуҷуд овардани маълумотҳо ва таҳлил аз рӯйи матн иҷро мекунанд: гузоштани калимаи партофташуда дар занҷирчаи истилоҳҳо, ки дар матн истифода бурда мешавад, ёфтани ҷавоб ба савол дар асоси маълумотҳо аз матн, интихоб кардани калимаҳои дуруст аз вариантҳои пешниҳод кардашуда (~15 дақиқа).

Барои хона хонандагон чӣ супориш аз рӯйи матн, ва чӣ супориш, ки бо матн алоқаманд мебошад, ба даст мегиранд.

Кори таҷрибавӣэксперименталӣ дар ду марҳила гузаронида шуд: солҳои хониши 2019/2020 ва 2020/2021. Дар рафти корҳои мазкур хонандагон ба 2 гурӯҳҳо тақсим карда шуданд [6 с. 33].

•гурӯҳи 1- ум – омӯзиши мустақилонаи мавзӯйи алоҳида дар намуди иҷро кардани вазифаи хонагӣ барои хонандагони синфҳои 10 ва 11, гузаштани охиринҳо саволҳои мувофиқ дар курси базавии физика;

•гурӯҳи 2- юм – омӯзиши аудитории мавод аз тарафи хонандагони синфи 11 дар доираи курси асосии физика бо якҷоя кардани элементҳои иловагии мундариҷа (гурӯҳи химбиолог – 2 соат физика дар як ҳафта, гурӯҳи физмат – 5 соат физика дар як ҳафта), бо вуҷуди ин 4 машғулият дар гурӯҳи химбиологҳо ва 5 машғулият дар гурӯҳи физматҳо дода шуда буд.

Ба ғайр аз ин, бо хонандагон дар доираи омӯзиши аудитории мавод дар ҳарду зергурӯҳҳо кори лабораторӣ аз рӯйи чен кардани савияи фони радиатсионии табиӣ дар манзил гузаронида шуда буд. Ба он нигоҳ накарда, ки дар матни корҳои лабораторӣ барои ҳисобкуниҳои зарурӣ луқмапартоиҳои мустақим дода шуда буданд, ин ҳангоми иҷро кардани супоришҳо мушкилотҳои зиёдро ба вуҷуд овард, ки дар рафти он ҳисоб кардани миқдори ҷуфти ионҳо гузаронидан лозим буд.

Таҳлили натиҷаҳои гзаронидани корҳои таҷрибавӣ-эксперименталӣ чунин натиҷаҳоро нишон дод [4 с. 45].

•Ҳангоми мустақилона омӯхтан ва иҷро кардан супоришҳо ибораҳои маъногӣ фақат дар сохти матн дода мешаванд, лекин вақти иҷроиш маҳдуд карда нашудааст, ба ғайр аз ин, имконияти истифода бурдани манбаъҳои иловагии маълумотҳо мавҷуд аст, ки хонандагон аз рӯйи матн супоришро нағз иҷро мекунанд, лекин баъзе ғояҳои калидиро, ки дар он ҷойгир аст, қайд намекунанд.

•Ҳангоми омӯзиши аудиторӣ дар доираи сӯҳбатҳо муаллим таваҷҷӯҳи хонандагонро ба маълумотҳои калидӣ (оҳангӣ, саволҳо дода мешавад ва м. и.), лекин вақти иҷроиш маҳдуд карда мешавад. Хонандагон нисбат ба маълумотҳои пешниҳод кардашуда шавқу рағбат зоҳир мекунанд, саволҳои калидиро мебинанд, ғояҳои асосиро аз худ мекунанд.

•Фоизи баландтарини иҷроиш – ин дар супоришҳо аз рӯйи кор бо матнҳо мебошад, ва фоизи хурдтарини иҷроиш – ин дар супоришҳое, ки ҷалб кардани донишҳои иловагиро талаб мекунад (супориш аз рӯйи матн).

•Аз ҳама бештар мушкилиро саволҳои сифатӣ нисбат ба расмҳо ба вуҷуд оварданд.

•Ҳангоми кор бо ҳарду зергурӯҳҳо ин ноҳурматӣ нисбат ба ҷузъҳои матн ба қайд гирифта шудааст.

•Зарурияти ҷудо кардан вақти иловагӣ ба таҳлил ва иҷро кардани супоришҳо аз рӯйи матн дар рафти дарсҳои курс, таваҷҷӯҳ додан ба кор бо воҳидҳои бузургиҳо, ва инчунин ба саволҳои хусусӣ, мисол, таркиб ва хосияти нурбарории радиоактивӣ ошкор карда шуд.

•Ҳангоми кор карда баромадани корҳои ҷамъбастӣ дар доираи курси факултативӣ ё ин ки элективӣ зарур аст, ки дар кор қисми тестии супориш ва кор бо матнро дохил намоем.

Ҳамин тариқ, аз рӯйи ҷамъбасти гузаронидани корҳои таҷрибавӣ-экспериментали чунин тавсияҳо ҷудо карда шуданд, ки дар корҳои оянда ба назар гирифтан муҳим аст [3 с. 111-109].

•Ҳангоми омода намудани мавод барои корҳои мустақилона – ин истифода бурдани воситаҳои муоинашавандаи иловагии ҷудокунанда (ҷудо кардани калима, ибора дар матн, қайд кардан ва ғ.).

•Тақсим кардани матн ба лаҳзаҳои хеле кӯтоҳ имконпазир аст.

•Таваҷҷӯҳи зиёд ба бузургиҳои воҳидҳои физикӣ, робитаи байни онҳо дода шавад.

•Касбӣ кунонидани гурӯҳҳо ва сатҳи омодагии физикӣ ва математикии онҳо ба эътибор гирифта шавад.

Адабиёт:

1. Альтшуллер, Г.С. Верткин, И.М. Как стать гением: жизненная стратегия творческой личности [Текст]. – Минск : Беларусь, 1994. – 479
2. Владимирова Е.В., Янин Л.А. Краткая информация об атомных ядрах [Электронный ресурс] // Ядерный практикум для школьников ЛОСП НИИЯФ МГУ.– Режим доступа :http://prac-gw.sinp.msu.ru/teacher/leaflet.pdf. (дата обращения: 20.03.2018).
3. Гуревич, А.Е. Введение в естественно-научные предметы. Естествознание. Физика. Химия. 5–6 кл. [Текст] : учеб. / А.Е. Гуревич, Д.А. Исаев, Л.С. Понтак. – 7-е изд., стереотип. –М. : Дрофа, 2018. – 191
4. Зверева, И.М. Межпредметные связи физики с другими школьными курсами как одно из средств формирования радиационной грамотности обучающихся [Текст] // Вестник Московского государственного областного университета. Сер. Педагогика. – 2017. – № 2. – С. 109–116.

5. Зверева, И.М. Задачник по ОБЖ [Электронный ресурс] // ЛОСП НИИЯФ МГУ.–Ре-жим доступа: http://prac-gw. sinp. msu.ru /festival/ zadachnikOBJ.htm (дата обращения: 11.02.2018).
6. Карта атомных ядер [Электронный ресурс] / В.В. Варламов, Б.С. Ишханов, С.Ю. Комаров. – М., 2015. – Режим доступа: http://cdfe.sinp.msu.ru /services/ground/NuclChart_release.html (дата обращения: 11.02.2018).
7. Парадоксальные результаты международных исследований оценки качества образования [Текст] //Вопросы Образования, Круглый стол, 13 февраля 2008 г. – 2008. – № 1. – С. 160–189.

КОРИ ТАҶРИБАВӢ-ЭКСПЕРИМЕНТАЛӢ ОИД БА МЕТОДҲОИ САМАРАНОКИ ТАЪЛИМИ ҚИСМИ «ФИЗИКАИ ЯДРОИ АТОМ»

Аннотатсия. Дар вақти ҳозира барои ташаккул додани технологияҳои компютерӣ фавқулодда бениҳоят кам барномаҳо барои таҳқиқотҳои физикаи ядро бахшида шудааст. Натиҷаи корҳои мо эҷод кардани лаҳзаибарномаҳо оид ба физикаи ядро барои мактабҳои асосӣ ва касбӣ бо маводҳои амалӣ ва назариявии хушобуранг кардашуда ба ҳисоб меравад. Ташкилдиҳандаҳои ин захираҳо қисман дар таҷҳизонидани таҷрибаи педагогии ман, дар дарсҳои физика барои синфи 7 ҳамчун омодагӣ нисбат ба мафҳумҳои бениҳоят мураккаб, монанди, молекула, атом, таъсири мутақобилаи заррачаи модда, диффузия, ҳаракати броунӣ истифода бурда шуда буданд.

Мавзуи кор карда баромада шуда метавонад роҳро ба манбаъҳои ғайристандартии иттилоотӣ кушояд, самаранокии корҳои мустақилонаро афзун намояд, мутлақан имкониятҳои нав барои эҷод кардан, маҳоратҳои гуногунро пайдо ва мустаҳкаи намояд, ва ба

муаллим имконияти бошуурона ҷон нисор кардани шалҳои навтарин ва тарзҳои таълимро медиҳад.

Калидвожаҳо: ҳодисаҳои физикӣ, таҷрибаҳо ва далелҳои бунёдӣ, физикаи ядрои атом, захираҳои маърифатӣ, қобилиятнокии зеҳнӣ ва эҷодӣ, захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити атроф.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ РАБОТА ПО ЭФФЕКТИВНОЙ МЕТОДИКЕ ОБУЧЕНИЯ «ЯДЕРНО-ЯДЕРНОЙ ФИЗИКЕ»

Аннотация. В нынешнее время для становления компьютерных технологий чрезвычайно мало программ посвящено исследованию ядерной физики. Результатом нашей работы считается творение фрагмента программы по ядерной физике для базисных и профильных школ с комфортной навигацией красочно представленного теоретического и практического материала. Составляющие этого ресурса были частично приняты на вооружение в моей педагогической практике на уроках физики в 7 классе как подготовку к пониманию более трудоемких понятий, этих как молекула, атом, взаимодействие частиц вещества, диффузия, броуновское движение.

Разработанный курс может раскрывать доступ к нестандартным источникам информации, увеличивать эффективность самостоятельной работы, выдавать абсолютно свежие возможности для творчества, обретения и укрепления разных умений, а учителям дает возможность продавать сознательно новейшие формы и способы обучения.

Ключевые слова: физические явление, фундаментальные опыты и факты, физика атомного ядра, образовательные ресурсы, интеллектуальные и творческие способности, природные ресурсы и охраны окружающей среды.

EXPERIMENTAL WORK ON THE EFFECTIVE METHOD OF TEACHING "NUCLEAR-NUCLEAR PHYSICS"

Annotation. At present, for the development of computer technologies, very few programs are devoted to the study of nuclear physics. The result of our work is the creation of a fragment of a nuclear physics program for basic and specialized schools with comfortable navigation of colorfully presented theoretical and practical material. The components of this resource were partially adopted in my teaching practice at physics lessons in the 7th grade as a preparation for understanding more labor-intensive concepts, such as a molecule, an atom, the interaction of particles of matter, diffusion, Brownian motion.

The developed course can open access to non-standard sources of information, increase the efficiency of independent work, provide absolutely fresh opportunities for creativity, acquiring and strengthening various skills, and gives teachers the opportunity to consciously sell the latest forms and methods of teaching.

Key words: physical phenomenon, fundamental experiments and facts, nuclear physics, educational resources, intellectual and creative abilities, natural resources and environmental protection.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Тошматов А.Д. номзади илмҳои физика-математика, дотсенти кафедраи «Физикаи умумӣ ва назариявӣ»- и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Мехрубони С- магистранти курси 2- юми ихтисоси «Физика», факултети физика-математикаи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ – ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

МУҲИМИЯТИ ФАЪОЛИЯТИ СТАНДАРТҲОИ АУДИТИ ДОХИЛӢ ВА ТАЛАБОТИ КОДЕКСИ ОДОБИ КАСБИИ АУДИТОРҲО

Ғуломов З.Т., Сафаров А.С., Қурбонов Н.Д.

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш.Кӯлоб-Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Бо қабул гардидани тарзи нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” (22 июли соли 2013) масъалаҳои нави ба сифати аудит дахлкунанда, хоса ҷиҳати ташкили низоми назорати дохилии сифат дар ташкилотҳо ба миён омаданд. Моддаҳои 13 ва 14 қонуни мазкур ба масъалаҳои ташкили низоми назорат (аудит)-и дохилӣ дар ташкилотҳо ва вазифаҳои он бахшида шудаанд.

Низоми аудити дохилӣ дар субъектҳои хоҷагидорӣ ба манфиати соҳибмулкон бунёд карда шуда, тибқи номгӯи ҳуҷҷатҳои дохилии ташкилот ва бо такя ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, стандартҳои аудити дохилӣ ва талаботи Кодекси одоби касбии аудиторҳо фаъолият менамояд. Объектҳои аудити дохилиро ташкилотҳо мутобиқ ба мақсадҳои худ ба хотири ташкил, банақшагирӣ ва назораи равандҳои фаъолияти хоҷагидорӣ муайян менамоянд. Низоми аудити дохилӣ дар корхонаҳо барои ба ҷо овардани чунин вазифаҳо амал менамояд: санҷиши низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ, назораи онҳо ва таҳия кардани тавсияҳо барои беҳгардонии кори ин низомҳо; санҷиши ахбори баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳисобгирии фаврӣ, дар асоси

онҳо таҳия намудани ҳисобот, омӯзиши махсуси моддаҳои алоҳидаи ҳисобот, аз ҷумла санҷиши муфассали амалиёти баҳисобгирӣ ва бақияҳои ҳисобҳои муҳосибӣ; санҷиши корбурд ва риоягардии қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, низомномаҳо, қарорҳо ва нишондодҳои роҳбарият ва соҳибмулкони корхона; таҳқиқи махсуси ҳолатҳои алоҳида; таҳия ва ироаи пешниҳодҳо оид ба бартараф намудани камбудиҳои ошкоршуда ва тавсияҳо оид ба баландбардории самаранокии идоракунии корхона.

Муқаррароти баррасишуда танҳо дар мавриди ташкили низоми аудити дохилӣ дар корхонаҳои аудитшаванда ба кор бурда мешаванд. Онҳо ба масъалаҳои ташаккул ва амалкунии низоми назорати дохилӣ дар ташкилотҳои аудиторӣ дахл намекунанд. Доир ба масъалаҳои ташаккул ва амалкунии низоми назорати дохилӣ дар ташкилотҳои аудиторӣ таҳқиқоти илмии муҳаққиқони ватанӣ ба назар намерасанд.

Назорати дохилии сифати аудитро ташкилоти аудиторӣ мустақилона анҷом медиҳад. Назорати берунии сифати аудити ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи аудит ва ташкилотҳои касбии аудиторҳо анҷом дода мешавад [1].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои касбии аудиторҳо дар асоси созишнома бо ташкилоти аудиторӣ ё аудитори инфиродӣ назорати сифати кори онҳоро ба ҷо меоранд [1]. Ин амал бояд назорати сифати аудитро беҳтар гардонад, чунки ҳама ташкилотҳои аудитории ба ҳайати ташкилоти касбии аудиторҳо дохилбуда ба ин гуна санҷиш фаро гирифта мешаванд. Вале раванди санҷишҳоро тавре бояд ташкил намуд, ки имкони азхудкунӣ ва дуздии технологияҳои санҷишӣ ҷой надошта бошад. Набояд вазифаҳои санҷишӣ ба зиммаи ташкилотҳои аудитории дар ҳайати ташкилоти касбии аудиторӣ буда

вогузор карда шаванд. Пешниҳод менамоем, ки дар ҳайати ташкилоти касбии аудиторҳо кумита ё комиссияе таъсис дода шавад, ки барои гузаронидани ин гуна санҷишҳо салоҳият дошта бошад.

Раванди ба ҷо овардани хизматрасониҳои аудиторӣ имрӯз кори эҷодӣ буда, ба пуррагӣ муқаррар намудани тартиби мушаххаси иҷрои амалҳои он ғайриимкон аст. Давлат ҷаҳд менамояд, ки ин равандро бо ёрии асосҳои меъёрӣ танзим кунад. Вале ин гуна танзимкунӣ бояд қатъиян хусусияти берунӣ (назоратӣ) дошта бошад, то имкони коста намудани обрӯи касби аудиторӣ ба миён наояд. Сарбории асосӣ барои таҳияи амалҳои танзимкунии фаъолияти аудиторӣ бояд ба худи ташкилотҳои аудиторӣ вогузор шавад. Дар ин маврид, ташкилотҳои аудиторӣ методикаҳои дохилии гузаронидани аудит, муомила бо мизоҷон, робитаҳои байниҳамдигарӣ дар дохили ташкилоти аудиторӣ, гузаронидани амалҳои назорати сифати хизматрасониҳои аудитириро худ таҳия менамоянд. Ҳадафи асосии танзимкунӣ ва назорати давлатии фаъолияти аудиторӣ бояд баландбардории эътимод ба аудит чун ба яке аз ҷузъҳои асосии механизми рақибона дар иқтисодиёти мамлакат бошад [2 с. 92].

Мақсади назорати берунии сифати кори ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ ин таъмин намудани мувофиқати фаъолияти онҳо ба талаботи муқарраршуда мебошад. Ин талаботро низоми стандартҳо оид ба ташкил ва технологияи гузаронидани санҷиши аудиторӣ ва баҷоории хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит муқаррар менамояд.

Стандарт (аз калимаи англисии standard – меъёр, намуна, ченак) – ҳуҷҷати меъёрӣ-техникӣ буда, маҷмӯи меъёрҳо, қоидаҳо ва талаботро ба ягон чиз ё амал муқаррар намуда, аз ҷониби мақоми ваколатдор тасдиқ карда мешавад. Стандартҳои аудит фаъолияти касбии аудиторҳоро танзим намуда, дар тамоми ҷаҳон эътироф шудаанд,

чунки онҳо имкон медиҳанд, ки воқеияти бештар дар изҳоркунии ақидаи аудиторӣ оид ба мутобиқати ҳисоботи молиявӣ ба принсипҳои умумимақбули пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ташаккули ҳисоботи молиявӣ ноил гардад, инчунин онҳо маҳакҳои сифатии ягонаи муқоисакунии натиҷаҳои фаъолияти аудитириро муқаррар менамоянд. Ҳамсонии фаъолияти аудиторӣ бинобар гуногуншаклии усулҳои дар амалияи аудиторӣ истифодашаванда ва мураккабии муқоисакунии онҳо шарти зарурӣ барои анҷомдиҳии фаъолияти аудиторӣ мебошад. Стандартҳо муносибати умумиро ба гузаронидани аудит, миқёси санҷиши аудиторӣ, намудҳои ҳисоботи аудиторҳо, методологияи аудит, инчунин принсипҳои появиеро, ки бояд ҳама намояндагони касби аудиторӣ новобаста аз шароити гузаронидани аудит онҳоро пайгирӣ кунанд, муқаррар менамоянд. Аудиторе, ки дар фаъолияти худ ба риоя накардани стандарт роҳ додааст, бояд барои шарҳ додани омилҳои ин амали худ омода бошад [3 с. 582].

Тавре дар моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” омадааст, стандартҳои аудит – талаботи ягона оид ба тартиби амалӣ намудани фаъолияти аудиторӣ, барасмиятдарории натиҷаҳо ва назорати сифати он мебошанд. Ташкилоти аудиторӣ ва аудитори инфиродӣ бояд аудитро мутобиқи стандартҳои миллӣ ё байналмилалии аудит роҳандозӣ кунанд [1].

Стандартҳои аудит фаъолияти касбии аудиторҳоро танзим намуда, дар ҷаҳон эътироф шудаанд, чунки онҳо имкон медиҳанд, то воқеияти бештар дар изҳоркунии ақидаи аудитор оид ба мутобиқати ҳисоботи молиявӣ ба принсипҳои ҳамамақбули пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ташаккули ҳисоботи молиявӣ ноил гардад, онҳо маҳакҳои сифатии ягонаи муқоисакунии натиҷаҳои фаъолияти аудитириро муқаррар мекунанд [3 с. 582].

Низоми стандартҳои аудит се гурӯҳи стандартҳоро дар бар мегирад: миллӣ, байналмилалӣ ва дохилӣ (дохилиташкилотӣ). Стандартҳои миллии аудит (СМА) – стандартҳое мебошанд, ки барои истифода аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ тасдиқ гардидаанд; стандартҳои байналмилалии аудит (СБА) – стандартҳоеанд, ки Федератсияи байналмилалии муҳосибон ба нашр расонида, мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи аудит онҳоро барои истифода тасдиқ кардааст [1].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва тасдиқ намудани стандартҳои аудит, инчунин назорати риояғардии онҳоро Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки миллии Тоҷикистон анҷом медиҳанд.

Ҳангоми ташкили низоми назорати сифат ташкилотҳои аудиторӣ ба талаботи стандартҳои СБА 1 “Назорати сифат барои ширкатҳое, ки аудит ва санҷишҳои доираи назари ахбори молиявии таърихӣ ва супоришҳои дигари оид ба таъминкунии эътимоднокӣ ва хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаро мегузаронанд” (Quality Control for Firms that Perform Audits and Reviews of Historical Financial Information, and Other Assurance and Related Services Engagements) ва СБА 220 “Назорати сифат барои аудитҳои ҳисоботи молиявӣ” (Quality Control for Audits of Financial Reporting), такя менамоянд.

Ташаккули низоми назорати сифат дар ташкилоти аудиторӣ дар таҳияи принсипҳо ва амалҳои назорати сифати аудит, таҳлил ва арзёбии беисти онҳо ифода меёбад. Принсип (princip) чун муқаррароти сароғози кор ва амал (procedure) - чун тартиби муқарраршудаи пешбурди кор фаҳмида мешавад. Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ принсип чун асос, қонун, усул, бунёд, шарт маънидод шудааст [4 с.117], амал – чун кор, меҳнат, таъсир, асар [4 с. 59].

Дар ташаккул ва татбиқи боэътимоди принсипҳо ва амалҳои назорати сифати хизматрасониҳои аудиторӣ нақши муҳимро

роҳбарияти ташкилоти аудиторӣ мебозад. Вай бояд принсипҳои асосгузор ва амалҳои назоратиро муайян кунад, вазифаҳои назоратиро ба кормандони мушаххаси ташкилот вогузор намояд.

Барои таҳия намудани принсипҳо ва амалҳои назорати сифати хизматрасониҳои аудиторӣ муқаррароти СБА 1 “Назорати сифат барои ширкатҳое, ки аудит ва санҷишҳои доираи назари ахбори молиявии таърихӣ ва супоришҳои дигари оид ба таъминкунии эътимоднокӣ ва хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаро мегузаронанд” [5], ба роҳбарияти ташкилоти аудиторӣ кӯмак мерасонанд.

Принсипҳо ва амалҳои назорати сифати хизматрасониҳо бояд бо ҳуҷҷатҳо нигориш карда шуда ва ба маълумоти кормандони ташкилоти аудиторӣ расонида шаванд.

Принсипҳои асосие, ки амалкунии муносиби низоми назорати сифатро дар ташкилоти аудиторӣ таъмин менамоянд, инҳо мебошанд:

- нигарониши фаъолият ба баландбардории сифат – амалҳои пайдарҳам ва ҳамешагии роҳбарияти ташкилоти аудиторӣ, ки ба сиёсат ва амалҳои назорати сифат равона гардида, иҷрои корҳоро мувофиқи стандартҳои касбӣ, талаботи мақомоти танзимкунанда ва қонунгузорӣ талаб менамоянд;

- масъулият – аудитор барои гузаронидани корҳои назоратии номуносиб бояд ҷавобгарии иқтисодӣ, маъмурӣ ва интизомӣ барад;

- мутаносибӣ – ба аудитор пешбинӣ намудани вазифаҳои назоратии барои иҷроишашон маблағ набуда мумкин нест, уҳдадориҳои назоратӣ бояд ҳаҷми мувофиқи ҳуқуқ ва имконотро дошта бошанд;

- саривақт огоҳ намудан оид ба тамоилот – дар назар аст, ки ахбор оид ба тамоилоти ошкоршуда бояд дар муҳлати кӯтоҳтарин ба шахсони қабулкунандаи қарорҳои идоракунӣ пешниҳод карда шавад;

- бонизомӣ – ҳангоми ба ҷо овардани назорат ҳама ҷиҳатҳои фаъолият пурра дар алоқамандӣ баррасӣ мешаванд;

- тақсими уҳдадориҳо – тақсим кардани вазифаҳои назоратӣ дар байни кормандони ташкилоти аудиторӣ; - риояи меъёрҳои ахлоқи касбӣ – такя намудан ба меъёрҳои муқаррарнамудаи Кодекси одоби касбии аудиторҳо (бо Фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 апрели соли 2001, № 69 қабул шудааст).

Татбиқи мушаххас ва муҳтавои амалҳои назорати сифат дар сатҳи ташкилоти аудиторӣ аз омилҳои гуногун (ҳаҷм ва хосияти фаъолияти ташкилоти аудиторӣ, сохтори вазифавӣ-ташкилии он, таносуби масрафҳо ва манфиатҳо ҳангоми корбурди амалҳои низоми назорати дохилии сифат), ки дар ташкилотҳои аудитории гуногун ҳархела мебошанд, вобаста аст.

Муҳтавои мафҳуми сифатро дар аудит наметавон бе баррасии объекти аудит – ҳисоботи молиявӣ баррасӣ намуд. Дар интишороти илмии муосири соҳаи баҳисобгирӣ мафҳумҳои “сифати баҳисобгирии муҳосибӣ” ва “сифати ҳисоботи молиявӣ” моҳиятан таҳқиқ нашудаанд, гарчанде мутахассисони соҳа масъалаи аз чӣ иборат будани сифати кори муҳосиби касбиро борҳо бардоштаанд. Ғояҳои мавҷудбудаи сифат имкон медиҳанд, ки он масъалаҳое ба музокира бардошта шаванд, ки посух ба онҳо барои муайян кардани сифат дар баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат намояд, сифати ахбори муҳосибӣ (молиявӣ) чиро ифода мекунад ва чӣ гуна ҳисоботро метавон босифат ҳисобид.

Барои дарк намудани моҳияти сифати баҳисобгирии муҳосибӣ ва сифати ҳисоботи молиявӣ донистан зарур аст, ки истеъмолкунандаи ахбори дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ бунёдшаванда кист. Албатта, ахбори ниҳоии баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар шакли

ҳисоботи молиявӣ бунёд карда мешавад, пеш аз ҳама ба соҳибмулкони субъекти хоҷагидорӣ, сармоягузорон, кредиторҳо ва дигар ҷонибҳои манфиатдор нигаронида шудааст.

Азбаски аудит ин санҷиши дурустии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва саҳеҳии ҳисоботи молиявии корхонаҳо, соҳибкорони инфиродӣ ва муассисаҳои давлатӣ (буҷетӣ) мебошад [6, с. 29], пас ҳангоми шарҳ додани сифати аудит мебояд дараҷаи қонеъгардонии талаботи истифодабарандагон (истеъмолкунандагон)-и ин гуна ҳисоботи молиявӣ ба инобат гирифта шавад. Роҳбари субъекти хоҷагидорӣ ё соҳибмулки он тибқи қонунгузории граждани бо аудитор (ташкилоти аудиторӣ) шартнома барои гузаронидани аудит мебандад. Дар ин гуна шартнома иҷрои дигар хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит (тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ, барқарор кардани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, маслиҳатдиҳӣ доир ба масъалаҳои андозбандӣ ва дигарҳо) низ оварда мешаванд.

Барои ба ҷо овардани хизматрасониҳои аудиторӣ тибқи қонунгузории граждани ва стандартҳои аудит шартнома барои хизматрасониҳои аудиторӣ баста мешавад. Хусусияти хоси супориш оид ба аудити ҳисоботи молиявӣ дар он ифода меёбад, ки бо вуҷуди бастани шартнома дар байни ду ҷониб – фармоишгар (субъекти хоҷагидорӣ) ва иҷрокунанда (аудитори инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ), вай ҳамзамон хосияти оммавӣ будан дорад. Хосияти оммавӣ будани шартнома барои гузаронидани аудит дар он ифода меёббад, ки фармоишгар ё ташаббускори хизматрасониҳои аудиторӣ роҳбар ё соҳибмулки субъекти хоҷагидорӣ буда, гирандагони натиҷаҳои аудит – доираи номаҳдуди ҷонибҳои манфиатнок (сармоягузорони имконӣ, қарздиҳандагон, мақомоти давлатӣ ва дигарҳо) мебошанд. Ин хусусияти аудит водор менамояд, ки кори аудитор ба қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти на танҳо фармоишгари

расмии аудит (роҳбар ё соҳибмулки корхона), инчунин ба қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти ахбории ҷонибҳои дигари манфиатдор нигаронида шавад. Вобаста ба ин вазъ дараҷаи масъулияти аудитор барои натиҷаҳои фаъолияти касбии худ мутаносибан бо дараҷаи оммавӣ будани натиҷаҳои хизматрасониҳои аудиторӣ афзӯн мешавад. Аз ин ҷост, ки ҳангоми баҳо додани сифати хизматрасониҳои аудиторӣ бояд дараҷаи қонеъгардии талаботи ахбории ҳам фармоишгар ва ҳам ҷонибҳои аз субъекти хоҷагидорӣ манфиатдор ба инобат гирифта шаванд.

Хосияти муҳими дигари хизматрасониҳои аудиторӣ имкони ҳамзамон бо гузаронидани худи аудит ба ҷо овардани чанде хизматрасониҳои дигари бо фаъолияти аудиторӣ наздик – хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит мебошад. Ин хусусият барои баландбардории сифат ва рақобатпазирии фаъолияти аудиторҳо мусоидат менамояд. Масалан, ҳангоми гузаронидани аудити ҳисоботи молиявӣ аудитор ба кормандони муҳосиботи фармоишгари аудит оид ба қоидаҳои тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ ва қонунгузории амалкунанда маслиҳатҳо медиҳад. Аудитор тибқи шартнома ва стандартҳои аудит водор аст, ки ба мизоҷ оид ба ислоҳдарорӣ ба ҳисоботи молиявӣ ва методикаи чунин ислоҳдарорӣ тавсияҳо диҳад. Ғайр аз ин, аудиторҳои дар самти мушаххаси санҷиш коркунанда бо муҳосибони самти мазкури баҳисобгирӣ ҳамкорӣ ба роҳ монда, ҳамзамон бо гузаронидани санҷиши аудиторӣ оид ба масъалаҳои бамиёномада ва ҳамроҳикунанда (ҳуқуқӣ, андозбандӣ, молиявӣ, технологияҳои муҳосибӣ) маслиҳатҳо медиҳанд. Аз ин ҷост, ки хизматрасонӣ оид ба гузаронидани аудит худ хосияти маҷмӯӣ дорад. Вале ба ҷо овардани дигар хизматрасониҳои алоқаманд бо фаъолияти аудиторӣ дар маҷмуъ

бо хизматрасониҳои аудиторӣ танҳо ба шарте имконпазир аст, ки ба ҷо овардани дигар хизматрасониҳо ба пайдо шудани ихтилофи назарҳо намеорад ва ба пайдо шудани чунин ихтилоф замина намегузорад. Масалан, ин гуна ихтилофи назар метавонад дар мавриде пайдо шавад, ки як аудитор (ташкилоти аудиторӣ) дар асоси шартнома аудити ҳисоботи молиявии субъекти хоҷагидориро гузаронида, ҳамчунин хизматрасониҳои ҳамроҳикунанда – барқарор намудани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, пешбурди баҳисобгирии мукҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявии ҳамин субъектро ба ҷо меорад. Тибқи қоидаҳои одоби аудитор ин гуна хизматрасониҳои ҳамроҳикунанда бо фаъолияти асосии аудитор – гузаронидани аудити ҳисоботи молиявӣ ҳамҷоя буда наметавонанд. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба ҳамҷоянопазирии ин гуна хизматрасониҳо бо фаъолияти асосии аудиторӣ ишорат мекунад. Тавре сархати 3, қисми 1 моддаи 27 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” муқаррар менамояд, агар ташкилоти аудиторӣ ё аудитори инфиродӣ дар давоми ду соли бевосита аз давраи ба аудит фарогирифташаванда пешбуда барои субъекти хоҷагидории аудитшаванда хизматрасониҳои касбии иловагиро ба ҷо оварда бошад (чун ташкил, барқарорсозӣ ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ, маслиҳатдиҳии муҳосибӣ, хизматрасониҳо оид ба аудити дохилӣ ва ба ҳамин монандҳо), пас вай наметавонад аудити ҳисоботи молиявии ин гуна субъектро ба ҷо орад.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” аз 22 июли соли 2013, № 993 [Сарчашмаи электронӣ] / URL: http://mmk.tjj/content/

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” аз 22 июли соли 2013, № 993 [Сарчашмаи электронӣ] / URL: http://mmk.tjj/content/

3. Багров, Е.Г. Перспективы развития контроля качества аудиторской деятельности [Текст] / Е.Г. Багров // Учет и статистика. - 2005. - № 7. - С. 92-97.

4. Тоҳирова, Р.С. Аудит. Учебник. [Матн] / Р.С. Тоҳирова. - Душанбе: Ирфон, 2018. - 582 с.

5. Международный стандарт аудита 1 “Контроль качества в аудиторских организациях, проводящих аудит и обзорные проверки финансовой отчетности, а также выполняющих прочие задания, обеспечивающие уверенность, и задания по оказанию сопутствующих услуг» [Электронный ресурс] / URL: https://www.k-audit.ru/terms/audit/msa_1

6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [Матн] / Иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 2 / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. (нашри дувум). - Душанбе, 2010. - 29 с

7. Фабисович, Н.В. Институциональные аспекты обеспечения качества аудита [Текст] / Дисс. на соис. уч. степ. канд. экон. наук / Н.В. Фабисович. – Москва, 2011. - 184 с.

8. Филобокова, Л.Ю. Качество аудиторской деятельности: сущность, подходы к оценке [Текст] / Л.Ю. Филобокова // Аудиторские ведомости. - 2009. - № 6. - С. 79-85

9. Хахонова, Н.Н., Богатая, И.Н. Аудит. Учебник [Текст] / Н.Н. Хахонова, И.Н. Богатая. - М.: Кнорус, 2016. - 720 с.

ФАЪОЛИЯТИ СТАНДАРТҲОИ АУДИТИ ДОХИЛӢ ВА ТАЛАБОТИ КОДЕКСИ ОДОБИ КАСБИИ АУДИТОРҲО

Аннотатсия. Дар асоси гуфтаҳои боло метавон тасдиқ кард, ки алоқамандии байни сифати аудит ва сифати ахбори дар ҳисоботи молиявии санҷидашаванда овардашуда возеҳ аст. Аудит босифат ҳисобида намешавад, агар ҳисоботи молиявии субъекти хоҷагидорӣ ахбори носаҳеҳ (бесифат)-ро дар бар гирифта бошад. Ҳамзамон, санҷиши аудитории бесифат гузаронидашуда боварии иштирокчиёни бозорро ба ҳисоботи молиявӣ ва низоми пешбурди баҳисобгирии муҳосибии субъекти хоҷагидории аудитшаванда коста менамояд.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои аудиторӣ, назорати фаъолияти аудиторӣ, ташкилоти аудиторӣ, аудиторҳои инфиродӣ, сифати хизматрасонии аудиторӣ, стандартҳои фаъолияти аудиторӣ, назорати дохилии сифати аудит, назорати берунии сифати аудит, арзёбии сифати хизматрасониҳои аудиторӣ.

ДЕЙСТВИЕ СТАНДАРТОВ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА И ТРЕБОВАНИЙ КОДЕКСА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ АУДИТОРОВ

Анотатция. На основании вышеизложенного можно подтвердить, что взаимосвязь между качеством аудита и качеством информации, представленной в проверенной финансовой отчетности, очевидна. Аудит не считается качественным, если финансовая отчетность хозяйствующего субъекта содержит недостоверную информацию. В то же время некачественный аудит подрывает доверие участников рынка к финансовой отчетности и системе бухгалтерского учета аудируемого субъекта хозяйствования.

Ключевые слова: аудиторские услуги, контроль аудиторской деятельности, аудиторская организация, индивидуальный аудитор, качества аудиторских услуг, стандарты аудиторской деятельности,

внутренний контроль качества аудита, внешний контроль качества аудита, оценка качества аудиторских услуг.

OPERATION OF INTERNAL AUDIT STANDARDS AND REQUIREMENTS OF THE CODE OF PROFESSIONAL ETHICS OF AUDITORS

Annotation. Based on the above, it can be confirmed that the relationship between the quality of the audit and the quality of the information presented in the audited financial statements is clear. An audit is not considered qualitative if the financial statements of the business entity contain inaccurate information. At the same time, a poor quality audit undermines the confidence of market participants in the financial statements and the accounting system of the audited business entity.

Key words: audit services, control of audit activities, audit organization, individual auditor, quality of audit services, standards of audit activities, internal control of audit quality, external control of audit quality, assessment of the quality of audit services.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Гуломов Зикрулло Тошмуродович – к.э.н., зав. кафедры инновационного и инвестиционного менеджмента ИТИМК. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица Борбад, Тел.: +992 902626276. E-mail: ghulomov.z@mail.ru.

Сафаров Ахлиддин Сайвалиевич – Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, ассистент кафедры менеджмента и маркетинга. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел.: +992 902626276. E-mail: ghulomov.z@mail.ru.

Курбонов Некруз Довудович – Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, ассистент кафедры менеджмента и маркетинга. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел.: +992 902626276. E-mail: ghulomov.z@mail.ru.

АФЗАЛИЯТҲОИ ДУРНАМОИ РУШДИ БОЗОРИ МОЛИЯ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН

Қурбонова Ф. А., Зокиров А. Ж.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров.

Бозорои молиявӣ дар хоҷагии миллӣ ниҳоди зарурӣ ба ҳисоб мераванд ва метавонанд дар ҷалби захираҳои сармоягузорӣ ба ҳамаи бахшҳо ва соҳаҳои иқтисодиёт воситаи муҳим гарданд. Аз ин рӯ, мо дар ин ҷо баъзе самтҳои афзалиятноки рушди бозорҳои молиявиро дар шароити муосири Тоҷикистон ҷудо мекунем.

Аввалан, тавсеаи ҳаматарафа ва диверсификатсияи хизматҳо, ки бозорҳои молиявӣ пешкаш мекунанд. Ин нуқтаи назарро бо чанд далел асоснок мекунем:

– муносибатҳои пешгӯишавандаи иқтисодӣ байни субъектҳои бозор ба сабаби пурзӯр гардидани рақобат ва заъфпазирии соҳаи соҳибкорӣ дар бахши воқеии иқтисодиёти миллӣ;

– афзоиши таваккалҳои молиявӣ, ки бо равандҳои ҷаҳонишавӣ алоқаманд мебошанд;

– дар субъектҳои иқтисодиёт набудани малакаҳои кофӣ дар соҳаи идоракунии молия ва унсурҳои менеҷменти молиявӣ;

– дар иқтисодиёти миллӣ мавҷуд будани норасоиҳои бозор (таваррум, бекорӣ), ки ба тез-тез такрорёбии “фурӯравии бозор” мусоидат мекунанд ва дар натиҷа зарурати муҳофизати манфиатҳои молиявии субъектҳои иқтисодиёт тақвият меёбад;

– сатҳи пасти инкишофи муносибатҳои суғуртавӣ ё мутобиқ набудани он ба шароитҳои нави бозории хоҷагидорӣ.

Дувум - аз байн бурдани вобастагии низоми молиявии Тоҷикистон аз хориҷа аст. Ин усул ба баланд бардоштани ҷаззобияти бозори молиявии Тоҷикистон дар назари сармоягузорони хориҷӣ мусоидат мекунад, дар афзоиши ҳаҷми инвеститсияҳо инъикос меёбад.

Тоҷикистон дорои иқтидори азими захираҳои табиӣ мебошад, ки алҳол ба гирдгардиши иқтисодӣ ворид нашудаанд ва барои азхудкунии онҳо ба маблағгузориҳои назаррас эҳтиёҷ дорад. Ҳамчунин вазни қиёсии нисбатан баланди пурбор набудани иқтидорҳои истеҳсолӣ боқӣ мемонад. Ҳалли масъалаҳои мазкур дар сиёсати иқтисодии давлат вазифаи афзалиятнок ба шумор меравад ва барои ин мусоидати бисёртарафаи давлатӣ талаб карда мешавад. Дар ин ҷо арзёбии объективии вазъи бозори молиявӣ талаб карда мешавад, зеро камбудии як соҳа метавонад ба дастовардҳои соҳаи дигар хатти батлон кашад.

Дар асоси додаҳои манбаъҳои расмӣ нишондиҳандаҳои рушди низоми молиявиро ҳисобу китоб мекунем.

	Нишондиҳандаҳо	**2013**	**2017**	**2018**	**Гурӯҳи мамлакатҳо бо ММД ба ҳар сари аҳолӣ***		
					Баланд	**аз миёна баланд**	**аз миёна паст**
	Маблағи қарзи дохилӣ бе қарзи байнибонкӣ (млн.сомонӣ)	7462	9267	9550	-	-	-
	Капитализатсияи бозори фондӣ	1549	2883	2446	-	-	-

	(млн.сомонӣ)						
	Рушди молиявӣ (ба %)	22,2	19,9	17,4	89,6	47,9	32,4
	Пули нақд (млн.сомонӣ)	4485	11659	12196	-	-	-
	Ӯҳдадориҳои низоми бонкӣ (млн.сомонӣ)	10063	15207	15287	-	-	-
	Умқи молиявӣ (ба %)	35,9	43,8	39,9	67%	51%	39%
	Қарздиҳӣ ба бахши хусусӣ (ба %)	17,8	13,3	12,6	53%	31%	20%
	Нақши бонкҳои тиҷоратӣ (ба %)	95,8	87,2	76,7	91%	73%	57%

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои миқдории рушди низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ:Муаллиф дар асоси маълумотҳои зерин ҳисоб кардааст: Бюллетени омори бонкӣ – июл 2018/7 (276). – Душанбе; Бонки миллии Тоҷикистон, - 2018. - №7 (276). – саҳ. 10-17.; - саҳ. 79.; 2018. - №12 (281). – саҳ.17; - саҳ.37; - саҳ.39; - саҳ.75.; Global Financial Development Report 2017/2018: Bankers without Borders. – Washington; World Bank,2018. – P.133-137.

Нишондиҳандаи рушди молиявӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон дар соли охирини баррасишудаи 2018 17,4%-ро ташкил кард. Маблағи қарзи дохилӣ бидуни маблағи қарзи байнибонкӣ ва таҷаммӯи сармояи бозори фондӣ дар ҳаҷми ММД (ба %) муайян карда шудааст. Ин чунин маъно дорад, ки иқтидори бахши молиявии мамлакат тавсеа ва

таъмини дарбаргирии нисбатан васеи тамоми соҳаҳои хоҷагии халқро тақозо мекунад, зеро дар қиёс бо дигар гурӯҳҳои мамлакатҳо, нишондиҳандаи мазкур хеле қафо мондааст.

Нишондиҳандаи дигари миқдорӣ ба ном умқи молиявӣ мебошад, ки ҳамчунин бо қиматҳои паст (39,9%) тавсиф мешавад. Қимати ин нишондиҳанда аз мамлакатҳои дорои сатҳи баланди ММД ба ҳар сари аҳолӣ бештар ба 1,7 баробар қафо мемонад. Вале ба сатҳи мамлакатҳое, ки дар онҳо ММД ба ҳар сари аҳолӣ аз миёна паст аст, мутобиқат мекунад. Вазъи нишондиҳандаи қарздиҳӣ ба бахши хусусӣ низ ҳамчунин аст. Он чун ҳиссаи қарзе, ки ба бахши хусусӣ дода шудааст, дар ҳаҷми умумии ММД муайян карда мешавад. Ин нишондиҳанда дар иқтисодиёти Тоҷикистон соли 2018 – 12,6-ро ташкил кард, ки аз сатҳи мамлакатҳои дорои даромади баланд 4,2 баробар, аз сатҳи мамлакатҳои дорои сатҳи аз миёна баланд 2,5 баробар ва аз мамлакатҳои дорои сатҳи миёнаи даромад 1,6 баробар камтар аст. Ба ибораи дигар, фаъолнокии иқтисодӣ дар бахши хусусии ҷумҳурӣ алҳол ба қадри кофӣ тараққӣ наёфтааст ё бозори молиявӣ талаботи бахши хусусиро қонеъ гардонида наметавонад ё шароитҳои мусоид ба захираҳои қарзӣ вуҷуд надорад. Ғайр аз ин бори асосии миёнаравии молиявӣ ба дӯши бонкҳо мефарояд, дар ҳоле ки ҷузъҳои дигари бозори молиявӣ дар фаъолгардонии ҷанбаи иқтисодии субъектҳои хоҷагидор нақши назаррас намебозанд.

Заъфи бозорҳои молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он зоҳир мегардад, ки онҳо сармоягузории дарозмӯҳлатро таъмин карда наметавонанд. Дар иртибот бо ин нукта, дар марҳилаи ҷории рушд коркарди стратегияҳои дарозмӯҳлати рушди бозори молиявӣ бо назардошти хусусиятҳои иқтисодиёти миллӣ ва консепсияҳои назариявие, ки дар илми иқтисодиёт мавҷуданд, мубрамият касб мекунад.

Дар марҳилаи ҷории рушди Тоҷикистон дар соҳаи бозорҳои молиявӣ масъалаҳои зерин масъалаҳои ҳалталаб ба шумор мераванд:

– нарасидани захираҳои молиявӣ барои сармоягузории калонмиқёс ва дарозмӯҳлат;

– диверсификатсия нашудани хидматҳо ё маҳсулоти бозори молиявӣ;

– яктарафа будани рушди бозори молиявии Тоҷикистон, яъне ғайр аз бонкҳо, дигар ҷузъҳои таркибии бозори молиявӣ талаботи иқтисодиёти динамикии ҷумҳуриро қонеъ намегардонанд.

[2]алли масоили мазкур диққати ҳамаи субъектҳои иқтисодиётро ба бозори молиявии ватанӣ ҷалб мекунад, ки туфайли ин ба инкишоф ва баланд бардоштани некӯаҳволии аҳолӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Дар асоси гуфтаҳои боло ба самтҳои афзалиятноки рушди бозори молиявӣ мансубанд:

– бештар тавассути бозори коғазҳои қиматнок амалӣ гардонидани ҷалб ва бозтақсими захираҳои инвеститсионӣ;

– хавасманд гардонидани ҷойгиронии сармоягузориҳои воқеӣ ба бахши истеҳсолии мамлакат;

– муайян кардани таносуби оптималии байни сармоягузориҳои хориҷӣ ва ватанӣ ва ниҳодҳои бозори молиявӣ;

– мониторинги бозори молиявӣ оид ба арзёбии талаботи иқтисодиёти миллӣ ба сармоягузорӣ дар ҳар марҳилаи алоҳидаи рушд;

– маҳдуд сохтани донорҳои берунӣ дар он соҳаҳои иқтисодиёт, ки даромади баланд медиҳанд ё дар рушди мамлакат аҳамияти стратегӣ доранд;

– таъмин кардани диверсификатсияи хизматҳои молиявӣ, ки ба инкишофи бахшҳои баландтехнологии инноватсионӣ равона карда шудаанд ва вуруди захираҳои молиявӣ ва зеҳниро таъмин мекунанд;

– ҳавасманд гардонидани рушди инфрасохтори бозори молиявӣ, аз ҷумла биржаҳои асъорӣ, молӣ, фондӣ.

Мо чунин мепиндорем, ки татбиқ ва амалигардонии самтҳои мазкур дар оянда ба баланд бардоштани самаранокии рушди бозори молиявии Тоҷикистон ва ба туфайли он тезонидани суърати рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани некӯаҳволии аҳолии мамлакат имконият фароҳам меорад.

Адабиёт:

1. Султонов З.С. Вопросы взаимодействия финансовых рынков с реальной экономикой // Проблемы развития банковской системы в Таджикистане и Польше. Материалы международной научной-практической конференции (19 декабря 2015 г, г. Душанбе, ТГУК). С. 21-24.
2. Шарипов Б.М., Теоретические аспекты формирования финансового рынка в условиях перехода экономики Таджикистана к новой модели развития // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2017. Том 7. № 10А. С. 16-30.
3. Курбонова Ф.А. Перспективные сферы развития финансового рынка на текущем этапе развития Таджикистана//Вестник «Известия И. К. Форума БАЦА».-Чолпон -Ата. Киргизская Республика, 2019. –№2 (25). - С. 102-105.
4. Курбонова Ф.А. Особенности формирование финансового рынка в переходной экономике. Перспективы и факторы обеспечения устойчивого развития экономики//Материалы II-ой

международной научной конференции (13-14 марта 2015г.). – Худжанд: «Меҳвари дониш» ППИТТУ, 2015. -С. 326-333.

АФЗАЛИЯТҲОИ ДУРНАМОИ РУШДИ БОЗОРИ МОЛИЯ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия. Дар ин мақола дар марҳалаи ҷории рушди Тоҷикистон масъалаҳои ҳалталаби бозорҳои молиявӣ муайян гардидаанд. Тадбирҳои афзалиятнок оид ба такмили механизмҳои рушди бозори молиявӣ тавсия гардидааст, ки ба афзоиши иқтисодии ҷумҳурӣ мусоидат мекунанд. Ҳамчунин ташкили фонди махсусгардонидаи молиявӣ-инвеститсионӣ, ки афзоиши сармоягузориҳоро таъмин мекунад, ташкили бозори коғазҳои қиматнок дар бахши саноати истихроҷ (металлҳои қиматбаҳо, сангҳо, растаниҳои шифобахш) ва оптимизасияи фаъолияти онҳо, ҷойгиронии даромади муҳоҷирати меҳнатӣ ба бозори молиявии ватанӣ, аз ҷумла дар бозори қарз, суғурта ва асъор пешниҳод гардидаанд. Тавсеаи ҳаматарафа ва диверсификатсияи хизматҳои бозорҳои молиявӣ пешкашкунанда далелан асоснок гардидаанд.

Калидвожаҳо: бозор, бозори молиявӣ, бозори қарз, суғурта, асъор, сармоягузорӣ, фонди махсус, рушди иқтисодӣ.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА В ЭКОНОМИКЕ ТАДЖИКИСТАНА

Аннотация. В данной статье определены наиболее актуальные проблемы финансового рынка на современном этапе развития Таджикистана. Рекомендуются меры по совершенствованию механизмов развития финансового рынка способствующих экономическому росту страны. Также предложены создание

специализированного финансово-инвестиционного фонда, который позволит увеличить инвестиции, создание рынка ценных бумаг в добывающих отраслях (драгоценные металлы, камни, лекарственные растения) и оптимизация их деятельности, размещение доходов трудовых мигрантов в отечественный финансовый рынок, в частности: кредитный, страховой и валютный рынок.Обосновано всестороннее расширение и диверсификация услуг финансового рынка.

Ключевые слова: рынок, финансовый рынок, кредитный рынок, страхование, валюта, инвестиции, специальный фонд, экономическое развитие.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL MARKET IN THE ECONOMY OF TAJIKISTAN

Annotation. This article identifies the most pressing problems of the financial market at the present stage of development of Tajikistan. Measures are recommended to improve the mechanisms for the development of the financial market, contributing to the economic growth of the country. It was also proposed to create a specialized financial and investment fund, which will increase investments, create a securities market in the extractive industries (precious metals, stones, medicinal plants) and optimize their activities, place the income of labor migrants in the domestic financial market, in particular: credit, insurance and the foreign exchange market. A comprehensive expansion and diversification of financial market services has been substantiated.

Key words: market, financial market, credit market, insurance, currency, investments, special fund, economic development.

Малумот дар бораи муаллифон:

Қурбонова Фирӯза Алиҷоновна, Зокиров Алиҷон Жумабоевич
муаллимони калони кафедраи Кори бонкии МДТ Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров.

РАҚОБАТ ҲАМЧУН ШАРТИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИ УСТУВОР

Аллашукуров Б. Э.

Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров.

Дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ таваҷҷуҳи олимони ватанӣ ба таҳқиқи илмии проблемаҳои иқтисоди миллӣ хеле афзудааст. Сабабаш ин аст, ки Тоҷикистон дар марҳилаи таърихии муосир давлати ягонаву мукаммали иборат аз минтақаҳои гуногуни ба ҳам алоқаманд буда, ҳар яке аз ин минтақаҳо захираҳои мухталифи табиӣ, меҳнатӣ, молиявӣ ва захираҳои дигар мебошанд ва аз лиҳози сатҳи иқтисодию иҷтимоӣ низ тафовут доранд.

Ҳамзамон, дар ҳоли ҳозир дар адабиёти ватанию хориҷӣ оид ба мафҳуми «минтақа» нуқтаи назари ягона ташаккул наёфтааст ва аз ин сабаб таърифи аз ҷониби умум эътирофгардидаи он то ҳол вуҷуд надорад. Бинобар ин, баррасӣ намудани тафсири истилоҳи «минтақа», ки муаллифони гуногун додаанд, ба мақсад мувофиқ хоҳад буд.

Э.В. Алёхин менависад, ки мафҳуми «минтақа» дар ИҶШС соли 1975 аз ҷониби академик Н.Н. Некрасов ҳангоми тақсими қаламрави мамлакат ба макроминтақаҳо ҷорӣ карда шудааст.

Дар асари назариявии худ зери унвони «Иқтисоди минтақавӣ. Назария, проблемаҳо, методҳо («Региональная экономика. Теория, проблемы, методы») Н.Н. Некрасов зери мафҳуми минтақа ҳудуди калони мамлакатро бо шароити табиии каму беш якҷинс ва самти хоси

рушди қуввaҳои истеҳсолкунандадар заминаи захираҳои табиӣ, базаи моддӣ-техникӣ, зерсохтори истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ мефаҳмад.

Ба андешаи О.С. Пчелинтсев, минтақаҳо табиати духела доранд. Аз як тараф, минтақаҳо сохторҳои гуногунҷабҳаи экологӣ-иҷтимоӣ-иқтисодие мебошанд, ки танҳо қобили таҳқиқи байнифаннӣ мебошанд. Аз тарафи дигар минтақа ҷузъи сохтори фазоии иқтисод, яъне навъи махсуси системаҳои иқтисодӣ мебошад, ки дар заминаи рушди ҳамгирои истеҳсолот, аҳолӣ ва захираҳо ба миён меояд.

Аз таърифҳои зикршудаи мафҳуми «минтақа» чунин бармеояд, ки асоси онро се ҷузъи таркибӣ ташкил медиҳад:

- Аломати ҳудудӣ;

- Махсусгардонии иқтисодӣ;

- Робитаҳои дохилихоҷагии нисбатан сарбаста.

Дар назарияи илмҳои муосир минтақаро чун системаи дорои вазифаву ҷанбаҳои сершумор таҳқиқ мекунанд. Бештар аз ҳама якчанд парадигмаи минтақа маъмул мебошанд масалан:

1) Минтақа ҳамчун шабеҳаи давлат (квазидавлат). Ин зерсистемаи нисбатан ҷудогонаи давлат ва иқтисоди миллӣ мебошад. Дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон дар минтақаҳо тамоми функсияву захираҳои молиявие гирд оварда мешаванд, ки пештар ба «марказ» тааллуқ доштанд (равандҳои ғайримутамарказонӣ ва федерализатсия). Яке аз функсияҳои асосии ҳокимияти минтақавӣ ин танзими иқтисоди минтақа мебошад. Ҳамкории мақомоти ҳокимияти умумидавлатӣ ва минтақавӣ, инчунин шаклҳои гуногуни муносибатҳои иқтисодии байниминтақавӣ (масалан, дар чорчӯбаи иттиҳодияҳои ҳамкории иқтисодӣ) фаъолияти иқтисодиёти минтақаҳоро дар системаи иқтисоди миллӣ таъмин мекунанд;

2) Минтақа ҳамчун шабеҳаи ширкат (корпоратсия). Минтақа чун субъекти калони моликияти (минтақавӣ ва маҳаллӣ) ва фаъолияти иқтисодӣ баромад мекунад. Минтақаҳо аз лиҳози иқтидори захиравӣ барои рушд аз ширкатҳо мондани надоранд. Тавсеаи мустақилияти минтақаҳо (тавассути додани ҳуқуқҳои иқтисодӣ аз «марказ») аз самтҳои муҳимтарини ислоҳоти иқтисодӣ ба шумор меравад;

3) Минтақа ҳамчун бозор. Аз ин нуқтаи назар ба шароити умумии фаъолияти иқтисодӣ (фазои соҳибкорӣ) ва хусусиятҳои бозорҳои минтақавии молу хизматрасонӣ, меҳнат, захираҳои кредиту молия, коғазҳои қиматнок, иттилоот, дониш ва дороиҳои дигар диққат дода мешавад;

Дар доираи ин парадигма минтақа ба ҳайси инҳо баромад мекунад:

- қисми фазои иқтисодии ҷаҳон, ки дар ҳамроҳшавӣ ба иқтисоди ҷаҳон аз базаи захиравӣ ва озодии муайяни амал бархурдор аст;

- воҳиди худкифо дар комплекси хоҷагии халқи мамлакат, ки ба он ҳуқуқу масъулияти муайян дода шудааст;

- субъекти комплекси хоҷагии халқи мамлакат, ки технологияҳои муосири идораи минтақаҳои водӣ, наздикӯҳӣ ва кӯҳиро ба мақсади ҳосил намудани сохтори беҳтарини маҷмӯи маҳсулоти ҷумҳуриявӣ гирд меорад;

- қисми системаи миллии инноватсионӣ, ки татбиқи амалии нишондиҳандаву самтҳои мақсадноки онро таъмин мекунад.

Парадигмаи нави рушди иқтисоди миллӣ, ба фикри Е.В. Беляков дар заминаи технологияҳои нави иттилоотӣ, иқтисодиёти «дониш», назари нав ба арзёбии истифодабарии базаи захираи худ, ки инъикосгари тамоюлоти нави ҷаҳонист ва сохторҳои нави ташкилӣ бар асоси рушди равандҳои ҳамгироӣ баррасӣ карда мешавад.

Ҳамин тавр, аз афкори муаллиф бармеояд, ки моҳияти парадигмаи нави рушди минтақаӣ аз ин иборат аст, ки дар шароити муосир минтақаҳо на танҳо қисми иқтисоди миллӣ мебошанд, балки дар муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ҳам фаъолона ширкат меварзанд, яъне дарвоқеъ қисми системаи иқтисоди ҷаҳонӣ ва миллӣ ҳастанд.

Дар сурати фароҳам омадани омилҳои мусоиди бозорӣ корхонаҳо кӯшиш мекунанд имкониятҳои худро дар бозори байналмилалӣ амалӣ карда, муносибатҳоро бо минтақаву корхонаҳои алоҳидаи мамлакатҳои дигар ба роҳ монанд.

Рушди равандҳои рақобат дар ҳама сатҳҳои системаи иқтисодӣ (сатҳи макро-, миёна (мезо-) ва микро-) ногузир ба ташаккули рақобатпазирии як объект нисбат ба объекти дигар оварда мерасонад. Дар сатҳи минтақаҳо низ ҳамчунин аст.

Дар адабиёти иқтисодии ватанӣ солҳои охир (пас аз инкори дурударози илмӣ) самти рақобатпазирии минтақа ҳамчун қобилияти фароҳамсозии шароит дар бозори дохилӣ ва берунӣ ё ҳосилнокии истифодабарии захираҳо инкишоф ёфтааст.

Таъбилёбии минтақа ба субъекти муносибатҳои рақобат ба маънои ташаккули хосияту стандартҳои нави сифати ин система бо номи «минтақа» мебошад. Ин хосияти нав рақобатпазирист. Он талаботи нигоҳдорӣва рушд додани субъекти иқтисодии дар шароити рақобат коркунандаро инъикос мекунад. Дар шароити «иқтисоди нав» рақобатпазирии минтақа яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳамзамон, мавзӯи таҳлили назариявии иқтисодӣ мегардад.

Рақобатпазирии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ин қобилияти татбиқи вазифаи асосии мақсадноки фаъолияти он — рушди устувори иҷтимоию иқтисодии он дар минтақа бо таъмини сифати баланди

зисти аҳолии он мебошад. Рақобатпазирӣ тавассути бартариҳои рақобат татбиқ карда мешавад, ки ба гурӯҳҳои аломатҳои базавӣ (заминавӣ) ва таъминкунанда (ё амиқ) ва зоҳирии рақобатпазирии минтақа тақсим карда шудаанд. Ба гурӯҳи якум (аломатҳои базавӣ) захираҳои табиии ашёи хом, захираҳои меҳнатӣ ва сатҳи тахассуси онҳо, иқтидори илмию идорӣ, заминаи истеҳсолӣ; ба гурӯҳи дуюм - фазои соҳибкорӣ, сифати иқтидори идорӣ, арзиши қувваи корӣ, зерсохтор дохил мешаванд.

Чунин сиёсат дар дурнамои дарозмуддат натиҷаи мусбат дода наметавонад.

Ба назари як қатор муҳаққиқон шарти заминагузори рушди иқтисодӣ ва густариши рақобатпазирии ҷумҳурӣ такрористеҳсоли васеи сармоя мебошад.

Дар шароити экстремалии истеҳсол таъмини ҳаёту фаъолияти аҳолӣ, ки дар як қатор минтақаҳои мамлакат вуҷуд доранд;

- сатҳи пасти истеҳсоли молу хизматрасонӣ чун таҷассуми пошхӯрии иқтисоди минтақа;

- иқтидори сусти зеҳнии баъзе минтақаҳо ва сатҳи пасти таъмини иҷтимоии аҳолии мамлакат бо имкониятҳои худии минтақа ва ғайра.

Асосан се консепсияи асосии таъмини рақобатпазирии минтақаро нишон медиҳад:

- усули кластерӣ;

- рушди системаи инноватсионии минтақа;

- омилҳои имконпазири ташаккули рақобатпазирии минтақа.

Кластери ин гурӯҳҳо «анбӯҳҳо»-и субъектони хоҷагидори бахшҳои воқеӣ ва молиявии иқтисоди минтақавӣ дар чорчӯбаи соҳаҳои алоҳида ё ташкилотҳои ҷудогона мебошанд, ки дар бозор мавқеи пешсафро ишғол менамоянд. Ҳамин тавр, баҳри баланд бардоштани рақобатпазирии ҷумҳурӣ сиёсати минтақавии фаъолро пеш бояд бурд,

ки он ба ташаккули ташкилотҳои кластерӣ дар системаи иқтисоди миллӣ равона шудааст. Моҳияти консепсияи кластер дар ҳамин зоҳир мегардад.

Дар хулоса ҳаминро қайд мекунем, ки бо вуҷуди нуфузи шинохташудаи назарияи рақобатпазирии ҷумҳурӣ, аҳамияти он дар илми иқтисоди муосир, инчунин таваҷҷуҳи рӯзафзун ба он аз ҷониби иқтисодчиёну сиёсатмадорон, олимони алоҳидае ҳам ҳастанд, ки ғояи рақобатпазирии давлат ва ҳам минтақаҳои алоҳидаи онро танқид мекунанд. Масалан, ҷоизадори Нобел (с. 2008) Пол Кругман мегӯяд, ки рақобатпазирӣ дар мавриди иқтисоди миллӣ маъное надорад ва таваҷҷуҳ ба рақобатпазирӣ ҳам иштибоҳноку хатарнок аст. Барои тасдиқи гуфтааш ин олим чунин далелҳоро меорад:

- таваҷҷуҳи беш ба манзараи рақобати мамлакатҳо инро рад мекунад, ки аксарияти мушкилоти иқтисодӣ аз омилу сабабҳои дохилӣ бармеоянд

- омилҳое, ки ба савдо дар бозори байналмилалӣ вобастагӣ надоранд, яъне сатҳи зист якҷоя бо афзоиши ҳосилнокӣ баланд мешавад, на бо мурури афзоиши ҳосилнокӣ нисбат ба мамлакатҳои дигар;

- симои малакатҳои рақиб дар сатҳи эҳсос хулосаҳои савдои байналмилалиро инкор мекунад - боигарии мамлакат бо махсусгардонии байналмилалӣ ва истифодабарии бартариҳо алоқаманд аст, бинобар ҳамин пайравӣ аз консепсияи «рақобатпазирии миллӣ» протексионизм ва ҷангҳои тиҷоратиро ба бор оварда метавонад;

- дар мавриди давлат истифода бурдани мафҳуми «рақобатпазирӣ» ба ҷои корхонаи тиҷоратӣ маънои маҷозӣ дорад, зеро давлат дар қиёс бо корхона ченаки рақобатпазирӣ - тавозуни фоидаву зарар - надорад ва дар натиҷаи муфлисшавӣ аз байн намеравад;

- таваҷҷуҳи беш ба рақобатпазирии байналмилалӣ боиси дастгирӣ ёфтани соҳаҳои камҳосили иқтисоди миллӣ ва пастшавии стандартҳои ҳаётии он шуда метавонад.

Албатта, хулосаҳои П. Кругман дурустанд ақаллан барои он ки хулосаҳои барандаи ҷоизаи Нобел ҳастанд. Лекин, ба андешаи мо, мавҷудияти чунин ақидаҳо аз мураккабии худи мафҳуми «рақобатпазирӣ», сермаъноии он ва норасоии омӯзиши методологияи таҳқиқи объектҳои мухталифи рақобатпазирӣ, хусусан дар сатҳи макроиқтисодӣ дарак медиҳад.

Ҳамин тариқ, дигаргуншавии муносибатҳои иқтисодӣ дар Тоҷикистон аз ибтидои солҳои 1990-ум ба густариши равандҳои минтақавишавии хоҷагии халқ мусоидат намуда, ҷараёни рақобати байни мамлакатҳоро шадидтар гардонид ва зарурати баландбардории рақобатпазирии ҷумҳуриро бедор кард. Дар ин ҳангом ҷумҳурӣ на танҳо қисми иқтисоди миллӣ гардид, балки ба системаи равобити иқтисодии ҷаҳонӣ ҷалб карда шуд. Ҳамаи ин аҳамияту мубрамии омӯзиши иқтисоди минтақавиро афзунтар намуда, зарурати таҳқиқи рушди миллии иқтисодро дар шароити муносибатҳои бозорӣ ба миён овард.

Адабиёт:

1. Алехин Э.В. Региональная экономика и управление. – Пенза: Пензенский государственный университет,
2. Институт государственной службы и управления при губернаторе Пензенской области, 2007. – С. 128.
3. Некрасов Н.Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы. Изд. 2-е. – М.: Экономика, 1978. – С. 225.
4. Пчелинцев О.С. Региональная экономика в системе устойчивого развития. - М.: Наука, 2004. – С.132.
5. Челноков И.В., Герасимов Б.И., Быковский В.В. Региональная

экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / Под науч. ред. д-ра эконом, наук, проф. Б.И. Герасимова. –Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. – С. 322.

6. Герасимова В.В. Интеграционные процессы в регионах Российской Федерации // Региональные проблемы преобразования экономики. - 2009. - №2. – С. 79.
7. Чайникова Л.Н. Методологические и практические аспекты оценки конкурентоспособности региона. - Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2008. – С. 265.
8. Региональная экономика / Под ред. В.И. Видяпина и М.В. Степанова. - М.: ИНФРА-М, 2007
9. Коломак Е.А. Анализ факторов конкурентоспособности региона // Регион: экономика и социология. - 2009. -№3. – С. 59.
10. Особенности воспроизводства регионального капитала: сущность, подходы к оценке, методы управления / Институт экономики КарНЦ РАН, Под общей ред. Ю.В. Савельева. - Петрозаводск: Изд-во Карельского научного центра РАН, 2008. – С. 109.

РАҚОБАТ ҲАМЧУН ШАРТИ ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИ УСТУВОР

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур, масъалаҳои рақобатпазирӣ дар хоҷагии кишоварзии минтақаҳо, инчунин маҳсулотҳои агроозуқаврорӣ дар шараоити бозорҳои доҳили ва берунии савдо тадқиқ шудааст. Ҳамин тариқ, дигаргуншавии муносибатҳои иқтисодӣ дар Тоҷикистон аз ибтидои солҳои 1990-ум ба густариши равандҳои минтақавишавии хоҷагии халқ мусоидат намуда, ҷараёни рақобати байни мамлакатҳоро

шадидтар гардонид ва зарурати баландбардории рақобатпазирии ҷумҳуриро бедор кард.

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ дар иқтисодиёти минтақавии, кластеризатсия**,** парадигма, субъектони хоҷагидорӣ.

КОНКУРЕНЦИЯ КАК УСЛОВИЕ УСТОЙЧИВОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В данной статье расматриваются задачи конкурентноспособности в области сельского хозяйства регионов, а также продукты сельского хозяйства в условиях внутренего и внешнег рынка.

Ключевые слова: конкурентноспособность в региональной экономике, кластеризация, парадигма, субъекты сельского хозяйства.

COMPETITION AS A CONDITION FOR SUSTAINABLE ECONOMY

In given article problems of competitiveness in the field of agriculture of regions, and also agriculture products in conditions and the market.

Keywords: competitiveness in regional economy, claster, a paradigm, subjects of agriculture.

ТАҶРИБАИ БОЗОРИ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКАИ ИМА (БОЗОРИ PJM) ВА ИМКОНОТИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Асоев Б. Х.
Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш.Кӯлоб

Энергетика соҳаи аз ҷиҳати стратегӣ муҳим барои ҳар як давлати иқтисодиёташ рушдёфта ва рушдкунанда арзёбӣ мегардад, дар ҳоле ки

нақши электроэнергетика дар иқтисоди ҷаҳонӣ мунтазам меафзояд. Бо назардошти хусусиятҳои технологӣ, соҳаи электроэнергетика муддати тӯлонӣ соҳаи «маҳаллӣ» буд ва дар нимаи дуюми асри XX системаҳои энергетикӣ аз миқёси миллӣ ба сатҳи ҷаҳонӣ гузашт.

Баррасии самаранокии иқтисодӣ аз як тараф васеъшавии минбаъдаи миқёси системаҳои электроэнергетикиро талаб кунад, аз тарафи дигар, рақобатро дар соҳаи мазкур шиддат мебахшад. Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI соҳаи энергетика зери таъсири талаботҳое қарор гирифт, ки равандҳои танзимӣ ва ташкилӣ дар бозорҳои фаромиллии нерӯи баркро ба зиддиятҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ кард.

Таҷрибаи фаъолияти муттаҳидкунии бозорҳои энергетикӣ нишон медиҳад, ки афзалияти равандҳои интегратсионии соҳаи электроэнергетика коҳиш додани эҳтиёҷот ба захираҳои энергетикӣ бо сабаби баробаркунии сарбории нерӯи барқ (ҳам рӯзона ва ҳам солона) дар давлатҳои аъзо, васеъшавии бозорҳои нерӯи барқ ва дар натиҷа афзоиши сатҳи рақобат дар бозори нави муттаҳидшуда ба шумор меравад.

Омӯзиши ҳамаҷонибаи равандҳои интегратсионӣ дар бозорҳои эектроэнергетикаи ИМА (бозори PJM) ва имконоти истифодаи таҷрибаи онҳо дар бозори электроэнергетикаи давлатҳои Осиёи Марказӣ мақсади асосӣ ба шумор меравад. Аз ин лиҳоз, мо кӯшиш намудем, ки дар кори худ талаботҳои аъзошавӣ ва иштирок дар бозори электроэнергетикаи PJM- ро мавриди таҳлилу омӯзиш қарор диҳем ва имконоти истифодаи баъзе аз таҷрибаи онро дар бозори электроэнергетикаи давлатҳои Осиёи Марказӣ баҳогузорӣ намоем.

Мавзеи ҷойгиршавии бозори электроэнергетикаи минтақаи PJM дар ИМА буда, 13 иёлотро пурра ё қисман дар бар мегирад. Бозори электроэнергетика ва иқтидорҳои PJM пас аз бозори яклухти

электроэнергетикаи Федератсияи Россия дуюмин бозори электроэнергетика дар ҷаҳон аст.

Бозори электроэнергетикаи PJM зиёда аз 960 аъзо - ширкатҳои тавлидкунанда, шабакавӣ ва фурӯшро дар бар мегирад, ки тақрибан ба 61 миллион нафар аҳолии минтақаи мазкур хизмат мерасонанд. Иқтидори муқарраршудаи системаи энергетикӣ таҳти назорати оператори системавии PJM қарор дошта дар охири соли 2015 177,7 ГВт буда, иқтидори баландтарин ва истеҳсоли нерӯи барқ дар ҳамон сол мутаносибан 166 ГВт ва 793 ҳазор ГВт-соатро ташкил дода буд. Дарозии хатҳои магистралии интиқоли нерӯи барқ 116 ҳазор км мебошад [2].

Таърихи бозори электроэнергетикаи PJM аз соли 1927 оғоз ёфтааст, вақте ки се ширкати энергетикӣ бартариҳои пайвастшавии системаҳои энергетикӣ ва самаранокии истифодаи захираҳои тавлидкунандаро дарк намуда, дар ҷаҳон аввалин муттаҳидкунии бозори электроэнергетикаро (ҳавзи энергетикӣ) ба роҳ монданд. Як қатор ширкатҳои энергетикии дигар солҳои 1956, 1965 ва 1981 ба PJM ҳамроҳ шуданд. Дар тӯли ин вақт, бозори электроэнергетикаи PJM аз ҷониби шуъбаи амалиётии яке аз аъзои он идора карда мешуд [4].

Айни замон барои тиҷорат дар бозори электроэнергетикаи PJM шахси манфиатдор бояд иштирокчии бозори мазкур бошад. Баъди он вай ҳуқуқ дорад, ки нерӯи баркро ҳам дар бозорҳои «рӯз ба пеш» ва ҳам дар бозори «вақти воқеӣ» хариду фурӯш кунад ва дар музоядаҳо оид ба ҳуқуқҳои молиявии интиқол ва тиҷорати нерӯи барқ, яъне FTR[1] иштирок намояд. Барои аъзо шудан ба PJM, шахси манфиатдор бояд ба талаботи дар Қисми 11 Созишнома дар бораи фаъолият дар PJM муқарраршуда ҷавобгӯ бошад [3].

Барои аъзо шудан ба бозори электроэнергетикаи PJM, тарафҳои манфиатдор бояд ҳуҷҷатҳои зеринро ба бозори мазкур пешниҳод кунанд: аризаи узвият ба бозори электроэнергетикаи PJM, созишномаи узвият ба бозори электроэнергетикаи PJM дар шакли стандартии тасдиққардаи бозори мазкур, созишномаи хизматрасонии интиқоли барқ, дархости кредити тиҷоратӣ барои бозори электроэнергетикаи PJM ва шартномаҳои марбут ба бозори мазкур [5].

Талаботҳои аъзошавӣ ва иштирок дар бозори электроэнергетикаи PJM дар расми 1 оварда шудааст.

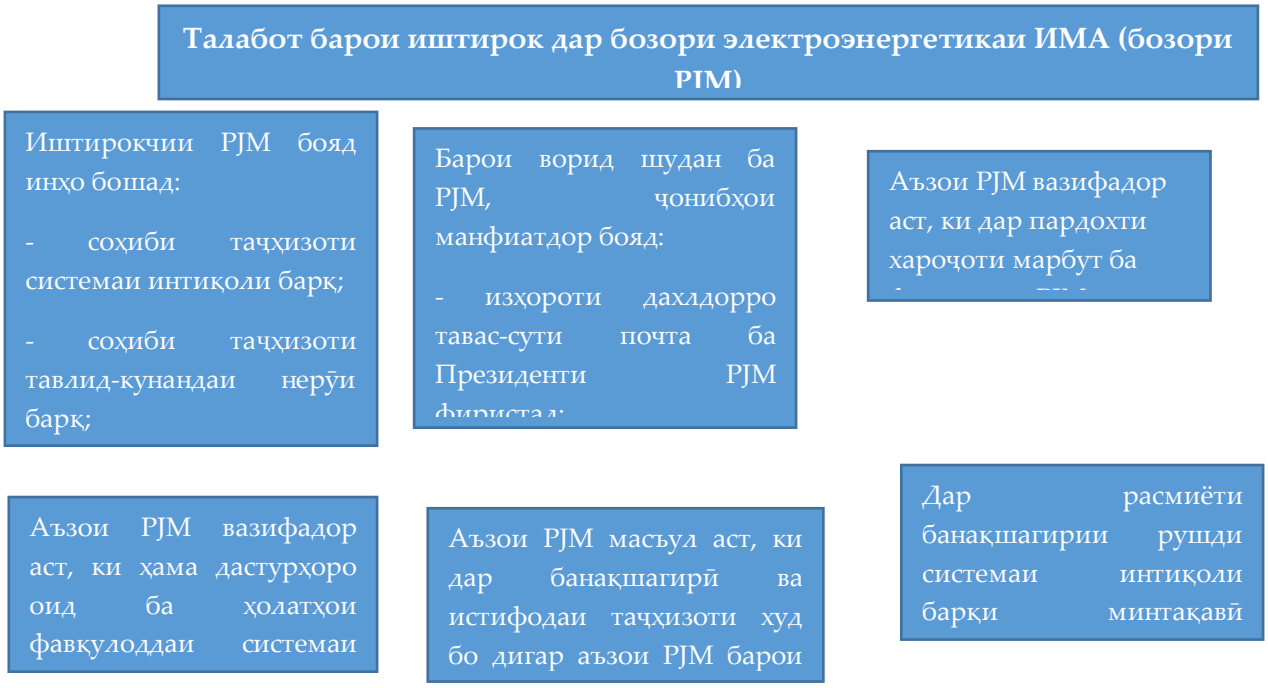

Расми 1. Талабот барои иштирок дар бозори электроэнергетикаи ИМА (бозори PJM)

Сарчашма: Расм дар асоси таҳлилу омӯзишҳои муаллиф таҳия гардидааст.

PJM бозорҳои электроэнергетика (дар вақти воқеӣ, рӯз ба пеш), бозори иқтидорҳо ва бозори ҳуқуқҳои молиявӣ оид ба интиқоли нерӯи баркро дар бар мегирад. Ғайр аз он, тиҷорати нерӯи баркро тибқи созишномаҳои дуҷониба, ки истеҳсолкунандагони нерӯи барқ

мустақиман бо истеъмолкунандагон бастаанд, анҷом медиҳад. Модели бозори электроэнергетикаи PJM бар он асос ёфтааст, ки пардохтҳо барои интиқоли иқтидорҳо, нерӯи барқ, низоми хизматрасонӣ дар давраи дарозмуддат бояд ба генераторҳои даромадӣ, ки тамоми хароҷоти доимӣ ва тағйирёбандаро, ки ба истеҳсоли нерӯи барқ алоқаманд аст, пӯшонад ва инчунин имкон диҳанд, ки ҳаҷми иқтидорҳои истеҳсолиеро, ки барои кори боэътимоди он кофӣ мебошанд, таъмин кунад [1 с.31-53].

Ҳамин тариқ, баъд аз таҳлилу омӯзиши таҷрибаи бозори электроэнергетикаи ИМА (бозори PJM) мо эҳтимолияти истифода ва ҷорӣ кардани баъзе аз онҳоро дар бозори электроэнергетикаи давлатҳои Осиёи Марказӣ пешниҳод менамоем:

1. Иштирокчиёни бозори электроэнергетикаи давлатҳои Осиёи Марказӣ бояд дорои таҷҳизотҳои тавлидкунанда, интиқолдиҳанда, ширкатҳои тақсимкунанда ва ё истеъмолкунандаи ниҳоӣ нерӯи барқ бошанд (дар доираи созишномаҳои фаъолияти бозори мазкур).

2. Барои ворид шудан ба бозори мазкур, тарафҳои манфиатдор бояд бастаи ҳуҷҷатҳои заруриро таҳия ва ҳаққи аъзошавӣ ба бозори мазкурро пардохт кунанд;

3. Аъзоёни бозори мазкур вазифадоранд, ки дар пардохти хароҷоти марбут ба фаъолияти бозор иштирок намояд;

4. Аъзоёни бозори мазкур вазифадоранд, ки ҳама дастурҳоро оид ба ҳолатҳои фавқулодда дар системаи энергетикӣ иҷро кунанд;

5. Давлатҳои аъзо бояд фаъолияти худро дар ҳамкорӣ бо дигар аъзоёни бозори электроэнергетикаи давлатҳои Осиёи Марказӣ ба нақша гирифта идора кунанд, то эътимоднокӣ таъмин карда шавад;

6. Дар тартиби банақшагирии рушди системаи минтақавии интиқоли нерӯи барқ иштирок намоянд.

Адабиёт:

1. Андреева Е.В., Клепиков В.И., Николаев А.Г. и др. Интеграция зарубежных рынков электроэнергии. Москва, январь 2017. – С.31-53.
2. Д.А.Воронцов, Структура оптового рынка электроэнергии в России, США и Германии. Сравнительный анализ [Электронный ресурс] https://www.imemo.ru/files/File/ru/conf/2018/27042018/Vorontsov.pdf (дата обращения 27.11.2020)
3. Зарубежный опыт межгосударственной интеграции рынков электрической энергии [Электронный ресурс]. http://www.em.ranepa.ru/files/docs/research/2019_1513_part2.pdf (дата обращения 30.11.2020)
4. История PJM [Электронный ресурс http://www.pjm.com/about-pjm/who-we-are/pjm-history.aspx(дата обращения 28.11.2020)

ТАҶРИБАИ БОЗОРИ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКАИ ИМА (БОЗОРИ PJM) ВА ИМКОНОТИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур ҷиҳатҳои назариявию амалии таҷрибаи бозори электроэнергетикаи ИМА (бозори PJM) ва имконоти истифодаи он дар давлатҳои Осиёи Марказӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шудааст. Омӯзиши ҳамаҷонибаи равандҳои интегратсионӣ дар бозорҳои электроэнергетикаи ИМА (бозори PJM) ва имконоти истифодаи таҷрибаи онҳо дар бозори электроэнергетикаи давлатҳои Осиёи Марказӣ мақсади асосӣ ба шумор меравад. Аз ин лиҳоз, мо кӯшиш намудем, ки дар кори худ талаботҳои аъзошавӣ ва иштирок дар бозори электроэнергетикаи PJM-ро мавриди таҳлилу омӯзиш қарор диҳем ва имконоти истифодаи баъзе аз таҷрибаҳои онро дар

бозори электроэнергетикаи давлатҳои Осиёи Марказӣ баҳогузорӣ намоем.

Калидвожаҳо: бозори электроэнергетика, ИМА, бозори PJM, талаботҳои аъзошавӣ, иштирокчиёни бозор.

ОПЫТ РЫНКА ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ США (РЫНКА PJM) И ЕГО ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация. В данной статье исследуются теоретические и практические аспекты опыта рынка электроэнергетики США (рынка PJM) и его возможности использования в странах Центральной Азии. Основная цель являются комплексное исследование интеграционных процессов на рынках электроэнергетики США (рынка PJM) и возможности использования их опыта на рынке электроэнергетики Центральной Азии. Поэтому, в своей статье мы постарались проанализировать требования к членству и участию рынке электроэнергетики PJM и возможности использования некоторого его опыта на рынке электроэнергетики стран Центральной Азии.

Ключевые слова: рынка электроэнергетики, США, рынка PJM, требования к членству, участники рынка.

EXPERIENCE OF THE US POWER MARKET (PJM) AND ITS OPPORTUNITIES FOR USE IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Annotation. This article explores the theoretical and practical aspects of the experience of the US electricity market (PJM market) and its possibilities of use in the countries of Central Asia. The main goal is a comprehensive study of integration processes in the US electricity markets (PJM market) and the possibility of using their experience in the Central

Asian electricity market. Therefore, in our article, we tried to analyze the requirements for membership and participation in the electricity market of PJM and the possibility of using some of its experience in the electricity market of Central Asian countries.

Key words: electricity market, USA, PJM market, membership requirements, market participants.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Асоев Баҳодур Хайридинович – саромӯзгори кафедраи иқтисодиёти Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб. Тел: 985247082**.**

РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ИМКОНИЯТҲОИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Гулов З. Ҳ.,Сафаралии Б.,Сафаров С.

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш.Кӯлоб

Ҳоло бисёре аз давлатҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ пурра ба иқтисодиёти рақамӣ гузаштаанд, ки ин самараи бештаре дода истодааст. Яке аз самаранокии иқтисоди рақамӣ ин босуръат иҷро шудани амалиётҳои тиҷоратӣ бо роҳи технологияи муосир мебошад.

Иқтисоди рақамӣ яке аз соҳаҳои босуръат рушдёбандаи ҷаҳон аст. Ин муҳаррики муҳими инноватсия ва рушди корхонаҳо мебошад. Бо гузаштан ба асри технологияи рақамӣ, таъсири он дар миқёси рақобатпазирии кишварҳо ба назар мерасад.

Дар солҳои истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, унсурҳои муносибатҳои рақамӣ тадриҷан дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар, ба мисли гирифтани музди маош тавассути банкоматҳо, пардохти истифодаи телефонҳо, пардохти роҳкиро дар автобусҳо ва троллейбусҳо бо корти рақамӣ ва ғайра пайдо шуданд. Дар назарияи

иқтисодӣ ва дар фаъолияти амалии як қатор кишварҳо мафҳуми «иқтисоди рақамӣ» пайдо шудааст. Оғози асри XXI бо суръат пешрафти рушди технологияҳои рақамӣ, инқилоб дар фазои иттилоот ва босуръат ҷаҳонишавии иқтисодиёт аст.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд хизматрасониҳо дар шакли электронӣ сурат мегиранд аммо инҳо қаноатбахш нестанд. Пеш аз он, ки мо пурра ба иқтисоди рақамӣ гузарем якчанд мушкилиҳоро бояд ҳал намоем. Дар мақолаи мазкур роҳҳои ҳалли рушди иқдисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд. Ба ақидаи мо чунин мушкилиҳо айни замон вуҷуд доранд:

- Дастрасии ба интернет;
- Истифода нашудани кортҳои бонкӣ;
- Набудани интернет-мағозаҳо ва хизматрасониҳои электронӣ;
- Нарасадани мутахассисон дар ин самт;

Мисоли иқтисоди рақамӣ ҳама гуна фаъолияти иқтисодие мебошад, ки тавассути Интернет ба роҳ монда мешавад. Рақамӣ ҳар ширкатеро ҳисобидан мумкин аст, ки кӯшиши пурра ё қисман фаъолиятро ба таври онлайн гузарондан дорад. Агар чунин ҷанбаҳои муҳими фаъолият, ба мисли идоракунӣ, назорат, таҳлили тиҷорат, хизматрасонӣ ё дастраскунии молҳо ва маркетинг бо технологияҳои электронӣ дар корхона ба роҳ монда шуда бошанд, чунин ширкатро метавон яке аз онҳое номид, ки як қадам пештар ба сӯи муввафақият монда иқтисоди электрониро амалӣ кардааст.

Иқтисоди рақамӣ, яъне пайдо шудани имкониятҳои нав, бешубҳа, ба ҳаёти инсон таъсири мусбат мерасонад.

Аз рӯи таҳлилҳо Бонки байналмилалӣ дар соли 2016 бартариҳои иқтисоди рақамиро чунин муаррифӣ намуд:

- афзоиши ҳосилнокии меҳнат;

- баланд бардоштани рақобатпазирии ширкатҳо;
- коҳиш додани хароҷоти истеҳсолӣ;
- ташкили ҷойҳои нави корӣ;
- бартараф кардани камбизоатӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ.

Барои рушди иқтисоди рақамӣ, рушди бахши миллии ТИК, ташвиқи таъсис ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар тамоми соҳаҳои истеҳсолӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар зарур аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ояндаи наздик ҳатман ба иқтисоди рақамӣ мегузарад. Ин тақозои замон аст. Бо андешидани чораҳои зарурӣ, мақомоти давлатӣ метавонанд муҳитеро эҷод кунанд, ки барои рушди иқтисоди рақамӣ бештар мусоидат кунанд.

Маълум аст, ки дар тӯли солҳои истиқлолият, бо истифодаи фаъоли технологияҳои муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, имкониятҳои васеъ барои ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти муосири иқтисодии корхонаҳо ба вуҷуд меоянд, ки самаранокии иқтисодиётро баланд мебардоранд, суръатбахшии дигаргуниҳои сохтори иқтисодиро тақвият медиҳанд ва нерӯи муҳими пешрафти истеҳсолот ва афзоиши хидматҳо мегардад .

Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ оҳиста-оҳиста қисми таркибии низоми муосири менеҷмент дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, дар соҳаи идоракунии давлатӣ, мудофиаи миллӣ, амнияти давлатӣ ва ҳифзи ҳуқуқ шуда истодаанд. Албатта, бидуни густариши интернети баландсуръат, табдили рақамӣ дар Тоҷикистон ғайриимкон аст ва хадамоти ҳукумати электронӣ ва барномаҳои молии мобилӣ наметавонанд рушд кунанд.

Воситаҳои электронӣ, системаҳои иттилоотӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, ки тавассути Интернет дастрасанд, ба як ҷузъи ҳаёти рӯзмарраи мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтанд.

Бо андешидани чораҳои зарурӣ мақомоти давлатӣ метавонанд муҳитеро ба вуҷуд оранд, ки барои рушди иқтисоди рақамӣ бештар мусоидат кунанд.

Барои ташкили гузариш ба иқтисоди рақамӣ бояд барномаи давлатии "Иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон" таҳия карда шавад. Ин барнома бояд хусусияти стратегӣ дошта, самти рушди иқтисоди рақамӣ ва равишҳои асосии татбиқи онро муайян кунад ва инчунин барои таҳияи ҳуҷҷатҳои дахлдори банақшагирии стратегии соҳавӣ асос бошад.

Мо дар ин мақола як қатор мамлакатҳоеро ном мебарем,ки дар самти технологияи иқтисоди рақами муваффақ гардида, дар ин самт иқтисодиёти худро ба тавр назарас такмил медиҳанд.Мамлакатҳои пешсафи «рақамӣ» имрӯз Норвегия, Шветсия ва Швейтсария мебошанд. Ба даҳгонаи беҳтарини Иёлоти Муттаҳида, Британиё, Дания, Финляндия, Сингапур, Кореяи Ҷанубӣ ва Ҳонконг дохиланд.

Мувофиқи баъзе ҳисобҳо, тиҷорати рақамӣ барои бисёр кишварҳои калонтарин яке аз минтақаҳои босуръати рушд мебошад. Масалан, тибқи маълумоти таҳлили иқтисодии Департаменти тиҷорати ИМА, дар тӯли 11 сол то соли 2016, иқтисоди рақамӣ дар Иёлоти Муттаҳида нисбат ба иқтисодиёти ҳамаи кишварҳои ҷаҳон 3,7 маротиба тезтар рушд кардааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қадамҳои аввали худро ба иқтисоди рақамӣ гузошта истодааст, якчанд марҳилаи асосиро бояд гузарад. Дар ин мақолаи мо баъзе аз масалаҳои асосиро қайд намудем. Аз ҷумла:

- Дар мактабҳои олӣ фанҳои таълимии нав оид ба иқтисодиёт ва технологияи рақамӣ ворид карда шаванд;
- Мутахасисони хатмкарда аз ҳар минтақаи кишвар барои таҷрибаомӯзӣ ба муҳлатҳои аз 3 то 6 моҳ ба хориҷ фиристода шаванд;

- Дар сохтори дастгоҳҳои иҷроияи шаҳру ноҳияҳо бахши идоракунии омор ва иқтисодиёти рақамӣ таъсис дода шавад;
- Корхонаҳо ва муассисаҳои давлатӣ ба системаи ягонаи иқтисодӣ ворид карда шаванд;
- Системаи ягонаи иттилоотӣ ва хизматрасонӣ барои корхонаҳои истеҳсоли сохта шуда аз тарафи шуъбаи идоракунии омор ва иқтисодиёти рақамӣ идора карда шавад;
- Барои дастрасии Интернет ҳукумат рақобатро бо ширкатҳои алоҳида ба роҳ монад;

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд пешравии иқтисоди рақамиро мисол оварда метавонем, ки бисёр мушкилиҳо ҳали худро ёфтанд. Масалан: интиқоли маблағҳо тариқи телефонҳои мобилӣ, супоридани андозҳо дар системаи ягона, дастрасии маош ба воситаи кортҳо, ба кор оғоз намудани якчанд Интернет-мағозаҳо, тариқи корт ба роҳ мондани хизматрасониҳои нақлиёт, ба таври онлайн фармоиш додани хурокҳо, анҷом додани амалиётҳои молиявӣ дар муассисаҳои давлаӣ ва ғайраҳо. Ба андешаи мо иқтисодиёти рақамӣ дар сурате рушд мекунад, ки дастрасӣ ба Интернети бемаҳдуд ва баландсуръат бо нархҳои арзон имконпазир шавад. Интернет асосӣ тиҷорати электронӣ ва иқтисоди рақамӣ ба ҳисоб рафта ҳамаи амалиётҳо ба Интернет ба роҳ монда мешаванд.

Дар мақолаи мазкур якчанд роҳҳои ҳалли самараноки рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро дарҷ намудем. Ба ақидаи мо агар ин самтҳо такмил дода шаванд якчанд мушкилиҳо ҳалли худро меёбанд.

- Дастрасии интернети баланд суръат бо нархи паст;
- Илова кардани фанҳои таълимии Технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёт, Системаи онлайн-тиҷорат, Онлайн пардохти

хизматрасониҳои давлатӣ, Фаъолияти тиҷоратӣ дар Интернет, Маркетинги корхонаҳои истеҳсолӣ дар Интернет;

- Тайёр намудани мутахасисони самти web-иқтисодиёт;
- Ба роҳ мондани сомонаҳои иттилоотию хизматрасонии корхонаю муассисаҳо дар Интернет;
- Ташкил намудани ҳукумати электронӣ дар ҳар як шаҳру ноҳияҳо;
- Таъсис додани бахши идоракунии иқтисодиёт дар шакли электронӣ.

Иқтисоди рақамӣ ба ҳар як шаҳрванд имконият медиҳад, ки молу, маҳсулоти босифатро зуд ва бо нархи арзонтар дастрас намояд. Яъне агар дар шаҳр ё ноҳия якчанд Интернет-мағозаҳо фаъолият намоянд, ҳар як шахс имконияти интихоби васеъро пайдо мекунад. Иқтисоди рақамӣ на танҳо тиҷорати электронӣ мебошад, балки қариб ҳамаи фаъолияти рузмараи моро дар бар мегирад. Масалан хизматрасониҳои давлатӣ, муроҷиат ба муассисаҳо, пардохти хизматрасониҳои комуналӣ, фармоиши чиптаҳои ҳавопаймо, фармоиши ҳуҷра дар меҳмонхона, фармоиши хизматрасониҳои осоишгоҳҳо, пардохти ҷаримаҳо, пардохт барои ҳуҷҷатҳо автомобилӣ, ва ғайра. Хулоса иқтисоди рақамӣ нисбати амалиётҳои хариду фуруш ва пардохтҳои анъанавӣ бартарияти бештар дошта самаранокии он бараъло дида мешавад. Дар ояндаи наздик Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди рақамӣ гузашта якчанд масъалаҳо ва камбудиҳо ҳал хоҳанд шуд.

Айни замон марҳилае мебошад, ки маърифати истифодаи технология-ҳои иттилоотии рақамиро дар байни ҷавонон ташвиқ намудан зарур аст, то ки онҳо истифодаи технологияҳои иттилоотиро дуруст ба роҳ монанд.

Бо аз байн бурдани монеаҳо дар роҳи ворид шудан ва татбиқи як чаҳорчӯби меъёрии муосир, Тоҷикистон метавонад сармоягузории бештари хусусиро ҷалб кунад ва ба ин васила як давраи имкониятҳои беҳтаро фароҳам оварад, зеро корхонаҳои хусусии навтаъсиси фоидаовар густариши инфрасохтори фарохмаҷро ва иқтидори иқтисодиёти рақамиро дар фазои кишвар беҳтар намуда, аз ҷумла барои ин корхонаҳо агар сармоягузориҳои хориҷиро ҷалб намоем, ин ниҳод то дараҷае метавонад, ки рушди иқтисодиёт боз ҳам беҳтару хубтар ба роҳ монда шавад.

Адабиёт:

1. https://zen.yandex.ru/media/fingram/chto-takoe-cifrovaia-ekonomika-59cddde73c50f7d9eaec17e3
2. https://prostocoin.com/finance/digital-economy
3. https://hbr-russia.ru/innovatsii/issledovaniya/818884
4. https://pressa.tj/news_rus/chto-meshaet-razvitiyu-tsifrovyih-tehnologiy-v-tadzhikistane/
5. https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/opinion/2021/03/01/in-tajikistan-a-digital-future-as-an-alternative-to-unemployment-or-migration
6. https://medt.tj/images/news/2019/KCERT.pdf
7. Научно-исследовательский проект Digital Planet, Школа им. Флетчера при Университете Тафтса.
8. Комилов Ф.С. Шарипов Д.С. Информатикаи татбиқӣ. //”Ирфон” Душанбе, соли- 2009. 168 с.
9. Маҷмуаи таълими аз фании «Информатикаи амали», тартибдиҳанда: Усмонова М.Р.

РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ИМКОНИЯТҲОИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия. Дар мақолаи дар боло зикр гардида тарзи рушди иқтисодиёти рақами ва имкониятҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр гардидааст. Мисоли иқтисоди рақамӣ ҳама гуна фаъолияти иқтисодие мебошад, ки тавассути Интернет ба роҳ монда мешавад. Иқтисоди рақамӣ яке аз соҳаҳои босуръат рушдёбандаи ҷаҳон аст. Ин муҳаррики муҳими инноватсия ва рушди корхонаҳо мебошад. Бо гузаштан ба асри технологияи рақамӣ, таъсири он дар миқёси рақобатпазирии кишварҳо ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: рақобатпазир, имкониятҳо, рушд, иқтисоди рақамӣ, муҳаррики муҳим.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЕ ВОЗМОЖНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация. Вышеупомянутая статья описывает развитие цифровой экономики и ее потенциал в Республике Таджикистан. Примером цифровой экономики является любая экономическая деятельность, которая осуществляется через Интернет. Цифровая экономика — один из самых быстрорастущих секторов в мире. Это важный двигатель инноваций и развития предприятий. С переходом в цифровую эпоху очевидно ее влияние на конкурентоспособность стран.

Ключевие слова: конкурентоспособность, возможности, развитие, цифровая экономика, важный двигатель.

DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY AND ITS OPPORTUNITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Annotation. The above article describes the development of the digital economy and its potential in the Republic of Tajikistan. An example of a digital economy is any economic activity that is carried out over the Internet. The digital economy is one of the fastest growing sectors in the world. It is an important engine of innovation and enterprise development. With the transition to the digital age, its impact on the competitiveness of countries is obvious.

Key words: competitiveness, opportunities, development, digital economy, important engine.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Гулов Зафар Ҳасанович –ст.1992 докторанти PHD-и ДТМИК Тел: (+992)985-29-29-60, E-mail: zafar_2939@list.ru

Сафаралии Бобохон –ст.1988 докторанти PHD-и ДТМИК Тел: (+992) 985-77-77-82, E-mail:sbobokhon@mail.ru

Сафаров Сафаралӣ- ст. 1988 унвонҷӯи ДТМИК Тел: (+992) 985-43-30-37, E-mail:safarali.safarov.2014@mail.ru

БОЗОРИ КОРТҲОИ ПАРДОХТИИ БОНКӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ

Дустматов Б.М., Ҳаёев Қ.А.

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон-

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Зикр намудан бомаврид аст, ки дар шароити муосир васеъ гардонидани фазои бозори пардохтҳои ғайринақдӣ яке аз масоилҳои асосии ҳар як кишвари ҷаҳон ба шумор рафта, аз ҷониби тарафҳои алоқаманди худ ботадриҷ дастгирӣ ёфта истодааст. Маҳз имкониятҳои ин бахши афзалиятнок дар коҳиш додани ҳаҷми пули нақд мусоидат

намуда ва дар шаффоф гардонидани амалиётҳои молиявӣ нақши калидиро мебозад. Бояд гуфт, ки бори аввал ақидаи ба роҳ мондани ҳисоббаробаркуниҳо бо кортҳои пардохтӣ соли 1880 аз ҷониби олими машҳури Амрикоӣ Эдвард Белла пайдо шуда буд [2 с. 80].

Пас аз ин сол, истифодаи кортҳои пардохтии бонкӣ ботадриҷ дар арсаи ҷаҳон шурӯъ гардид. Дар Иттиҳоди Шӯравӣ бошад, кортҳои бонкӣ аз ҷониби ширкати American Express-и Амрико соли 1958 оварда шуд, ки корти нахустин дар он давра ба Котиби Генералии Кумитаи марказии Ҳизби коммунистии Иттиҳоди Шӯравӣ Михаил Горбачёв тақдим шуда буд [3 с. 79].

Дар ҷумҳурии Тоҷикистон низ, заминаҳои меъёрӣ ва ҳуқуқӣ оид ба рушди тиҷорати электронӣ қабул шуда ва дар амал қарор дорад. Бахусус, дар дастурамали №190-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби хизматрасонӣ тавассути кортҳои пардохтии бонкӣ» чунин ишора шудааст: «Дастурамали мазкур талаботи умумиро нисбат ба ташкилотҳои қарзии молиявие, ки бо бароориш ва эквайринги кортҳои пардохтии бонкӣ машғуланд муқаррар намуда, қоидаҳои гузаронидани амалиётро тавассути онҳо муайян менамояд» [1 с. 1].

Айни замон, аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон кортҳои пардохтии Низоми пардохтии миллӣ “Корти миллӣ”, низомҳои пардохтии байналмилалии VISA ва Mastercard, кортҳои муштаракнишони (кобейҷ) низомҳои пардохтии UnionPay ва НПМ «Корти миллӣ» ва кортҳои пардохтии низомҳои дохилии ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба муомилот бароварда шуда истодаанд.

Соли 2021 аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ дар маҷмӯъ 3,48 млн. адад кортҳои пардохтии бонкӣ ба муомилот бароварда шуд, ки нишондоди мазкур нисбати соли 2020 24,4 фоиз афзоиш ёфтааст [5]. Тамоюли афзоиши шумораи кортҳои пардохтии бонкиро метавонем бавоситаи диаграммаи зер мушоҳида карда бошем:

Диаграммаи №1

Тамоюли афзоиши кортҳои пардохтии бонкӣ

дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

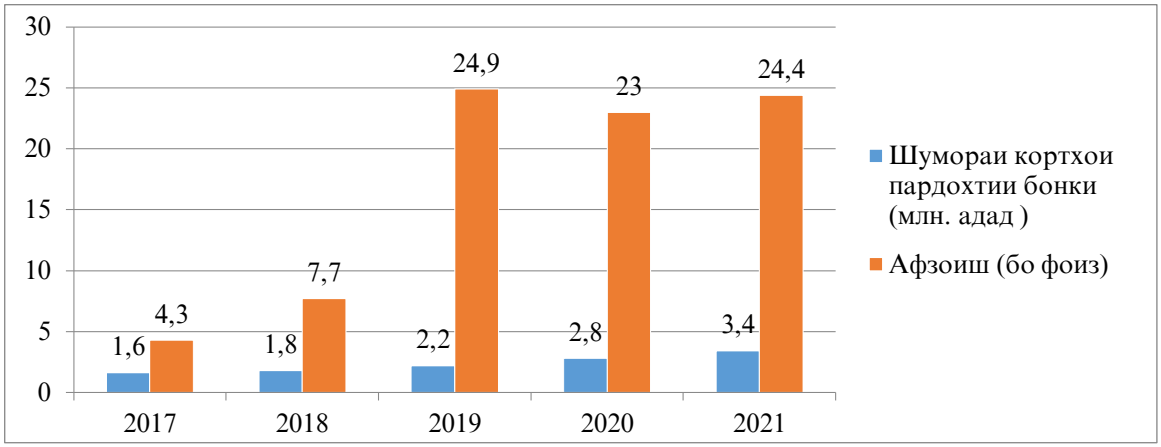

Сарчашма: сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

Тибқи диаграммаи мазкур ба мо маълум мегардад, ки дар ин солҳо тамоюли афзоиши шумораи кортҳои пардохтии бонкӣ ба мушоҳида расида, аз 1,6 млн. адади соли 2017 ба 3,4 млн. адад дар соли 2021 расидааст, ки 1,8 млн. адад афзоиш ёфтааст.

Бояд гуфт, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ғайр аз низомҳои пардохтии ватанӣ инчунин низомҳои пардохтии байналмилалӣ дар фаъолият қарор доранд, ки метавонем рақобати онҳоро дар диаграммаи навбатӣ дида бошем:

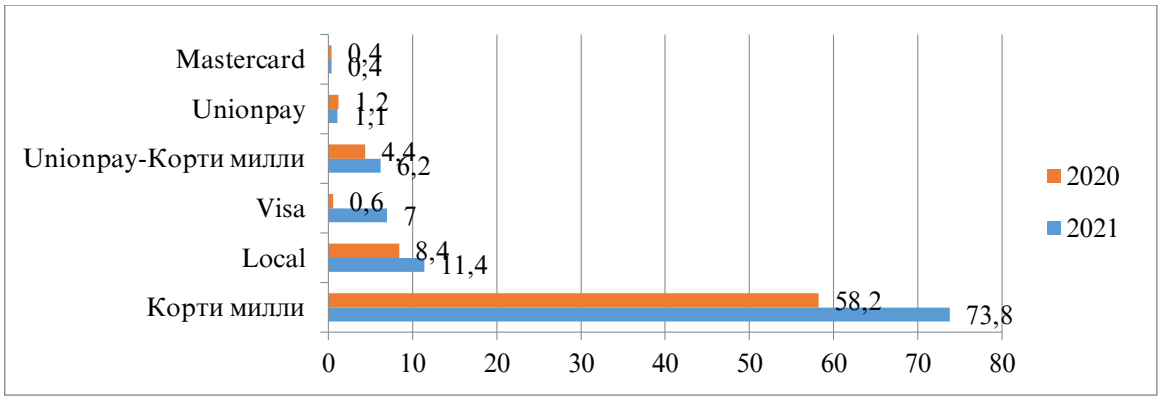

Диаграммаи №2. Ҳиссаи кортҳои пардохтӣ аз рӯи низомҳои пардохтӣ (бо фоиз). Сарчашма: сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

Диаграммаи мазкур онро нишон медиҳад, ки байни низомҳои пардохтӣ тамоюли ҳиссагузории бештар аз ҷониби Корти миллӣ ба мушоҳида расида, дар рушди тиҷорати электронӣ нақши назаррас дорад.

Метавон гуфт, ки муҳаррики асосии рушди устувории тиҷорати электронӣ ин афзоиш додани насби шумораи инфрасохтори пардохтӣ дар марказҳои савдою хизматрасонии кишвар ба ҳисоб рафта, барои дорандагони кортҳои пардохтӣ имконияти васеъро муҳайё месозад. Аз ин рӯ, диаграммаи зер инъикоскунандаи ин гуфтаҳост:

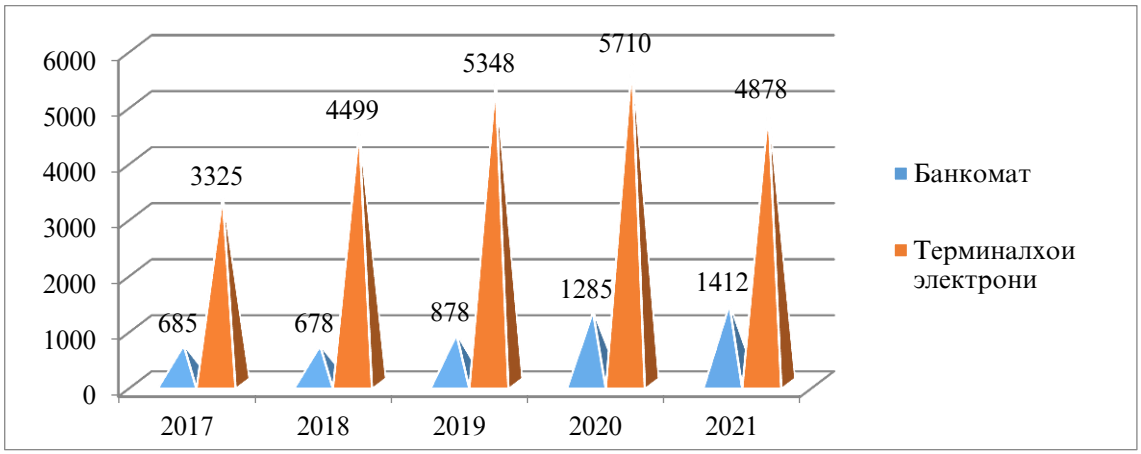

Диаграммаи №3.Тамоюли рушди инфрасохтори пардохтӣ дар бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон (адад)

Сарчашма: сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

Аз диаграммаи овардашуда маълум мегардад, ки дар ин солҳо бо дарназардошти омилҳои таъсиркунанда, аз ҷониби низоми бонкии кишвар таъмини рушди инфрасохтори пардохтӣ ба назар расида, ботадриҷ дар инкишофи иқтисоди рақамӣ нақши марказиро мебозад.

Қайд кардан бомаврид аст, ки низоми бонкӣ кушиш ба харҷ дода истодааст, ки насби бештари воситаҳои муосири пардохтиро дар саросари минтақаҳои кишвар бароҳ монда ва рушди босуботи ташкилотҳои қарзиро ҳатто дар шароити мурракаби иқтисодӣ таъмин намуда бошад. Диаграммаи навбатӣ инъикоскунандаи ин гуфтаҳост:

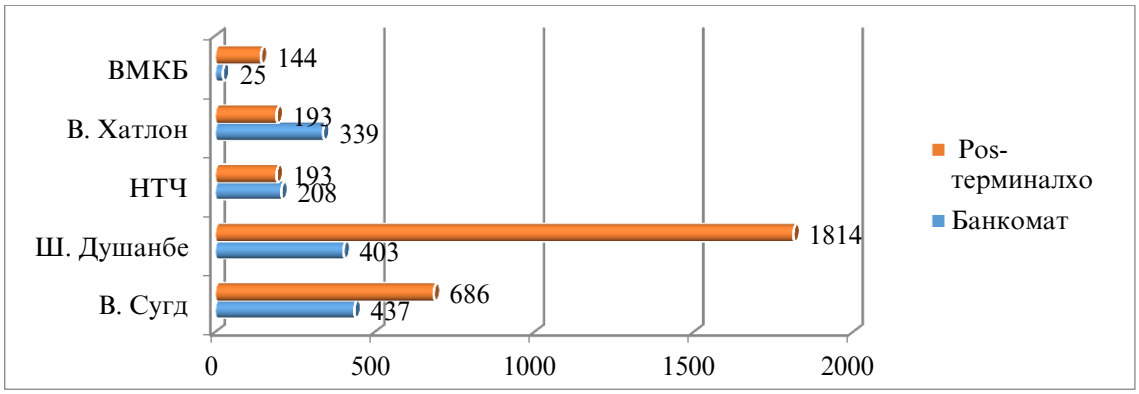

Диаграммаи №4. Тамоюли насби инфрасохтори пардохтӣ дар минтақаҳои кишвар дар соли 2021 (адад)

Сарчашма: сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

Аз диаграмаи мазкур маълум мегардад, ки насби инфрасохтори пардохтӣ дар кишвар дар марҳилаи афзоиш қарор дошта, метавонад дар ҷалби диққати мизоҷ ва бо ин васила дар рушди низоми бонкӣ мусоидат намояд.

Истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ ин шаҳрвандони кишвар буда, бо сатҳи баланди саводнокии молиявии худ боз ҳам дар рушди низоми бонкӣ ва электронии кишвар саҳми арзанда мегузоранд. Айни ҳол, бавоситаи диаграммаи навбатӣ метавонем мавқеи пешсафии минтақаҳои кишварро дар истифодаи бештари кортҳои пардохтии бонкӣ мушоҳида карда бошем:

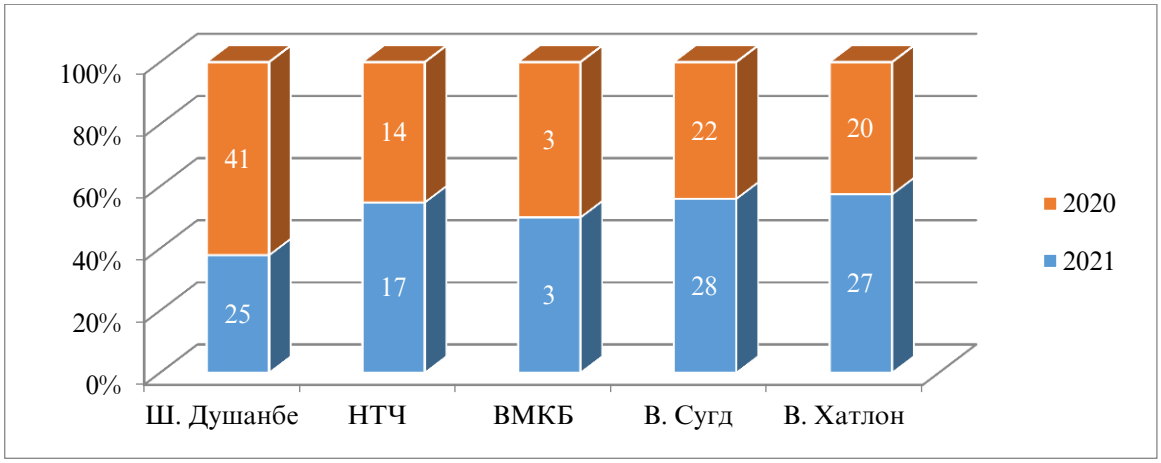

Диаграммаи №5. Ҳиссаи минтақаҳои кишвар дар истифодаи бештари кортҳои пардохтии бонкӣ (фоиз)

Сарчашма: сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

Тибқи диаграммаи мазкур ба он хулоса омадан мумкин аст, ки байни минтақаҳои кишвар оиди истифодаи бештари кортҳои бонкӣ рақобат вуҷуд дошта, мавқеи пешсафӣ аз ҷониби ш. Душанбе ба мушоҳида мерасад.

Агар ба амалияи арсаи ҷаҳонӣ назар афканем, яке аз кишварҳои тараққинамудаи бозори ғайринақдӣ ин Шветсия буда, таҷрибаи андухтаи он барои дигар давлатҳо шоистаи ибрат аст. Тибқи маълумоти Бонки марказии он, ҳаҷми пардохтҳои ғайринақдӣ дар ин кишвар дар соли 2020 98,5 фоизро ҷамъбаст намудааст [4 с. 63].

Бояд гуфт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз тамоми имкониятҳои худ кушиш намуда истодааст, ки ҳаракати пули нақдро дар муомилот коҳиш дода, рушди устувории пардохтҳои ғайринақдиро дар бозори молиявӣ таъмин намуда бошад. Чунки рушди ин бахш имконият медиҳад, ки ҳукумат ба пуррагӣ амалиётҳои молиявиро дар кишвар таҳти назорат гирифта бошад. Дар диаграммаи навбатӣ метавонем ҳаҷми амалиётҳоро бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ва ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдиро дида бошем:

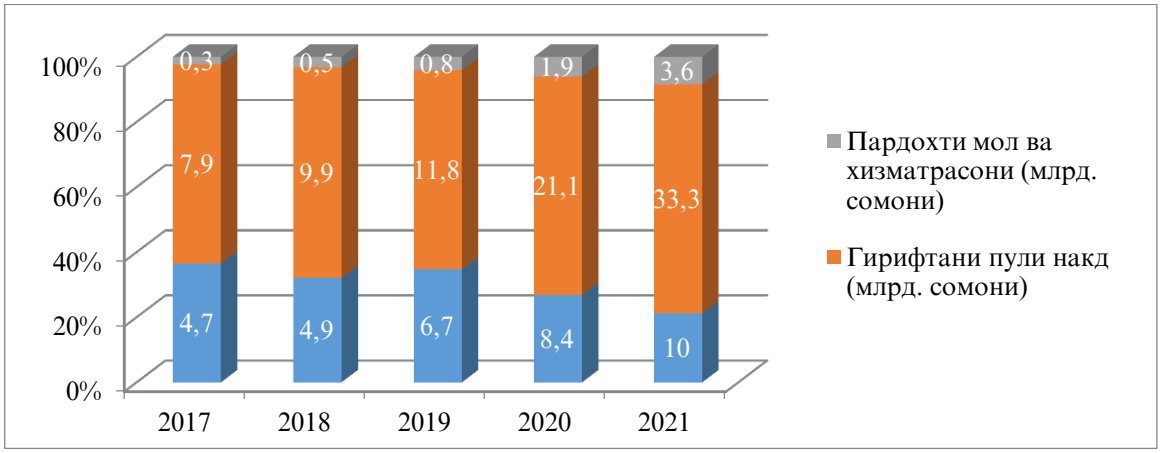

Диаграммаи №6. Ҳаҷми амалиётҳо бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ва ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

Тибқи диаграммаи овардашуда маълум мегардад, ки дар ин солҳо ҳаҷми амалиётҳо ва ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ афзоиш ёфта, дар иқтисодиёти рақамӣ ва ҳадафҳои асосии ҳукумат нақши марказиро мебозад.

Сарфи назар аз таҳлилҳои дар боло қайд кардашуда, метавон гуфт, ки ҳоло ҳам дар кишвар мушкилотҳои мухталиф мавҷуд ҳастанд, ки монеъи рушди бозори ғайринақдӣ гашта, намегузоранд ба таври дилхоҳ рушдкарда бошад, аз ҷумла:

- сатҳи нокифояи маърифати молиявии кормандони низоми бонкӣ;

- суст ба роҳ мондани корҳои ташвиқотӣ;

- меъёри баланди фоиз ҳангоми хизматрасонии терминалҳои электронӣ;

- малакаи пасти кордонии хазиначиёни муассисаҳои савдо;

- нагузоштани Pos-терминалҳо аз ҷониби соҳибкорон;

- сатҳи пасти дастгирии техникии терминалҳои электронӣ.

Вобаста ба мушкилотҳои мазкур истифода намудани омилҳои зеринро саривақтӣ дониста, метавонад дар рушди ботадриҷи тиҷорати электронӣ нақши марказиро бозида бошад:

- боз ҳам такмил додани заминаи меъёрӣ-ҳуқуқии низоми бонкӣ;

- баланд бардоштани сатҳи маърифати молиявии кормандон;

- ташаккули инфрасохтори пардохтӣ;

- таъмини бехатарии истифодаи хизматрасониҳои пардохтии электронӣ;

- андешидани чораҳои ҳавасмандгардонии шахсони ҳуқуқию воқеӣ ҷиҳати истифодаи бештари амалиётҳои ғайринақдӣ.

Бояд гуфт, ки Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун мақоми танзим ва назорати фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар кишвар донисташуда, кушиш намуда истодааст, ки боз ҳам бо такмил додан ва мутобиқ

намудани заминаҳои миъёрӣ-ҳуқуқии худ бо заминаҳои муосир ва насби бештари инфрасохтори пардохтӣ дар марказҳои савдо ва хизматрасонӣ бозори тиҷорати электрониро васеъ гардонида ва бо ҳамин тариқ рушди иқтисоди рақамиро таъмин намуда бошад.

Адабиёт:

1. Дастурамали №190-и Бонки миллии Тоҷикистон “Дар бораи тартиби хизматрасонӣ тавассути кортҳои пардохтии бонкӣ”, соли 2019, - 18 с.
2. Маҷаллаи Бонки миллии Тоҷикистон «Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ», Душанбе, апрел-июни соли 2021, - 84 с.
3. Маҷаллаи Бонки миллии Тоҷикистон «Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ», Душанбе, июл-сентябри соли 2021, - 84 с.
4. Маҷаллаи Бонки миллии Тоҷикистон «Бонкдорӣ Тараққиёт Ҷаҳонишавӣ», Душанбе, апрел-июни соли 2016, - 84 с.
5. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

БОЗОРИ КОРТҲОИ ПАРДОХТИИ БОНКӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ

Аннотатсия. Муаллиф дар мақолаи мазкур бозори кортҳои пардохтии бонкиро яке аз механизмҳои асосии рушди тиҷорати электронӣ дониста, тамоюли рушди онро дар бозори бонкии кишвар мавриди таҳлил қарор додааст. Бояд қайд намуд, ки аз ҷониби муҳаққиқ мушкилотҳои мухталиф нишондода шудааст, ки монеъи рушди бозори электронӣ гашта, воқеан ҳам намегузоранд ба таври дилхоҳ рушдкарда бошад. Ҳамчунин, муҳаққиқ кушиш намудааст, ки баҳри ҳалли мушкилотҳо ва рушди ботадриҷи тиҷорати электронӣ омилҳои саривақтиро пешниҳоднамуда бошад. Бинобар ин, низоми бонкии кишвар ҳамчун муҳаррики асосӣ баҳри коҳиш додани ҳаҷми

пули нақд дар муомилот ва расидан ба иқтисодиёти рақамӣ тамоми имкониятҳои худро равонакарда истодааст.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, инфрасохтори пардохтӣ, корти бонкӣ, марказҳои савдо, тиҷорати электронӣ, коҳиши пули нақд, рушди иқтисодӣ.

РЫНОК БАНКОВСКИХ КАРТ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ

Аннотация. В данной статье автор рассматривает рынок банковских платежных карт как один из основных механизмов развития электронной коммерции и анализирует тенденции развития банковского рынка страны. Следует отметить, что исследователем были выявлены различные проблемы, которые мешают развитию электронного рынка и реально не позволяют ему развиваться так, как хотелось бы. Исследователь также постарался предоставить своевременные факторы для решения проблем и постепенного развития электронной коммерции. Поэтому банковская система страны, как основной двигатель, делает все возможное, чтобы уменьшить количество наличных денег в обращении и добиться цифровой экономики.

Ключевые слова: банковская система, платежная инфраструктура, банковская карта, торговые центры, электронная коммерция, обналичивание, экономическое развитие.

THE BANK CARDS MARKET AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC TRADE

Annotation. In this article, the author considers the market of bank payment cards as one of the main mechanisms for the development of e-

commerce and analyzes the trends in the development of the country's banking market. It should be noted that the researcher identified various problems that hinder the development of the electronic market and really do not allow it to develop as we would like. The researcher also tried to provide timely factors to solve problems and gradually develop e-commerce. Therefore, the country's banking system, as the main engine, is doing everything possible to reduce the amount of cash in circulation and achieve a digital economy.

Key words: banking system, payment infrastructure, bank card, shopping centers, electronic commerce, cashing out, economic development.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Дустматов Баҳодур Муродович – ст.1981, н.и.и-и ДДТТ, тел: 918-98-64-64, E-mail: dust-81 mail.ru.

Ҳаёев Қиёмуддин Амонуллоевич - ст. 1995, ассистенти ДДК, тел: 988-00-60-29, E-mail: qiyom1995@mail.ru.

НИЗОМИ БОНКӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ КИШВАР

Зокирова Н.С.

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш.Кӯлоб

Таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи иқтисодӣ нишон медиҳад, ки рушди саноат ва беҳтар гардидани фазои сармоягузорӣ ба афзун шудани маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва пур кардани буҷети давлатӣ мусоидат менамояд. Ислоҳоти иқтисодии тайи солҳои охир амалишудаи давлат ба беҳтар шудани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ, аз ҷумла сармояи мустақим, мусоидат карда истодааст. Дар даҳ соли охир ба иқтисодиёти Тоҷикистон дар ҳаҷми зиёда аз 33 миллиард сомонӣ сармояи

мустақими хориҷӣ ворид гардида, қисми зиёди он ба рушди соҳаҳои энергетика, алоқа, сохтмон, истихроҷу коркарди сарватҳои зеризаминӣ ва бунёди инфрасохтор равона шудааст [2,85-86] Барои кишвари мо дастгирии молиявӣ ва ҳуқуқии соҳибкорони истеҳсолӣ, аз ҷумла додани қарзҳои имтиёзноки давлатӣ, ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ, муаррифии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, бартараф намудани монеаҳои ҷойдошта барои рушди саноати дохилӣ, афзун намудани содирот ва босифату рақобатпазир гардондани маҳсулоти саноатӣ дар бозорҳои дохилию хориҷӣ аҳамияти бештар дорад.

Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатӣ бо мақсади бартараф намудани санҷишҳои беасосу такрорӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид барои рушди соҳибкорӣ ба ҳама гуна санҷишҳои фаъолияти соҳибкорони истеҳсолӣ дар давоми ду сол моратория эълон намуданд. Инчунин, Роҳбари давлат пешниҳод намуданд, ки бо мақсади дастгирии минбаъдаи соҳибкорон дар кишвар "300 рӯзи ислоҳот оид ба дастгирии соҳибкорӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ" амалӣ карда шавад [1].

Дар замони муосир рушди иқтисодиёт, хусусан соҳибкориро бе рушди низоми бонкии мустаҳкам тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар давлатҳое, ки муносибатҳои пулии рушдёфта доранд, маҳз бонкҳо барои рушди ин муносибатҳо ва соҳаи саноати иқтисодиёт такондиҳандаи асосӣ ба шумор мераванд. Низоми бонкии ҳар кишвар дар таъмини рушди иҷтимоиву иқтисодии кишвар, бахусус пешрафти соҳаҳои саноати давлат, баланд бардоштани иқтидори содиротии соҳаи саноати кишвар, таъсиси ҷойҳои корӣ нав ва васеъ намудани манбаъҳои иловагии даромади буҷети давлатӣ нақши муҳим мебозад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар солҳои соҳибистиқлолӣ ба натиҷаҳои назаррас дар ин самт ноил гардидааст. Ғайр аз бонкҳо дар

кишвар шумораи зиёди ташкилотҳои хурди қарздиҳӣ фаъолият менамоянд, ки барои таъмин намудани шаҳрвандон, корхонаҳои соҳаи саноат бо қарзҳои имтиёзнок мусоидат менамоянд.

Дар Паём Пешвои миллат зикр карданд, ки дар 11 моҳи соли 2018 аз ҷониби низоми бонкӣ ба соҳибкорон ва аҳолӣ ба маблағи 7 миллиарду 250 миллион сомонӣ қарз дода шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли пешӣ 201 миллион сомонӣ ё 3 дарсад зиёд мебошад. Яъне, новобаста аз вазъи ногувори баъзе бонкҳо дар бозгардони маблағҳои шаҳрвандон, дар низоми бонкии кишвар тамоюли рушд мушоҳида мешавад. Ҳамчунин, вобаста ба талаботи замон амалияи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар муомилоти пулии кишвар беҳтар гардидааст. Сарвари давлат дар Паём роҳбарони сохторҳои масъулро вазифадор намуданд, ки барои ба таври васеъ ҷорӣ кардани амалияи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар пардохти хизматрасониҳо ва низоми савдо дар давоми соли 2019, инчунин, аз ҳисоби мутахассисони ҷавону донишманд, махсусан ҷавондухтарони соҳибмаълумот, пурра кардани ҳайати кормандони ин соҳа тадбирҳо андешанд [1].

Дар баробари низоми бонкӣ, барои таъмин намудани мавқеи пешбарандаи саноат дар иқтисодиёти мамлакат маҷмӯи чорабиниҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, техникию технологӣ, сармоягузорӣ ва танзими давлатиро ба амал баровардан зарур аст, ки механизми иҷрои онҳо дар доираи Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бояд роҳандозӣ гардад.

Мақсади асосии стратегияи мазкур аз фароҳам овардани шароити мувофиқ барои рушди комплекси саноатӣ дар асоси модернизатсия ва навсозии инноватсионии соҳаҳо, ки самаранокии иқтисодии онҳо, бехатарии техникӣ, экологӣ ва истифодаи сарфакоронаи захираҳои

энергетикӣ ва рақобатнокии маҳсулоти истеҳсолшавандаро таъмин карда тавонад, иборат мебошад.

Стратегия ҷиҳати рушди саноат, ҳавасмандгардонии таҳия ва амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва пешниҳодҳо оид ба модернизатсия ва азнавтаҷҳизонии корхонаҳои амалкунанда, инчунин таъсиси истеҳсолоти нави саноатӣ дар мамлакат асоси консептуалӣ мебошад.

Дар баробари ин ба мақсадҳои Стратегия муқаррароти зерин мансуб мебошанд:

- ташкил намудани минтақаҳои саноати ҷумҳурӣ (вилоятҳои Суғд, Хатлон ва шаҳри Душанбе);

- таҳкими саноати рақобатнок, устувор, аз ҷиҳати сохтор озмудашуда, ки инкишофи соҳаҳо ва азхудкунии технологияҳои пешқадами ба бозори маҳсулот нигаронидашударо мустақилона роҳандозӣ намояд;

- таъмин намудани рушди устувори мамлакат бо роҳи диверсификатсияи соҳаҳои саноат, бартараф намудани мақоми саноат ҳамчун истеҳсол ва содиркунандаи ашёи хом;

- таъмини баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ ва ҳалли самарабахши мушкилоти некӯаҳволӣ;

- қатъ намудани ҷараёни ғайрииндустриализатсияи (ғайрисаноаткунонии) иқтисодиёт дар самти суръатафзоии рушди саноат ва аз кишвари агросаноатӣ ба саноатию аграрӣ табдил додани мамлакат;

- аз байн бурдани ақибмондагии техникӣ, технологӣ ва иқтисодӣ, ташаккули иқтисодиёт бо сатҳи миёнаи тараққиёт;

- ба раванди глобализатсия ҳамроҳ гардонидани саноати мамлакат, ноил шудан ба рақобатпазирии баланди маҳсулоти соҳа дар бозорҳои хориҷӣ;

- ҷорӣ намудани таносуби муайяни маҳсулот ба хоҷагиҳои кишоварзӣ ҷиҳати таъмин намудани корхонаҳои коркард бо ашёи хом (меваю сабзавот, растаниҳои техникӣ ва ғайра).

Вазифаҳои муҳимтарин барои ноил гардидан ба мақсадҳои дар боло зикршуда аз инҳо иборатанд:

- суръатбахшии устувори рушди саноат нисбат ба дигар соҳаҳои бахши воқеии иқтисодиёти кишвар;

- мунтазам баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, афзун намудани ҳосилнокии меҳнат ва қобилияти сармоягузориҳо ва захираҳои он;

- таъмин намудани фазои солими сармоягузорӣ, тадриҷан зиёд гардонидани сармоягузории дохилию хориҷӣ;

- суръатбахшӣ ба навсозии фондҳои асосӣ, баланд бардоштани маҳсулнокии онҳо, таҷдиди таҷҳизоти техникӣ, азнавтаҷҳизонии техникии корхонаҳои саноатӣ, паст гардонидани энергияталабии истеҳсолот;

- тадриҷан баланд бардоштани вазни қиёсии маҳсулоти ниҳоӣ дар таркиби маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ;

- ҳифзи манфиатҳои иқтисодии субъектҳои фаъолияти саноатӣ дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ;

- афзалият додан ба дигаргунсозии куллии сохторӣ, аз ҷумла тағйир додани самти фаъолияти корхонаҳои саноатӣ, бо мақсади мутобиқгардонии онҳо ба талаботи тағйирёбандаи иқтисодиёти бозаргонӣ;

- ҷорӣ намудани навовариҳои техникию технологӣ дар истеҳсолоти саноатӣ, фароҳам овардани муҳити мусоид ҷиҳати фарогирии васеи корхонаҳо ба ҳаракати амалисозии дастовардҳои илмӣ-техникӣ ва технологияҳои муосир;

- инкишофи мунтазами бахши хусусӣ дар иқтисодиёт, такмили соҳибкории истеҳсолӣ дар саноат;

- ташкили муҳити мусоиди меъёрию техникӣ бо мақсади таъмини рақобатпазирии маҳсулот, истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунандаи ба содирот нигаронидашуда, гузариш ба стандартҳои байналмилалии сифат;

- таъсиси иншооти замонавии инфрасохтори бозор (марказҳо ва толорҳои намоиши маҳсулот, системаи логистикӣ), рушди алоқаҳои тиҷоратӣ;

- ташкили кооператсияи дохилисоҳавӣ ва байнисоҳавӣ, амалисозии чорабиниҳои интегратсионӣ;

- ҳавасмандгардонии фаъолнокии сармоягузорӣ барои ташаккули истеҳсолоти илмталаб ва инноватсионӣ;

- ташкил ва васеъгардонии такрористеҳсолкунии захираҳои меҳнатӣ, такмили системаи омӯзиш ва бозомӯзии мутахассисони муҳандисӣ-техникӣ ва кадрҳои коргарӣ, ки қобилияти пешбурди истеҳсолотро дар шароити бозори озод дошта бошанд;

- таъмини ҳамкории мутақобилан судманд байни корхонаҳои саноатӣ ва бахши молиявии иқтисодиёт [3].

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 26.12.2018)
2. Бегентаев М.М. Экономика промышленности: учебное пособие для студентов экономических специальностей / - Павлодар. Кереку, 2008-137 с.
3. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.03.2018, таҳти №159)
4. Иззатов Б. Рушди иқтисодӣ аз низоми бонкӣ вобастагии калон дорад / Б. Иззатов // Ҷумҳурият. – 2019. – 13 феврал. –№33.

НИЗОМИ БОНКӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ КИШВАР

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур низоми бонкӣ ва нақши он дар саноатикунонии босуръати кишвар мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Низоми бонкӣ омили муҳимми устувории сиёсию иҷтимоии ҷомеа муаррифӣ гардидааст. Муаллиф дар заминаи таҳлили адабиёти илмӣ муҳиммият ва зарурияти саноатикунонии босуръати кишварро муайян карда, вобастагии онро аз низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон додааст. Ҳамчунин, муаллиф мушкилот ва монеаҳои соҳаҳои саноатро нишон додаанд. Ба ақидаи мо, мавҷудияти шароити номусоид дар соҳаи саноат аз шарту шароитҳои зерин вобаста мебошад: таназзули иқтисодии мамлакат, дараҷаи баланди фоизи солонаи қарзҳои бонкӣ ба соҳаҳои саноати кишвар, суръати пасти рушди соҳаҳои саноат.

Калидвожаҳо: саноатикунонӣ, низоми бонкӣ, дастгирии молиявӣ, қарзҳои бонкӣ, соҳибкории истеҳсолӣ.

БАНКОВСКАЯ СИСТЕМА И ЕЕ РОЛЬ В УСКОРЕНИИ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ СТРАНЫ

Аннотация. В данной статье рассматривается банковская система и ее роль в ускорении индустриализации страны. Банковская система является важным фактором политической и социальной стабильности общества. На основе анализа научной литературы автор определяет важность и необходимость ускоренной индустриализации страны и показывает ее зависимость от банковской системы Республики Таджикистан. Также автор выделяет проблемы и препятствия отрасли. По нашему мнению, наличие неблагоприятных условий в промышленном секторе зависит от следующих

условий: экономического спада в стране, высоких годовых процентных ставок по банковским кредитам для промышленности страны, низких темпов развития промышленности.

Ключевые слова: индустриализация, банковская система, финансовая поддержка, банковские кредиты, производственного предпринимательства.

THE BANKING SYSTEM AND ITS ROLE IN ACCELERATING THE INDUSTRIALIZATION OF THE COUNTRY

Annotation. This article discusses the banking system and its role in accelerating the industrialization of the country. The banking system is an important factor in the political and social stability of society. Based on the analysis of scientific literature, the author determines the importance and necessity of the accelerated industrialization of the country and shows its dependence on the banking system of the Republic of Tajikistan. The author also highlights the problems and obstacles of the industry. In our opinion, the presence of unfavorable conditions in the industrial sector depends on the following conditions: the economic downturn in the country, high annual interest rates on bank loans for the country's industry, low rates of industrial development.

Key words: industrialization, banking system, financial support, bank loans, industrial entrepreneurship.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Зокирова Н.С. – магистранти курси 2-юми ихтисоси 1-25010410-менеҷменти молиявӣ.-и Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб.

ГУЗАРИШИ ТОҶИКИСТОН БА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ВА ПАЁМАДҲОИ ОН

Низомова Ш.Ю., Наврӯз Н.

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Дар охири асри XX ва аввалҳои асри XXI рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ босуръат пешравии илму техника, ки ин заминаест барои ба дараҷаи баландтари тараққиёти иктисодиёт гузаштани мамлакатҳо. Гузариш ва рушди иқтисоди рақамӣ ин раванди мушкил вале тақозои замон аст ва набояд фаромӯш сохт, ки ин роҳи нисбатан қулайтари расидан ба мақсадҳои ниҳоӣ аст. Аз ин рӯ, Тоҷикистонро зарур аст, ки барои дар сатҳи зарурӣ доду гирифт намудан дар муносибатҳои байналхалқӣ, амалан бояд кӯшиш намояд, ки маҳсулотҳои дар бозори ҷаҳонӣ пешниҳод намудааш рақобатпазир бошанд.

Яке аз омилҳои асосие, ки барои суръатбахшии ва рушди иқтисоди рақамӣ ва татбиқи рақамикунонӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ дар бозори иттилоот хизматрасонӣ ва таҳлили вазъияти рақамикунонӣ дар ҷумҳурӣ ва инкишофи минбаъдаи он мебошад. Истифодаи васеи технологияҳои нави иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) ба иқтисоди рақамӣ дар шакли тақсимот ва татбиқи васеъ паҳн мешавад [4, 258].

Аслан, иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон аз солҳои 50-60-уми асри 20 вусъат ёфтан гирифтанд. Дар ин солҳо рушди иқтисоди рақамӣ асосан ҳангоми автоматикунии технологияҳои мавҷуда ва равандҳои тиҷоратӣ дида мешуд. Баъдан дар солҳои 90-ум дар ҳаёти ҷомеа ба таври глобалӣ Интернет ва алоқаи мобилӣ ҷорӣ гардид. Аз даҳсолаи аввали саддаи 21 ҷаҳони муосир ба марҳилаи нави технологӣ дохил гардид, ки он ҳамаи сарҳадҳоро рахна сохта, асоси иқтисодиёти инноватсионии постиндустриалиро гузошт. Ҳангоми рушди

технологияҳои навин аз он ҷумла, рақамӣ тағйиротҳои системавӣ дар ҳамаи соҳаҳои соҳибкорӣ, ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва ҳамчунин шаклҳои нави ташкили кори роҳбарӣ, қишрҳои давлатӣ ва хусусии иқтисодиёт ба вуҷуд омаданд [2]. Дар асл бошад, як насли ҷадиди иқтисодиёт тавлид меёбад, ки онро «иқтисодиёти рақамӣ» меноманд. Худи мафҳуми «иқтисоди рақамӣ» нисбатан ба наздикӣ ва барои он пайдо шуд дар давоми 7-8 соли охир аз журналистикаи илмӣ ба ВАО гузашт ва ҳоло ин ном дар мавриди истифодаи умумӣ қарор дорад [5 с. 56]. Қайд кардан зарур аст, ки ташаккул ва рушди иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон дар ҳолати рушд қарор дорад хусусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Новобаста аз оне, ки ин мафҳум дар соли 1995 аз тарафи Н. Негропонте ба илм ворид гардида ва дар адабиётҳои илмӣ он зиёд дида шавад ҳам аммо, мафҳуми «иқтисодиёти рақамӣ» то ҳол таърифи муайяни худро наёфтааст. Масалан олимони рус Н.А. Стефанов ва А.П. Седов дар мақолаи «Модели иқтисодиёти рақамӣ» чунин қайд намудаанд «иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун як намуди нави иқтисодиётест, ки дар он нақши калидиро базаи маълумотҳо ва интиқоли онҳо ичро менамояд. Инчунин, тарзи истеҳсоли маҳсулот ва ба фуруш гузоштани онро низ ифода менамояд [3]. Таърифи дигаре, ки аз тарафи Бонки Ҷаҳонӣ пешниҳод шудааст иқтисоди рақамӣ ин низоми муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданиест, ки бо истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионии рақамӣ асос ёфтааст ва молу хизматрасониҳо тариқи интернет истифода менамоянд. Ба ақидаи мо бошад, иқтисодиёти рақамӣ ин ҳама гуна фаъолияти иқтисодие, ки марбут ба истеҳсол, фурӯш ва истеъмоли молу хизматҳо, ки он бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва ҳамчунин тиҷорати электронӣ, ба амал бароварда мешавад, фаҳмида мешавад. Аз таърифҳои овардашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки иқтисодиёти рақамӣ ин ҳама гуна фаъолияти иқтисодие, ки марбут ба

истеҳсол, фуруш ва истеъмоли молу хизматҳо, ки он бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва ҳамчунин тиҷорати электронӣ, ба амал бароварда мешавад, фаҳмида мешавад.

Дар солҳои охир равандҳои иқтисодиёти рақамӣ дар Тоҷикистон низ ҷорӣ шуда истодааст. Таҳлилгарони ширкатҳои байналхалқии консалтингӣ дар асоси маълумотҳои омории давлат тайи солҳои 2016-2017 изҳор медоранд, ки ҳиссаи иқтисодиёти рақамӣ дар ММД Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 0,56% -ро ташкил медиҳад.

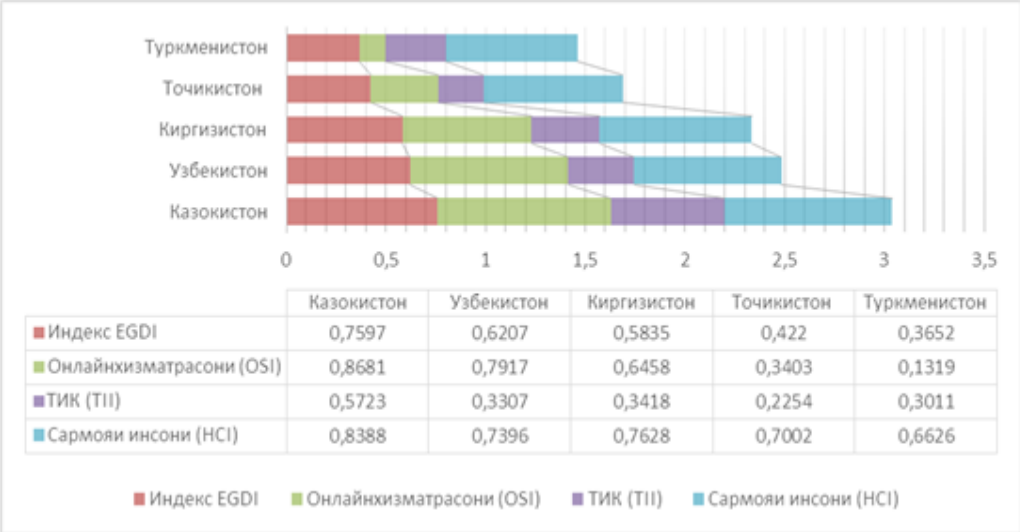

	Казокистон	Узбекистон	Киргизистон	Точикистон	Туркменистон
Индекс EGDI	0,7597	0,6207	0,5835	0,422	0,3652
Онлайнхизматрасони (OSI)	0,8681	0,7917	0,6458	0,3403	0,1319
ТИК (TII)	0,5723	0,3307	0,3418	0,2254	0,3011
Сармояи инсони (HCI)	0,8388	0,7396	0,7628	0,7002	0,6626

Расми 1. Тоҷикистон дар манзари умумиҷаҳонии равандҳои рақамикунонӣ.

Манбаъ: тартибдодаи муаллиф аз рӯи маълумотҳо [4 с. 3].

Чуноне аз таҳлилҳои гузаронидашуда маълум мегардад, Тоҷикистон аз дигар давлатҳо аз он ҷумла давлатҳои Осиёи Марказӣ аз рӯи якчанд нишондиҳанда, аз ҷумла дараҷаи рақамикунонӣ, дараҷаи сармоякунонии коммуникатсияҳои рақамӣ, суръати рушди ҳосилнокии меҳнат ва ғ., ақиб монда истодааст.

Яке аз нишондиҳандае, ки Тоҷикистон дар манзари умумиҷаҳонии равандҳои рақамикунонӣ чӣ гуна мавқеъ дорад, ин Рейтинги ҳукумати электронӣ, ки аз тарафи СММ дар асоси таҳқиқотҳои умумиҷаҳонӣ ба даст омадааст, мебошад. Таҳқиқоти

ҳукумати электронӣ аз тарафи СММ гузаронида шуда, фарогири 193 давлати ҷаҳон буда, дар ҷадвали дар боло оварда шуда, давлатҳои Осиёи Марказӣ дар соли 2018 мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар рейтинги мазкур Тоҷикистон мутаносибан дар ҷойи 131, Туркменистон – 147, Қирғизистон – 91, Узбекистон – 81 ва Қазоқистон бошад дар мавқеи 39 ҷойгир аст. Ҷуноне, ки аз ҷадвал маълум аст, Тоҷикистон дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ ҷойи 4-умро ишғол менамояд. Аз рӯи индекси EGDI Тоҷикистон аз давлати Қазоқистон, Узбекистон ва Қирғизистон мутаносибан бо нишондоди - 0,3377, - 0,1987 ва - 0,1615 паст буда, аз давлати Туркменистон бошад 0,0568 баланд мебошад.

Дар Паёми солонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ, Эмомалӣ Раҳмон ба Ҳукумати мамлакат дастур дод, ки соли 2020 ҷиҳати ба 87,4 миллиард сомонӣ расонидани ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ бо суръати афзоиши он дар сатҳи 7,8 фоиз ва дар ҳаҷми 26 миллиард сомонӣ таъмин кардани қисми даромади буҷет чораҳои зарурӣ андешанд. Ҳукуматро, ҳамчунин, зарур аст, ки дар 7 соли оянда суръати афзоиши воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилиро дар як сол 7-8 фоиз, афзоиши ҳаҷми онро беш аз 1,8 баробар ва ба ҳар сари аҳолӣ 1,7 баробар таъмин намуда, ҷиҳати ба 45 фоиз расонидани ҳиссаи табақаи миёнаи аҳолӣ ва то 18 фоиз паст намудани сатҳи камбизоатӣ нақшаҳои тасдиқгардидаро босифат амалӣ намояд. Инчунин, вазифадор карда мешавад, ки бо мақсади ҳарчӣ зудтар ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ки дар Паёми соли гузашта таъкид гардида буд, консепсияи иқтисодиёти рақамӣ ва дар асоси он барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодиёти рақамиро қабул ва амалӣ созад [6 с. 34]. Қайд кардан бомаврид аст, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2020 - 2040 – “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ

дар соҳаи илму маориф” эълон гардидааст, ки ин имконият медиҳад, ки барои тайёр намудани чунин мутахассисон ба монанди муҳандис – иқтисодчӣ, муҳандис – барномасоз, веб – дизайнер, мутахассиси ТИ, ки дар оянда метавонанд барои рушди иқтисоди рақамӣ саҳми муборриз гузоранд. Рушд ёфтани технологияҳои рақамӣ дар Тоҷикистон барои расидан ба ҳамаи Ҳадафҳои Рушди Устувор (ҲРУ) аҳамияти муҳим дорад. Гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ барои Тоҷикистон (на фақат барои мо, балки барои ҳамаи давлатҳо) аз бисёр ҷиҳат манфиатовар аст, аз ҷумла, барои суръатбахшии рушди соҳибкории хурд ва миёна, баландбардории ҳосилнокии меҳнат, афзоиши рақобатнокӣ ва дар умум рушди иқтисоди миллӣ ба амал меояд [1]. Ба фикри мо барои рушд додани иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин пешниҳодҳо аз аҳамият холи нест.

- Ташаккул ва рушди хизматрасониҳои онлайни дар тамоми соҳаҳои мамлакат
- Истифодаи технологияҳои рақамӣ аз ҷониби мақомотҳои маҳаллӣ
- Дастраси доштан ба интернети баландсуръат дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ

Адабиёт:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санаи 26.12.2018 [захираи электронӣ]. - URL:http://www.prezident.tj/node/19088 (санаи истифодабарӣ: 15.10.2021)
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон [захираи электронӣ]. URL:https://mfa.tj/tg/main/view/2104/strategiyai-millii-rushdijumhurii-tojikiston-baroi-davrai-to-soli-2030. (санаи истифодабарӣ: 01.10.2021)

3. Каткова М.А., Титова Ю.С. Цифровая экономика: содержание и тенденции развития //Изв. Сарат. ун-та. Нов. сер. “Экономика. Управление. Право”. -2019. - Т.19. - Вып. 3. - С. 257-264.

4. [Электронный ресурс] М.А. Каткова, Ю.С. Титова. Режим доступа: https://doi.org/10/18500/1994-2541-2019-19-9-3-257-264 // (Дата обращения 16.10.2021)

5. Ильченко А.И., Ильченко К.А. Цифровая экономика как высшая ступень развития инфокоммуникационных технологий // Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение (экономические науки). - 2018. - № 3 (55.) – С. 56-63

6. Стефанова Н.А., Седова А.П. Модель цифровой экономики // Карельский научный журнал. - 2017. - Т. 6. №1 (18). - С. 91-93. [Электронный ресурс] Стефанова Н.А., Седова А.П.Режим доступа: URL: https://elibrary.ru/downloand/elibrary _28875081_ 45712106.pdf (Дата обращения: 20.10.2021)

7. Азизкулов Д.М. Цифровая экономика: понятие, особенности и перспективы на российском рынке// Вектор экономики. - 2018. - № 3 (21). - С 62-72. [Электронный ресурс] Азизкулов Д.М. Режим доступа:URL:https://elibrary.ru/download/elibrary_32751051_13924538.pdf (Дата обращения: 10.11.2021).

8. Доклад о цифровой экономике. ООН. 2019. [электронный ресурс] https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/der2019_overview_ru.pdf (дата обращения 26.09.2021г.)

ГУЗАРИШИ ТОҶИКИСТОН БА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ВА ПАЁМАДҲОИ ОН

Аннотатсия. Мисолҳои мушаххас оварда шудаанд, ки афзалиятҳои иқтисоди рақамро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсиф мекунанд: нуфузи

амиқи технологияҳои рақамӣ ва баландшавии дукаратаи суръати васлшавӣ ба ИНТЕРНЕТ. Хосиятҳои нави иқтисодиёти рақамӣ ҷудо карда шудаанд: намудҳои асосии маҳсулот, ташаккули сохторҳои иттилоотӣ шабакавӣ, тағйир ёфтани таносуб ва самтҳои активҳои сармоягузорӣ, баланд шудани нақши меҳнати эҷодӣ; пайдо шудани технологияҳои нав дар идоракунӣ ва ғайра. Бартариҳои иқтисодиёти рақамӣ дар Тоҷикистонро нуфузи амиқи технологияҳои мавриди омӯзиш ба истеҳсолот ва рушди алоқаи телефони мобилӣ тавсиф мекунанд.

Калидвожаҳо: инноватсия, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ иқтисодиёти рақамӣ, рақамисозӣ, интернет - технологияҳо, бозори хизматрасонии иттилоотӣ.

ПЕРЕХОД ТАДЖИКИСТАНА В ЦИФРОВУЮ ЭКОНОМИКУ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация. Рассматривается понятие «цифровая экономика» и её связь с информационно коммуникационными технологиями XXI века. Изучено текущее состояние и внедрение цифровой экономики в Республике Таджикистан и дальнейшие перспективы еѐ использования в промышленности и в государственных услугах в рамках Национальной стратегии Республики Таджикистан на период до 2030 г. Приводятся конкретные примеры, характеризующие преимущества цифровизации таджикской экономики: глубокое проникновение мобильных технологий и двукратное повышение скорости подключения к Интернету. Выделены новые свойства цифровой экономики: основной вид продукта; формирование информационно-сетевых структур; изменение пропорций и направлений инвестиционных активов, возрастание роли творческого труда;

появление новых технологий в управлении и др. Преимущества цифровизации экономики Таджикистана характеризуются глубоким проникновением изучаемых технологий в производство и развитостью мобильной телефонной связи.

Ключевые слова: инновации, информационно-коммуникационные технологии, цифровая экономика, цифровизация, интернет-технологии, рынок информационных услуг

DIGITAL OF ECONOMY DEVELOPMENT STRATEGY IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Annotation. The authors consider the notion “digital economy” and its connection with informationalcommunicational technologies of the XXI-st century. They have studied the current state of digital economy, its inculcation in the Rebuplic of Tajikistan, further prospects of its utilization in industry and state services in the frames of National Strategy of Tajikistan Republic for the period up to 2030. Concrete examples being adduced characterize the advantages of digitalization of Tajik economy: deep penetration of mobile technologies and twofold acceleration for being switched on to Internet. The following new properties of digital economy are singled out: main kind of product, formation of information-networks structures, alteration of proportions and targets of investitive assets, elevation of the role of creative labour, upspringing of new technologies in management and others. The advantages of economy digitalization are characterized with a deep penetration of the technologies studied into manufacturing and with an adequate development of mobile telephone communication.

Key words: innovations, informational-communication technologies, digital economy, digitalization, Internet-technologies, information services market .

Маълумот дар бораи муаллиф:

Низомова Ш. Ю. – саромӯзгори кафедраи иқтисодиёти Донишкадаи технология ва менечменти инноватсиони дар шахри Кулоб.

Наврӯз Носири – н.и.и, дотсенти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ.

ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ВА МУҲИМИЯТИ ТАДБИҚИ ОН ДАР ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР

Ҳасанов М. Б.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Бо пешрафти илму техника, ҷаҳони иқтисод низ бомаром тағйир меёбад. Аз ин ҷост, ки солҳои охир бо дар назардошти тағйирёбии авзои иқтисодию сиёсии ҷаҳон нақши технологияҳои муосир ва навгониҳои электронию рақамӣ дар идоракунии давлатӣ ҳарчи бештар меафзояд. Технологияҳои навтарин метавонанд самаранокии истеҳсолот ва равандҳои тиҷоратро баланд бардорад ва равандҳои анъанавӣ ва усулҳои корӣ бо баробари воридшудани технологияҳои нав ба тамоми соҳаҳо ва соҳаҳои нави фаъолияти инсон тағйир диҳад.

Дар солҳои охир рушди технологияҳои нав ба пайдоиши бозорҳои бузурги алоқаи мобилӣ, хизматрасониҳои интернет оварда расонидааст ва технологияҳои нав ба баъзе паҳлуҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидории муқарраршуда таъсири тағйирдиҳанда ворид мекунанд, ки асосан аз иваз кардани механизмҳои андоз бо рақамӣ (ё унсурҳои рақамӣ) ва инчунин, такомули минбаъда иборат аст [4].

Аввалин маротиба истилоҳи "иқтисоди рақамӣ"-ро олим Дон Тапскотт дар китоби худ истифода кардааст "Иқтисоди рақамӣ: дурнамо ва хатарҳо дар асри иктишофии шабакавӣ", ки соли 1995 нашр шудааст истифода намудааст. Олим дар зери ин мафҳум ҳамаи он амалҳои иқтисоди-иҷтимоии ки танхо бо истифодаи технологияи информатсионӣ-комуникатсионӣ иҷро намудан мумкин аст дарҷ намудааст [7].

Иқтисоди рақамӣ гуфта, фаъолияти иқтисоди дар асоси технологияҳои рақамии марбут ба тиҷорати электронии рақамӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, тақвияти истеҳсолоти рақамиро дар назар дорад. Рақамикунонии иқтисодиёт барои таъсис додани модели нави идоракунии рақамӣ дар рушди иқтисодиёт, татбиқи навгониҳои рақамӣ дар истеҳсолот, ҷалби сармояи хориҷӣ, таҳкими тамоюли содиротӣ, тақвияти маҳсулоти воридотивазкунанда ва дарёфти роҳҳои хизматрасонии рақамӣ нигаронида шудааст.

Ба ақидаи олимони рус Стефанов Н.А. Почебут В.А. иқтисоди рақамӣ ҳамчун навъи иқтисоди имкониятҳои зиёдро дорро мебошад ба монандӣ: - ҳолати физикии объект, маҳсулот бо массиви иттилоотӣ иваз карда мешавад;

- хароҷоти захираҳо барои истеҳсоли маҳсулоти электронӣ хеле кам мешавад;

- пешниҳоди гурӯҳҳои алоҳидаи молҳо, пешниҳоди хизматрасонӣ дар шакли электронӣ;

- нигоҳдории маълумот дар васоити электронӣ дар анборҳои дурдасти маълумот ё дар меъмории абрӣ;

- ташкили сомонаҳои интернетии ҷаҳонӣ;

- фурӯши ҷаҳонии мол тавассути интернет.

Mastercard ва Мактаби ҳуқуқ ва дипломатия ба номи Флетчер тадқиқоти якҷоя гузаронд дар соли 2017, ки натиҷаи он рейтинги сатҳи рушди иқтисодиёти рақамӣ дар дунё мебошад [3].

Натиҷаҳои ин таҳқиқот дар ҷадвали 1 оварда шудаанд, ки дар он ҳамаи кишварҳо ба 4 тақсим шудаанд аз рӯи сатҳи рушди иқтисодиёти рақамӣ гурӯҳҳо ҷудо мекунанд.

Ҷадвали 1

Гурӯҳи давлатҳо аз рӯи рушди иқтисоди рақамӣ	Шарҳи гурӯҳҳо	Рӯйхати давлатҳо
Топ-лидерҳо	Давлатҳои дорои иқтисоди рақамии баланд.	Сингапур, Британияи Кабир, АМА, Зеландияи нав, Исроил, Ганконг.
Суструшдшаванда	Давлатҳое, ки муҳлати зиёд натиҷаи муътадил нишон дода, вале вақтҳои охир натиҷаи паст нишон дода истодааст.	Кореяи ҷанубӣ, Австралия.
Тараққикунанда	Давлатҳое, ки дар қуллаи баланди иқтисоди рақамӣ ҷой дошта рушди устувор нишон медиҳанд.	Чин, Ҳиндустон, Россия, Малайзия, Мексика, Индонезия, Бразилия, Чилӣ, Кения, Филипин.
Қафомонда	Давлатҳое, ки дараҷаи пасти иқтисоди рақамиро дорад ва суръати рушди онҳо суст мебошад.	ҶАҶ, Перу, Миср, Покистон, Юнон.

Ҷадвали 1. **Гурӯҳи давлатҳо аз рӯи рушди иқтисоди рақамӣ**

Бисёре аз кишварҳои ҷаҳон ногузир будани иқтисоди рақамиро дарк намуда, барои инкишофи он кушиш намуда истодаан.Дар баробари ин, кишварҳои гуногун дар рушди иқтисоди рақамӣ ҳадафҳои гуногун доранд, ки онро дар ҷадвали 2 дидан мумкин аст [6].

Ҷадвали 2

Кишварҳо	**Ҳадафҳои асосии рушди иқтисоди рақамӣ**
ИМА	Пешвои дар тиҷорати байналмилалии рақамӣ
Чин	Мустаҳкам кардани мавқеи пешвои ҷаҳонӣ дар соҳаи технологияи баланди рақамӣ
Британияи Кабир	Сохтани киберфазои рақамӣ
Олмон	Гузариши кишвар ба истеҳсоли рақамӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳо рақамӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеа
Сингапур	Раҳбарӣ дар рушди иқтисодиёти рақамӣ ва рушд иқтисоди рақамии худ
Япония	Ба вучуд овардани чамъияти нави ба одамон нигаронидашудатавассути технологияҳои рақамӣ
Россия	Рушди муассири институтҳои иқтисоди рақамӣ

Ҷадвали 2. **Ҳадафҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти рақамӣ дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон**

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти равандҳои рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ дар самти рақамикунонии иқтисодиёти миллии мамлакат заминаҳои бунёдӣ гузошта, дар ин самт тадбирҳои мушаххас меандешад. Барои пурра гузаштани Тоҷикистон ба иқтисодиёти рақамӣ тамоми имкониятҳои зарурӣ муҳайё буда, заминаи асосии онро ташаккули ҳукумати электронӣ гузоштааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баланд бардоштани сатҳи

маърифати техникии қишрҳо ва сохторҳои гуногуни ҷомеа ва ҳамаҷониба татбиқ намудани технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар иқтисоди миллии кишвар ва бо мақсади амалисозии стратегияҳо ва барномаҳои давлатии рушд бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, №643 «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул ва тибқи марҳилаҳои муайянгардида то соли 2020 амалӣ мегардад [5].

Рушди иқтисодиёти рақамӣ аз афзоиши бозорҳои мустақим бо технологияҳои рақамӣ ва мобилӣ вобаста буда, тиҷорати онлайн (тиҷорати электронӣ), хизматрасонии молиявӣ (масалан, онлайн-банкинг), хидматрасонии интернети иҷтимоӣ (шабакаҳои иҷтимоӣ, ҷараёнҳои онлайн, бозиҳои онлайнӣ), маориф, тандурустӣ (кортҳои электронии амбулаторӣ, саломатии рақамӣ), инчунин хизматҳои давлатиро дар бар мегирад [4].

«Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар асоси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 декабри соли 2018 ва мутобиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 январи соли 2019, «Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 ва вазифаҳо барои соли 2019» таҳия ва бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 дар бораи “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” тасдиқ шудааст.

Барои татбиқи иқтисоди рақамӣ дар Консепсия се марҳила муайян гардидааст, ки марҳилаи якум то соли 2025 идома ёфта, он бо роҳи татбиқи ҳукумати электронӣ дар се давра, гузаштан ба

модели идоракунии электронӣ тавассути муросилоти ҳуҷҷатҳо, омода намудани кадрҳои соҳибтахассус, таъсиси модели идоракунии табодули рақамӣ, муайян кардани нишондиҳандаҳои калидии мақсадноки дастовардҳои табодули рақамӣ ва маблағгузорӣ барои ташакулли иқтисоди рақамиро ба нақша гирифтааст.

Марҳилаи дуюм то соли 2030-ро дар бар гирифта, дар ин давра таъмини дастрасии фароҳмавҷ, амнияти иттилоотӣ, кибернетикӣ ва технологияҳои абрӣ, таъсиси платформаҳо ва рушди хизматрасонии рақамӣ, таъминоти иттилоотӣ ва оғози лоиҳаҳои пилотиро амалӣ менамояд.

Марҳилаи охирони табодули рақамӣ то соли 2040 таҳкими минбаъдаи асосҳои ғайирақамӣ ва рақамӣ дар ҷумҳурӣ ва оғози лоиҳаҳои рақамиро дар соҳаҳои иҷ тимоӣ мутобиқи афзалиятҳои дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 пешбинӣ гардида, ки дар навбати аввал кишоварзӣ, энергетика, телекомуникатсия, нақлиёт, соҳаи хизматрасонӣ, фарҳанг, маориф, тандурустӣ саноат, аз ҷумла истихроҷи маъданҳои куҳӣ, савдоро дар бар мегирад.

Барои татбиқи босамари иқтисоди рақамӣ ширкати фаъолонаи мақомотҳои маҳал, сохторҳои давлатӣ, соҳибкорону сармоягузорон, зиёиён, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ниҳодҳои илмию таълимӣ ва дигар узвҳои фаъоли ҷомеа хеле муҳим арзёбӣ мегардад [2].

Аз ин лиҳоз, масъалаҳои барои рушди иқтисодиёти кишвар басо муҳим ба монанди таъмини дурнамои нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, расидан ба ҳадафҳои стратегӣ, аз ҷумла истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ, раҳоӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ, табдил ба кишвари транзитӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолӣ ба ғизои

хушсифат, саноатикунонии босуръати кишвар ва таъмини шуғли пурсамар дар заминаи он таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва дар ниҳоят рақобатпазирии Тоҷикистон дар шароити рақамисозии иқтисодиёт пеш аз ҳама, ба ташаккули захираҳои инсонӣ бо истифода аз техника ва технологияҳои муосир хеле марбут аст.

Адабиёт:

1. Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004;
2. Стратегияи ислоҳоти системаи идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006 тасдиқ шудааст;
3. Королева С.И., Малшков В.И., Горелова Т. П. Нақши иқтисоди рақамӣ дар тиҷорати имрӯза // Бюллетени Академия. 2017. №3. С. 5-11;
4. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642;
5. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, №643;
6. Положихина М. А. Иқтисоди рақами ҳамчун падидаи иҷтимоии-иқтисодӣ // Мушкилии иқтисоди ва иҷтимоои Россия. 2018. №1;
7. Tsakaev A.Kh., Khadzhiev M.R.Taxation and transfomations to the digital economy conditions // Industry 4.0. 2019. T. 4. № 3. P. 134–137 ;

ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ВА МУҲИМИЯТИ ТАДБИҚИ ОН ДАР ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР

Аннотатсия. Дар мақола муаллиф дар масъалаи иқтисоди рақамӣ мафҳум ва моҳияти он, самтҳои асосии рушди иқтисоди рақамӣ дар давлатҳои хориҷӣ ва иқтисоди миллӣ, имкониятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт ва таҳлили камбудиҳо ва бартариҳои иқтисоди рақамӣ маълумот ҷамъ овардааст.Бо дар назардошти зудивазшавии вазъи иқтисодии ҷаҳон ҳар як давлат роҳу усулҳои навро барои нигоҳдории иқтисоди худ пешбинӣ менамояд, ки яке аз ин усулҳо, ин рушди иқтисоди рақамӣ мебошад, ки ба рақобатпазирии иқтисоди миллӣ оварда мерасонад.

Калидвоҷаҳо: иқтисоди рақамӣ, иқтисоди миллӣ, консепсия, стратегия, комуникатсия, ҳукумати электронӣ.

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И ЗНАЧЕНИЕ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ

Аннотация. В статье автор предоставляет информацию о понятии и сущности цифровой экономики, основных направлениях развития цифровой экономики в зарубежных странах и национальной экономики, потенциале Республики Таджикистан в этой сфере и анализирует преимущества и недостатки цифровой экономики предусматривает новые пути поддержания своей экономики, одним из которых является развитие цифровой экономики, что приведет к повышению конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, национальная экономика, концепция, стратегия, коммуникация, электронное правительство.

DIGITAL ECONOMY AND THE SIGNIFICANCE OF ITS IMPLEMENTATION IN THE NATIONAL ECONOMY

Annotation. In the article, the author provides information about the concept and essence of the digital economy, the main directions of development of the digital economy in foreign countries and the national economy, the potential of the Republic of Tajikistan in this area and analyzes the advantages and disadvantages of the digital economy, provides new ways to maintain its economy, one of which is the development of a digital economy, which will increase the competitiveness of the national economy.

Key words: digital economy, national economy, concept, strategy, communication, e-government.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳасанов Муҳамадҷон Бадриддинович – Донишгоҳи давлатии Данғара, ассистенти кафедраи иқтисоди инноватсионӣ ва тиҷорати соҳавӣ. **Суроға:** 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.Данғара, кучаи марказӣ 25. E-mail: **mukhammad.khasanov.20@inbox.ru.** Телефон: **985-63-84-43.**

МАСЪАЛАҲОИ САНОАТКУНОНИИ БОСУРЪАТ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Орифҷанова В.Р., Исломова Г.С., Набиева М.Ш., Сулаймонов А.Э., Миришабов Ф.М.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Саноатикунонӣ – раванди гузариши босуръати иҷтимоию иқтисодӣ аз марҳилаи анъанавии рушд ба марҳилаи саноатӣ бо бартарии ҳиссаи истеҳсолоти саноатӣ дар иқтисодиёт, мебошад. Ин раванд бо инкишофи техникаи нав, махсусан дар чунин соҳаҳои саноат, монанди энергетика, металлургия ва машинасозӣ алоқаманд аст. Саноатикунонӣ — ин ба вуҷуд овардани саноати калони аз ҷиҳати

техникӣ мукаммал, зиёд кардани ҳиссаи саноат дар иқтисодиёт мебошад [1].

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба парлумони кишвар соли 2018 қайд намуданд, ки « Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад. Бо дарназардошти ин, зарур аст, ки то соли 2030 ҳиссаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ то 22 фоиз афзоиш ёбад» [3]. Баъди эълон гардидани саноатикунонии босуръати кишвар ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд барномаю стратегияҳои давлатӣ дар самти рушди соҳаи саноат бо Қарори Ҳукумати ҶТ тасдиқ карда шуданд. Аз ҷумла, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022; Барномаи рушди саноати хуроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 [5].

Қайд кардан зарур аст, ки таҳияи СМР-2030 ба се шарт (принсип)-и муҳими рушди оянда асос ёфтааст: 1) пешгирӣ ё пешгӯӣ кардани осебпазирии рушди оянда; 2) саноаткунонӣ ё баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ ва 3) навоварӣ (инноватсия).

Истифодаи оқилонаи сармояи инсонӣ ва табиӣ, инчунин таҳкими иқтидори рушди институтсионалӣ дар самти баланд бардоштани самаранокӣ, диверсификатсия ва рақобатпазирии иқтисоди миллӣ хусусияти саноатии рушди ояндаро муайян намуда, гузаришро аз сохтори агросаноатӣ ба иқтисодиёти индустриалӣ-аграрӣ таъмин менамояд.

Мақсади олии рушди дарозмуддати Тоҷикистон дар заминаи рушди устувори иқтисодӣ баланд бардоштани сатҳи зиндагии

мардуми кишвар мебошад. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии рушд масъалаҳои зерин муайян карда шудаанд: 1) таъмини амнияти энергетикӣ ва истифодаи самараноки нерӯи барқ; 2) роҳи раҳоӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдили кишвар ба кишвари транзитӣ; 3) таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолӣ ба ғизои босифат; 4) вусъат додани шуғли пурмаҳсул барои то соли 2030.

Мутахасисон қайд намуданд, ки дар кишвар се мушкилоти асосӣ истодаанд: - 1) ноил шудан ба сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ, ки бо кишварҳои сатҳи миёнаи дорои сатҳи даромади миёна муқоиса карда шавад; 2) таъмини рушди устувор тавассути диверсификатсия ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ; 3) васеъ ва мустаҳкам намудани сатҳи миёна. Аз ин рӯ чорабиниҳои асосиро дар доираи ҳалли вазифаҳои мазкур муқаррар намуданд: якум, зиёда аз 2 маротиба паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва решакан кардани камбизоатии шадид ва дар сатҳи 7-8 фоиз нигоҳ доштани суръати устувори рушди иқтисодӣ; дуввум, таъмини суръати баланди рушди саноат ва афзоиши ҳиссаи он дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар*;* ва сеюм, зарур аст, ки то соли 2030 афзоиши ҳиссаи табақаи миёна то 50% таъмин карда шавад [1].

Агар рафти амалисозии стратегияи саноатикунонии кишварро ба назар гирем, бояд гуфт, ки он давра ба давра сурат мегирад. Аввал саноати хунармандӣ ба вуҷуд оварда мешавад, баъд соҳаҳои меҳнатталаб (саноати сабук ва хӯрокворӣ), баъд соҳаҳои асосӣ (энергетика, металлургия ва машинасозӣ), баъд равандҳои электриконӣ ва механикунонии хамаи соҳаҳои хочагии халк ба амал меоянд ва ниҳоят, автоматикунонии истеҳсолот. Пас аз автоматикунонии истеҳсолот марҳилаи ҷомеаи постиндустриалӣ (иқтисоди инноватсионӣ) оғоз мешавад, ки баъдан он ба иқтисоди маърифатӣ, ки ба тафаккури инсон асос ёфтааст, мубаддал мегардад.

Аз паи ин занҷир дар саноати ҷумҳури ду марҳалаи индустрикунонии мамлакатро дар муддати кутоҳ тай кардан лозим аст: -ташаккули соҳаҳои асосии саноат ва ба амал баровардани равандҳои электриконӣ ва механиконии ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, иқтисодиёт. Дар вақти ба вуҷуд овардани соҳаҳои асосии саноат бояд онро дарк намоем, ки дар ҷумҳури ҳануз бисёр навъҳои ҳаётан муҳимми металлургияи сиёҳ ва ранга, машинасозӣ, саноати химия ва нефту химия (истеҳсоли нуриҳои маъданӣ, сузишворӣ ва равғанҳои молиданӣ ва дигар) ва ғайра мавҷуд нестанд.

Маълум аст, ки шароити табиию иқлимии Тоҷикистон барои тараққӣ додани бисьёр соҳаҳои истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ хеле мусоид аст. Аммо хусусияти географии ҷумхурӣ, ки 93 фоизи қаламравро кӯҳҳо ишғол намуда, танҳо 7 фоизи онро барои истифодабарии хоҷагӣ, шаҳрсозӣ ва дигар мақсадҳо мувофиқ аст, доираи маҳдуди тараққиёти кишоварзии мамлакатро пешакӣ муайян мекунад... Ғайр аз ин, агар иқтисодиёти Тоҷикистон бо роҳи агросаноатӣ тараққӣ кунад, дар он сурат ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иктисодӣ ба душвориҳои калон дучор мешавад, зеро дараҷаи тараққиёти қуввахои истеҳсолкунандаи мамлакат мисли пештара паст хоҳад буд, зеро захираҳои табиӣ ва меҳнатӣ ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷалб карда намешаванд. Ин асло маънои онро надорад, ки нақш ва аҳамияти бахши кишоварзии (аграрии) иқтисодиёт дар тараққиёти пай дар паи хоҷагии халки Тоҷикистон ба назари эътибор нагирифта шавад [4].

Аз ин рӯ, интихоби модели ташаккули иқтисоди индустриалӣ-аграрӣ бо омилҳои объективӣ вобаста карда мешавад, аз ин лиҳоз, дар сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд самти афзалиятнок бошад.

Мутахассисон қайд менамоянд, ки азхуд кардани заминҳои нав, инчунин барқарор намудани заминҳои ботлоқ ва шӯр; таҷҳизонидани техникӣ ва технологии истеҳсолоти кишоварзӣ, истифода бурдани технологияи нави парвариши зироат, технологияи нав дар чорводорӣ, системаҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноки зироаткорӣ ва чорводорӣ, нуриҳои нави минералӣ, воситаҳои муҳофизати растаниҳо ва ҳайвонот ва ғайра. Корҳои селекцияю генетикиро барои инкишоф додани навъҳо ва дурагаҳои нави растаниҳои кишоварзӣ, зотҳои нави ҳайвонотро такмил додан. Сохторҳои истехсолоти кишоварзиро аз нав дида баромада, чӣ ба зиёд кардани истеҳсоли зироатҳои хӯрокворӣ *ва чӣ зироатҳои техникӣ,* ки на танҳо аз чиҳати истеҳсоли маҳсулоти ниҳоӣ хеле самарабахштар, балки меҳнатталаб ва арзиши калони изофа медиҳад, диққати ҷиддӣ додан ба мақсад мувофиқ аст.

Дастовардҳо ва пешравиҳои назаррас дар таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самараноки нерӯи барқ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии кишвар ба маводи ғизоии босифат, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил додани он, васеъ намудани шуғли пурмаҳсул, барои босуръат саноатикунонии мамлакат заминаи зарурӣ ба вуҷуд овардан, ҳамчун омили муҳим ба шумор меравад.

Мақсади асосии саноатикунонии босуръати мамлакат барпо намудани саноати миллии тараққикарда, рақобатпазир ва дар заминаи он ба дараҷаи сифатан баланд бардоштани иқтисодиёт ва некуаҳволии аҳолии мамлакат мебошад.

Саноаткунонии босуръат дар мӯҳлати кӯтоҳ то 30 фоиз ба даст овардани ҳиссаи маҳсулоти саноатро дар ММД-и мамлакат пешбинӣ менамояд, дар баробари ин дар умум беҳтар намудани сохторҳои саноат ва саноати коркардро такмил додан ба мақсад мувофиқаст.

Модели нави афзоиш нисбат ба модели қаблӣ як қатор афзалиятҳо дорад Он рушди босуръати саноат, кишоварзӣ ва бахши молиявӣ, дастрасӣ ба бозорҳои нави содиротро таъмин намуда, афзоиши воридоти истеъмолиро маҳдуд намуда, вобастагии кишварро аз интиқоли маблағҳои муҳоҷирони корӣ коҳиш медиҳад. Чунин рушд боиси ба таври оммавӣ таъсис додани ҷойҳои нави сермаҳсул ва афзоиши босуръати шуғли аҳолӣ дар иқтисодиёт мегардад, ки ҳиссаи андозҳои дохилиро дар даромади буҷет зиёд мекунад. Ин пойдории низоми андози Тоҷикистонро афзоиш дода, вобастагии онро аз зарбаҳои иқтисодии берунӣ камтар мекунад.

Дар таҳияи низоми саноатикунонии мамлакат бо модели нави рушди иқтисодӣ, нақш ва аҳамияти бахши кишоварзии (аграрии) иқтисодиётро дар тараққиёти пай дар паи хоҷагии халқи Тоҷикистон ба назари эътибор гирифтан лозим аст. Аз ин рӯ, интихоби модели ташаккули иқтисоди индустриалӣ-аграрӣ бо омилҳои объективӣ вобаста карда мешавад:

1. Дар асоси иқтидори бойи гидроэнергетикӣ (527 млрд кВт/соат) сиёсати рушди гидроэнергетикии кишвар идома додан. Саноатро бо қувваи барқ таъмин накарда, дар бораи тараққиёти он сухан рондан мумкин нест. Аз ин рӯ, таъмини амнияти энергетикӣ ва истифодаи самараноки нерӯи барқ ҳадафи аввалиндараҷаи стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон шудааст. Татбиқи лоиҳаҳои ба кор андохтани иқтидорҳои нави тавлидӣ (пеш аз ҳама НБО Роғун) ва таъмиру таҷдиди нерӯгоҳҳои мавҷуда имкон медиҳад, ки дар соли 2040 тавлиди нерӯи барқ то ба 45-50 миллиард кВт/ соат расонида шавад

2. Дар асоси қувваи арзони барқ пеш аз хама соҳаҳои энергияталабро тараққӣ додан лозим аст, ки дар натиҷа ин захира дар рақобатпазирӣ афзалиятнок мегардад. Дар ҷумҳури саноати аз ҳама бештар энергияталаб металлургияи ранга мебошад.

3. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҳар гуна саноатикунонӣ аз саноати сабук оғоз мешавад. Дар ин ҷо камтарин маблағгузорӣ талаб карда мешавад ва дар мӯҳлатҳои кутоҳ баргардонидани он мушоҳида мешавад. Ғайр аз ин, дигар ҷабҳаи аҳамияти иҷтимоӣ дар он аст, ки ин соҳаи меҳнатталаб буда, шумораи зиёди занонро дарбар мегирад. Дар ҳолати то ба 600 ҳазор тонна расондани истеҳсоли пахта (ашёи хом) имконият медиҳад, ки кариб 200 ҳазор тонна нахи пахта истеҳсол карда шавад. Тоҷикистон метавонад аз ҷиҳати истеҳсоли ришта ба ҳар сари аҳолӣ дар ҷаҳон ҷои дуйумро ишғол намояд [4].

4. Захираи афзоиши ҳаҷми маҳсулот дар саноати хурокворӣ аён аст.

5. Оид ба тараққиёти саноати химия чораҳои зарурӣ андешидан ба мақсад мувофиқ аст, аз ҷумла анҷом додани таъмиру таҷдиди КМ «Нуриҳои Точик» (Тоҷиказот)-ро, ки онҳо афзоиши ҳосили зироатҳоро таъмин мекунанд (истеҳсоли нуриҳои маъданӣ). Ғайр аз ин дар саноат корхонаҳои наве, ки ба заводҳои истеҳсоли криолит, кислотаи сулфат ва ғайра монанданд (заводхои истехсоли ришташои синтетики), ки воридотивазкуни ва содиротро таъмин менамоянд, сохтан лозим аст.

6. Афзоиши миқдори корхонаҳои саноати хеле зиёд шудани миқдори масолеҳи бинокориро дар назар дорад. Дар ин ҷо бояд саноати масолеҳи бинокории ҷумхурӣ нақши калон бозад. Зеро онҳо манбаъҳои асосии ашёи хомро дороанд ва бояд индустрияи бинокориро асосан бо тамоми масолеҳи зарурии бинокорӣ таъмин намояд.

7. Мошинсозӣ. Соҳаи машинасозӣ асоси аз нав таҷҳизонидани тамоми комплекси хоҷагии халқ мебошад. Бо дарназардошти талаботи бозори дохилӣ самтҳои зерини асосии тараққиёти саноатро ҷудо кардан мумкин аст:-машинасозӣ барои хоҷагии қишлоқ; - барои

саноати маъдан ва коркард; - муҳандисии нақлиёт, сохтмон ва энергетика; - истеҳсоли асбобҳои рӯзғор ва ғайра. Корхонаҳои нави муштараки истеҳсоли машинаҳои хоҷагии қишлоқ, мошинҳои махсус ва дигар таҷҳизот ташкил карда шуданд. Дар марҳалаи якум «азхудкунӣ»-и навовариро истифода бурдан ва баъд ба марҳилаи «пуррагардонӣ» гузаштан лозим аст [1].

Дар саноатикунонии босуръати Тоҷикистон нақши нақлиёти механиконида ва электриконидашуда, ва дар навбати аввал дар хатти роҳи оҳан бағоят калон аст, ки эҷоди онҳо аҳамияти иқтисодӣ, стратегӣ ва иҷтимоӣ дорад.

Ин самт дар суханронии худ Пешвои миллат бори дигар собит гардид: - «минбаъд конҳои канданиҳои фоиданок бидуни риояи шартҳои коркарди маъданҳо то истеҳсоли маҳсулоти ниҳоӣ ба сармоягузорони хориҷӣ пешниҳод карда намешаванд. Дар давоми дусе соли наздик коркарди ниҳоии ашёи хоми ватанӣ, аз ҷумла нахи пахта, пилла, чарм ва маъдан бояд пурра иҷро карда шавад».

Вазифаҳо оид ба ҳалли вазифаҳои ба миён гузошташуда ва ноил шудан ба мақсадҳо: - такмил додани заминаи институтсионалии рушди устувор ва босуръати соҳаҳои саноат; - баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва диверсификатсияи истеҳсолоти саноатӣ; - афзоиши ҳаҷми истеҳсолот дар саноати коркард ва қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ ба маҳсулоти тайёр; оқилона тақсим кардан ва азхуд кардани иқтидорҳои истеҳсолии мамлакат; - афзоиши арзиши иловагии маҳсулоти саноатӣ дар асоси рушди кластерҳои саноатӣ.

Суханҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро иқтибос меорем, ки қайд карданд, ки «дар шароити Тоҷикистон, бидуни бунёди саноати хеле тараққикарда, гузаштан аз модели аграрию индустриалии тараққиёт ба индустриалию аграрӣ, таъмини

сатҳи зиндагии аҳолӣ, ташаккули соҳаҳои нави сермаҳсул барои гузаштан ба иқтисоди инноватсионӣ, таъмини мустақилияти иқтисодӣ, таъминоти иҷтимоӣ имконнопазир аст.

Бо дарназардошти аҳамияти бузурги соҳа дар рушди минбаъдаи кишвар, ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва таъмини татбиқи ҳадафҳои стратегии миллӣ, аз ҷумла саноатикунонии босуръати кишвар пешниҳод менамоям, ки солҳои 2022-2026, то ҷашни 35-солагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистон «Солхои тараққиёти саноат» эълон карда шавад [3,2].

Вобаста ба талаботи истеҳсолот ба масъалаи баланд бардоштани сифати таълим, такмил додани барномаҳои таълим дар мактабҳои олии касбии мамлакат ва тайёр кардани мутахассисон аз руи касбҳои нав эътибори чиддӣ додан лозим аст.

Адабиёт:

1. Махкамов Б.Б. Доктори илмҳои иқтисод, ходими пешбари илмӣ bahodurmahkamov@mail.ru.
2. Солиев Х.Х. Республика Таджикистан – 15 лет независимого и экономического развития. – Душанбе: «Эджод», 2007. – 560 с. (974с)
3. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалии Рахмон ба Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018 с.1, 2021с.2
4. ОрифҷоноваВ.Р. Фаъолияти корхонаҳои соҳаи саноати сабуки вилояти Хатлон. Вестник, ДМТ, Душанбе 2013
5. Раҳмонов Ҷ.Р. Рушди саноати миллӣ дар даврони истиқлолият. https://tnu.tj/index.php/tj/rushdi-sanoati-mill-dar-davroni-isti-lolijat/
6. Тоҷикистон: 30 – соли Истиқлолияти давлатӣ маҷмӯаи оморӣ саҳ 398, 403,413

МАСЪАЛАҲОИ САНОАТКУНОНИИ БОСУРЪАТ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллифон муҳимияти ҳалли масъалаҳои марбут ба саноаткунонии босуръат дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ва нақши саноатро дар пешрафти иқтисодиёти кишвар, мавриди муҳокима қарор додаанд.

Муаллифон ҳамчун яке аз омилҳои муҳиме, ки ба ҳалли масъалаҳои саноатикунонӣ таъсир мерасонанд, СМР-ро эътибори махсус доданд, ки дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ пешниҳод гардидааст, муаррифӣ менамоянд.

Муаллифон ҳуҷҷатҳои давлатиро дар ин самт омӯхта, омилҳои иқтисодию ҷуғрофиро таҳлил намуда, инчунин пешниҳодҳои худро оид ба ҳалли мушкилоти саноатикунонии босуръат дар иқтисодиёти рақамиро вобаста ба шароити табиии кишвар қайд карданд.

Калидвожаҳо: саноатикунонӣ, босуръат, стратегия, институтсионалӣ самаранокӣ, диверсификатсия, рақобатпазирӣ.

ПРОБЛЕМЫ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В данной статье авторы рассматривают важность решения вопросов, связанных с ускоренной индустриализацией в условиях цифровой экономики и ролью промышленности в экономическом развитии страны.

Особое внимание авторы уделяют НСР как одному из важных факторов, влияющих на решение задач индустриализации, которое представлено в Послании Основателя мира и национального единства,

Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли.

Авторы изучив государственные документы в этой сфере и проанализировав экономико-географические факторы, также отметили свои предложения для решения проблемы ускоренной индустриализации в условиях цифровой экономики. В зависимости от природных условий страны.

Ключевые слова: индустриализация, ускоренное, стратегия, институтсиональное, эффективное, диверсификатсия, конкурентноспособное.

THE PROBLEMS OF RAPID INDUSTRY IN THE NUMBER OF ECONOMICS

Annotation. In this article, the authors consider the importance of addressing issues related to accelerated industrialization in the digital economy and the roles of industry in the country's economic development.

The authors pay special attention to the NDS (National Development Strategy) as one of the important factors influencing the solution of industrialization problems, which is presented in the Message of the Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon Majlisi Oli.

Authors, having studied government documents in this area and analyzed economic and geographical factors, also noted their proposals for solving the problem of accelerated industrialization in the digital economy. Depending on the natural conditions of the country.

Keywords: industrialization, acceleration, strategy, institutional efficiency, diversification, competitiveness.

МУНДАРИҶА – СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. **Дусматова Ш. В., Иброгимова Г. Х., Эркаев С. А., Эркаева Н.С.** Русский язык – связующее звено между Таджикистаном и Росии в подготовки профессиональных и конкурентоспособных специалистов……7
2. **Каримов Д.** Использование икусственного интеллекта в целях обороны и в военном деле 23
3. **Муродова Р.Ҷ.** Андешаҳои ватанхоҳӣ дар осори кӯдаконаи адибони тоҷик……31
4. **Ғайратова Ф.А. Боронова Р.А.** Таҳлили моҳият ва хусусиятҳои хоси ифротгароӣ 38
5. **Сабурова И.Ғ.** Масоили терроризм дар давраи низоъҳои ҳарбӣ ҳамчун объекти омӯзиш 54
6. **Саидалиева Г.** Асосҳои рушди салоҳияти коммуникативӣ дар раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ 67

ИЛМҲОИ ТЕХНИКӢ – ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. **Шоев А.Н. , Исоев У.П., Усмонов С.Д.** Дастгоҳҳо ва мошинҳо барои калибркунонӣ ва ба навъҳо чудокунии махсулоти кишоварзӣ 78
2. **Ганчалов Р.М.** Хосиятҳо ва коркарди маҳсулоти бе бофт аз партовҳои ашёи хоми пахта ва пашми Ҷумҳурии Тоҷикистон 85
3. **Баротов Н.И., Тураев С.** Таҳқиқ, рушд ва истифодаи маводҳои полемерӣ 94
4. **Зухуров Ш.С. Чолова С.** Влияние стимуляторов роста на процесс всхожести семян сортов тыквы в условиях Кулябского региона 102
5. **Максимов И.В., Умматов А.А.** Перспективы использования искусственного интеллекта в производстве творога 119
6. **Раджабов С.М.** Искусственый интеллект в агрономии будущего 128
7. **Тошматов А.Д., Мехрубони С.** Кори таҷрибавӣ - экспериментали оид ба методҳои самараноки таълими қисми «физикаи ядрои атом» 137

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ – ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. **Ғуломов З.Т., Сафаров А.С., Қурбонов Н.Д.** Муҳимияти фаъолияти стандартҳои аудити дохилӣ ва талаботи кодекси одоби касбии аудиторҳо 145
2. **Қурбонова Ф. А., Зокиров А. Ж.** Афзалиятҳои дурнамои рушди бозори молия дар иқтисодиёти Тоҷикистон 158
3. **Аллашукуров Б.Э.** Рақобат - ҳамчун шарти ташаккули иқтисоди устувор 166
4. **Асоев Б.Х.** Таҷрибаи бозори электроэнергетикаи ИМА (бозори pjm) ва имконоти истифодаи он дар давлатҳои Осиёи Марказӣ 174
5. **Гулов З.Ҳ., Сафаралии Б.,Сафаров С.** Рушди иқтисодиёти рақамӣ ва заминаҳои тадбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....181
6. **Дустматов Б.М., Ҳаёев Қ.А.** Бозори кортҳои пардохтии бонкӣ ва нақши он дар рушди тиҷорати электронӣ 189
7. **Зокирова Н.С.** Низоми бонкӣ ва нақши он дар саноатикунонии босуръати кишвар 198
8. **Низомова Ш.Ю. , Наврӯз Носирӣ.** Гузариши Тоҷикистон ба иқтисоди рақамӣ ва паёмадҳои он 206
9. **Ҳасанов М.Б.** Иқтисоди рақамӣ ва муҳимияти тадбиқи он дар иқтисодиёти кишвар 214
10. **Орифҷанова В.Р., Исломова Г.С.,Набиева М.Ш., Сулаймонов А.Э.** Масъалаҳои саноаткунонии босуръат дар шароити иқтисодиёти ракамӣ 222

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ-оммавии Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб «Илм ва технологияҳои асри XXI» пешниҳод мешаванд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботҳои зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад.
2. Мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад.
3. Мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати MicrosoftWord омода гардида, бо ҳуруфи TimesNewRoman барои матнҳои русию англисӣ ва бо ҳуруфи TimesNewRomanTj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,15 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

- номи мақола;
- насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Қобилзода А.М.);
- номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;
- матни асосии мақола;
- рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 3 номгӯ ва на бештар аз 15 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1- 2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад;
- номи мақола, шарҳи мухтасар ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ, ва англисӣ) таҳия гарданд. Шарҳи мухтасар дар ҳаҷми то 10 сатр ва калидвожаҳо аз 6 то 8 номгӯ бояд таҳия карда шавад;
- дар охири мақола бо ду забон (агар мақола ба забони тоҷикӣ бошад, шарҳи мухтасар ба забони русӣ ва англисӣ, аммо агар мақола ба забони русӣ бошад, шарҳи мақола ба забони тоҷикӣ ва англисӣ);
- ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунҷа нишон [ ] дода шавад. Намуна [4, с.25]. Яъне, адабиёти рақами №4 ва саҳифаи 25;
- нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо, ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научно – популярный журнал Института технологий и инновационного менеджмента в городе Куляб «Наука и технология XXI века».

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям:

1. Статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала;
2. Статья должна быть результатом научных исследований;
3. Статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статьей:

Статья должна быть подготовлена в формате MicrosoftWord, шрифтом TimesNewRoman, кегль 14, поля 2,5см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 6 до 8 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Кобилзода А.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- список использованной литературы (не менее 3 и не более 15 наименований научной литературы);
- название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляются в объеме не менее 10 строк, ключевые слова от 6 до 8 слов или словосочетаний;
- информация об авторе на русском и английском языках;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в

квадратных скобках[ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература 4 и страница 25;

- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и

пронумеровать.Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

INFORMATION FOR AUTHORS

Requirements for scientific articles submitted to the popular scientific journal of the Institute of Technology and Innovation Management in the city of Kulob "Science and Technology of the XXI Century".

All scientific articles submitted to the editorial office of the journal must meet the following requirements:

1. The article must be written in compliance with the established requirements of the journal;
2. The article must be the result of scientific research;
3. The article must correspond to one of the directions (sections) of the journal.

Requirements for the design of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, TimesNewRoman font, size 14, 2.5 cm margins on all sides, one-and-a-half spacing.

The volume of the article (including annotation and bibliography) should be
within 6 to 8 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- title of the article;
- surname and initials of the author (for example, Kobilzoda A.M.);
- the name of the organization in which the author of the article works;
- the main text of the article;
- list of used literature (no less than 3 and no more than 15 titles of scientific literature). The list of references is drawn up in accordance with the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;
- the title of the article, abstract and keywords are drawn up in three languages (in Tajik, Russian and English). Annotation should be drawn up in at least 10 lines, keywords from 6 to 8 words or phrases;
- information about the author in Russian and English;
- When citing specific material, references are indicated in square brackets []. Sample: [4, p. 25]. That is, literature №4 and page 25;
- tables, charts, diagrams and figures must be grouped and numbered. Tables, charts, diagrams and figures must have a title.